

Шманько Олег Володимирович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри державної служби, державного управління, Історії та політології Буковинського державного фінансово-економічного університету. Народився 1983 р. на Тернопільщині. У 2006 з відзнакою закінчив факультет історії, політології та міжнародних відносин ЧНУ імені Ю.Федъковича. Кандидатську дисертацію захистив у 2009 р. Автор близько 40 наукових та науково-популярних статей, присвячених старожитностям трипільської археологічної культури (IV-III тис до н.е.), давньої Історії Буковини, науковій спадщині та теоретичним поглядам Б.О.Тимошука.

У даній праці вперше всебічно висвітлено наукову діяльність Б.О. Тимошука (1919-2003) – видатного археолога, історика, краєзнавця. На основі вивчення багаточисленних джерел визначено внесок вченого у дослідження давніх і середньовічних старожитностей Східної Європи. Особлива увага звернена на вивчення науковцем середньовічних пам'яток Українського Прикарпаття та Середнього Подністров'я.

Олег ШМАНЬКО

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ:
БОРИС ТИМОШУК – ДОСЛІДНИК ДАВНІХ
І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ
СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Буковинський державний фінансово-економічний університет

Олег Шманько

**ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ:
БОРИС ТИМОЩУК – ДОСЛІДНИК
ДАВНІХ І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ
СТАРОЖИТИСТЕЙ СХІДНОЇ ЄВРОПИ**

УДК: 94 (477) «19» (092) Тимошук
ББК 63.4г (4УКР)62д Тимошук
Ш 715

Друкується за ухвалою Вченої ради Буковинського державного
фінансово-економічного університету
(протокол № 5 від 24.04.2012)

Рецензенти:
доктор історичних наук, професор В.М.Ботушанський
(Чернівецький національний університет ім. Юрія Федьковича)

доктор історичних наук, професор М.Ф. Юрій
(Чернівецький торговельно-економічний Інститут Київського
національного торговельно-економічного університету)

кандидат історичних наук, доцент О.В. Баженов
(Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка)

Шманько О.В.
Життя, віддане науці: Борис Тимошук – дослідник давніх і
середньовічних старожитностей Східної Європи.

У монографії вперше всебічно висвітлено наукову діяльність Б.О. Тимошука
(1919-2003) – видатного археолога, історика, краєзнавця.

На основі аналізу наукової спадщини вченого, інших джерел, які автор
опрацював у архівах наукових і музеїчних установ, визначено внесок Б.О. Тимошука у
дослідження давніх і середньовічних старожитностей Східної Європи. Особлива увага
звернена на вивчення науковцем середньовічних пам'яток Українського Прикарпаття
та Середнього Подністров'я.

Розкрито основні наукові пріоритети вченого – історичний розвиток
слов'янського та давньоруського населення в межиріччі Верхнього Сирету та Дністра
у другій половині V – першій половині XIII ст., духовна культура місцевого
середньовічного населення Східної Європи, соціальний устрій слов'ян вказаного
періоду.

Для істориків, археологів, краєзнавців, студентів і всіх, хто цікавиться минулим
свого народу.

ББК 63.4г (4УКР)62д Тимошук

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ.....	7
1.1. Історіографія.....	7
1.2. Джерельна база дослідження.....	17
РОЗДІЛ 2. ЕТАПИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ, НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА ТИМОЩУКА.....	36
2.1. Становлення особистості Б.О. Тимошука	36
2.2. „Буковинський” період життя та формування наукових поглядів археолога (1947-1984 рр.)	44
2.3. Основні наукові пріоритети дослідника на „московському етапі” життя, громадська діяльність і повернення до Чернівців (1984-2003 рр.)	53
РОЗДІЛ 3. ВИВЧЕННЯ Б.О. ТИМОЩУКОМ ДАВНЬОЇ ТА СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ БУКОВИНИ У 1947-1968 рр.	60
3.1. Пошуки і аналіз пам'яток кам'яної доби – пізньоантичного часу..	60
3.2. Внесок Б.О. Тимошука у дослідження середньовічних пам'яток регіону.....	79
РОЗДІЛ 4. ДОСЛІДЖЕННЯ РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ і ДАВНЬОРУСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ПОДНІСТРОВ'Я ТА СХІДНОГО ПРИКАРПАТТЯ У 1968-1984 рр.	95
4.1. Розкопки городищ VIII-XIV ст., їхня класифікація.....	95
4.2 Вивчення відкритих поселень та інших категорій пам'яток другої половини V – середини XIII ст.	106
РОЗДІЛ 5. ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОГО СЛОВ'ЯНСТВА У НАУКОВІЙ СПАДДІНІ Б.О. ТИМОЩУКА (1984-2003 рр.)	120
5.1.Дослідження Збрuczького язичницького комплексу X-XIII ст....	120
5.2. Розробка методів вивчення еволюції слов'янського суспільства..	129
ВИСНОВКИ	143
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ.....	147
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	207
РЕЗЮМЕ.....	208
SUMMARY.....	210

ВСТУП

На сучасному етапі історичного розвитку дедалі більший інтерес викликають питання, що стосуються давньої історії та походження кожного народу. Проблема їхнього вивчення досить складна, оскільки „писемна” доба в історії людства триває порівняно недовго, а за браком наративних джерел на перше місце виступають археологічні матеріали. Особливо це стосується слов'янських країн пострадянського простору, де значна зацікавленість питаннями етногенезу спричинила появу нових, часто-густо дискусійних, теорій щодо походження окремих народів та їх визначальної ролі в історії людства.

У зв'язку з цим великої значення на даний час набувають постаті та творчість тих людей, які об'єктивно досліджували ці питання, керуючись у своїх пошуках винятково фактами та наявними джерелами.

Серед багатьох науковців, чиї праці збагатили скарбницю вітчизняної та зарубіжної історичної науки, одне із чільних місць займають дослідження археолога, історика, краєзнавця, доктора історичних наук Бориса Онисимовича Тимошука (1919-2003), якого в Україні та Росії справедливо називають „патріархом вітчизняної слов'яно-руської археології” [1054, с. 175-177]. Завдяки його роботам було виявлено близько 1,5 тис. різночасових археологічних пам'яток, проведено масштабні розкопки десятків об'єктів, багато з яких стали хрестоматійними у вітчизняній та зарубіжній історіографії. Сформульовані ним історичні концепції та методи досліджень отримали підтримку у багатьох учених і знайшли чимало послідовників як в Україні, так і за її межами. Незважаючи на те, що головні стаціонарні дослідження Б.О. Тимошука були сконцентровані в західноукраїнському регіоні, винятково важливе значення мають праці вченого, що стосуються вивчення слов'янської історії взагалі, зокрема періоду, перехідного від первісності до ранньофеодального часу, аналіз процесу виникнення перших державних утворень й особливо дослідження суспільного ладу східних слов'ян та їхньої духовної культури. До його беззаперечних заслуг належать і дослідження такого складного для вивчення та мало висвітленого на сторінках писемних джерел феномену, як східнослов'янська громада VI-X ст. Не можна не згадати і про виявлені та досліджені в межах Східного Прикарпаття старожитності давньо- (палеоліту), ново- (неоліту) та мідно-кам'яного (енеоліту) віків, періодів бронзового та ранньозалізного, а також пам'ятки римського часу. Заслуговує на увагу й педагогічний аспект діяльності вченого, який залучив до археологічних студій сотні учнів, студентів, краєзнавців, понад десяток із них стали відомими археологами, а Б.О. Тимошука вважають своїм Учителем і Наставником.

Зважаючи на викладене, постаті і науково-дослідницька діяльність Б.О. Тимошука вимагають грунтовного та комплексного вивчення. Адже це дасть можливість глибше зрозуміти особливості історичного розвитку населення Східної Європи в давні часи, особливо ж еволюції східного слов'янства в додержавний та ранньодержавний періоди, а також дозволить показати умови розвитку та праці творчої особистості науковця в період націвування радянської тоталітарної системи.

З іншого боку, творчість і наукова діяльність Б.О. Тимошука мають стати прикладом для тих новітніх «дослідників», які останнім часом претендують на сенсаційні відкриття в історичному плані здебільшого на основі своїх умоглядних висновків. Для тих, хто пише про створену в Україні «найпершу в світі державу Аратту, яка з'явилася близько 6200 (чи 7000) р. до н.е. внаслідок угоди про взаємоіснування між північно- та південнопричорноморськими нашадками «свідерців-євразійців»... Про те, що «...це започаткувало прайндосропейську спільноту, ядром якої стала лісостепова Аратта. А оболонкою того ядра став степовий Ариан (блізько 5000-1500 рр. до н.е.) – спільнота кочових скотарів, що почала складатися біля кордонів держави своїх родичів-хліборобів» (Шилов Ю. Витоки етносу й цивілізації слов'ян // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали наукового семінару “Кайндлівські читання”, 28-29 травня 2005 р. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 216-227. Див. також: Шилов Ю.А. Истоки славянской цивилизации. – К., 2004; Його ж. Джерела витоків української етнокультури. – К., 2002; Його ж. Праслов'янська Аратта. – К., 2003).

Особливо дане зауваження стосується тих «істориків», які торкаються у своїх працях питань слов'янського етногенезу, особливо на території Галичини та Прикарпаття, де в основному були зосереджені дослідження Б.О. Тимошука. Борис Онисимович, напевно, жахнувся би, якби прочитав, що Галичину на рубежі еп «населяли носителі так называемой «культуры карпатских курганов» - дакийское племя карпов... Из даков, подчинившихся римлянам, вышли румыны и молдаване. А из тех их остатков, которые признали превосходство славян, - нынешние галичане. Таким образом, не будет преувеличением сказать, что галичане – это по сути славянанизированные молдаване» (!?) (Бузина О. Тайная история Украины – Руси. – К.: Довіра, 2008). Свого часу за спростування на основі наукових досліджень подібної маячні, але пов'язаної із «крумунським слов'янізованим населенням Буковини», диктатор Н.Чаушеску підписався в листі ЦК комуністичної партії Румунії, що Б.О. Тимошук – «фальсифікатор, присланий зі сходу» [116, с. 85-86]. На жаль, подібні праці – не поодинокі в сучасній українській історіографії, тому ще раз наголошуюмо на особливій актуальності на даний час прикладу тих дослідників, які більшу частину свого життя присвятили науці, а не гонитві за славою і сенсаціями.

Мета нашого дослідження – дослідити й узагальнити основні життєві віхи науковця¹, наукову, освітню і громадську діяльність Б.О. Тимошука, його роль у вивчені старожитностей від палеоліту до середньовіччя, особливо наукових студій стосовно розвитку суспільного ладу східних слов'ян VI-X ст.

Період з другої половини 40-х рр. ХХ ст. – до 2003 р., на який припадає творча діяльність науковця, був часом активного розвитку археологічної науки, пошуків старожитностей, їх інтерпретації та зіставлення з уже відомими даними. У процесі дослідження отримано та введено в науковий обіг значну кількість фактичного матеріалу, а також архівних джерел, систематизовано творчу спадщину вченого та проаналізовано його наукові погляди.

РОЗДІЛ 1 СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ

1.1. Історіографія

Від часу першої публікації про, присвяченої діяльності Б.О. Тимошука і до останнього часу написана значна кількість праць, вивчення яких дає можливість з'ясувати ряд проблем, висунутих у завданнях дослідження. Ці праці можна поділити на: 1) наукові та науково-популярні; 2) рецензії та матеріали меморіального характеру.

Незважаючи на активну наукову діяльність археолога, розпочату ще в другій половині 40-х рр. ХХ ст., перші замітки, присвячені його особі, з'явилися тільки наприкінці 60-х рр. ХХ ст., після захисту ним у 1967 р. кандидатської дисертації. Імовірно, це значно пов'язано із перебуванням свого часу Б.О. Тимошука в німецьких концтаборах, після чого він потрапив (як і всі колишні в'язні таборів смерті) до категорії „неблагонадійних”. У багатьох службових документах дослідника в музеї згадується цей факт [63, арк. 21, 22-23]. Така інформація міститься в особовій справі науковця, його автобіографії. Тому необхідно було постійно підкреслювати лояльність до влади (проводити антирелігійну пропаганду і т.д.), щоб якось „реабілітувати” себе. Проте, незважаючи на це, науковця регулярно викликали для „співбесіди” в органі внутрішніх справ.

У 1968 р. у газеті „Радянська Буковина” з'явилається замітка О. Масляного про присвоєння Б.О. Тимошуку наукового ступеня кандидата історичних наук. Підкреслювалося, що „останнім часом на території нашого краю за його участю виявлено, обстежено та нанесено на карту до двох з половиною сотень давньоруських пам'яток – поселень, городищ, могильників”, і, головне, науково доведено їх слов'янську належність [1092]. По суті, це перша публікація про археолога.

Підсумком понад 20-літніх пошуків Б.О. Тимошука стала стаття І.С. Винокура у всесоюзному журналі „Історія ССР”. Вона була своєрідним подарунком до 50-літнього ювілею археолога [1038, с. 174-176]. У ній дано високу оцінку здобуткам ученої. Особливу увагу звернено на дослідження давньоруських пам'яток Чернівецької області, зокрема виявленим решткам міст Василіва та Хотина на Дністрі, а також історичного попередника Чернівців на Прuti – Ленковецького городища [1038, с. 175-176]. Наголошено, що „на давньоруських городищах Буковини Б.О. Тимошук виявив і вперше в радянській історичній науці правильно трактував бронзові „стилі” (інструменти для письма) [1038,

¹ Значна частина питань, пов'язаних з біографією Б.О. Тимошука, опубліковано: // Михайліна Л.П. Життєвий та творчий шлях видатного українського археолога Бориса Онисимовича Тимошука (1919-2003 рр.) / Л.П. Михайліна, С.В. Пивоваров, О.В. Шманько // Тимошук Б.О. Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 6-28. Другий розділ даної праці деталізує, уточнюює, доповнює важливими і численними деталями попередню працю, що допомагло зрозуміти нелегкі умови, в яких формувалася і розвивалася особистість Б. Тимошука та його наукові погляди.

с. 176]². Окрім того, відзначено, що археолог не обмежився вивченням конкретного історичного періоду, а об'єктом його досліджень стали палеолітичні і мезолітичні старожитності, поселення трипільської культури, бронзового періоду та ранньослов'янського часу [1038, с. 174-175]. Останній факт був особливо важливим на той час, оскільки в іноземній історіографії до середини ХХ ст. існували думки про повну відсутність на Буковині слов'янського етносу аж до XVI-XVII ст.

Не оминула громадськість і 60-літній ювілей археолога. У місцевій пресі П.В. Михайлою та О.М. Романцем надруковано коротку біографію вченого та визначено роль Б.О. Тимошука у вивченні давньоруських старожитностей регіону [1104]. Крім того, тут подано загальну характеристику наукових та науково-популярних праць дослідника, що вийшли до кінця 70-х рр.

По суті, цими працями обмежилися публікації „радянської доби” (якщо не рахувати декількох коротких заміток у періодиці), присвячені діяльності та біографії вченого.

Набагато більше уваги діяльності археолога приділено в 90-х рр. ХХ – на поч. ХХ ст. Зрозуміло, що певною мірою це пов’язано з настанням нової історичної епохи і, як наслідок, зняттям усіх ганебних ярликів із колишніх „неблагонадійних”. Незважаючи на переїзд Б.О. Тимошука на початку 80-х рр. до Москви, в Чернівцях з’являється чимало праць, де робиться аналіз наукової спадщини археолога, водночас приділяється увага невідомим сторінкам біографії вченого.

Значну увагу особі і діяльності Б.О. Тимошука приділив О.М. Масан, який впродовж десятиліття опублікував понад 10 статей про нього.

В середині 90-х рр. з’являється праця, де вперше виокремлені окремі періоди в діяльності археолога. Зокрема, автор логічно означив три головні етапи в дослідженнях археолога:

1) 1947-1967 рр. Це час проведення широкомасштабних розвідок на території Буковини, широкі розкопувальні роботи майже не проводяться. Фіналом даного етапу стає захист у 1967 р. кандидатської дисертації;

2) 1968-1982 рр. Роботи в основному проводяться на пам’ятках другої половини I тис. н.е. Досліджуються такі відомі пам’ятки, як Добринівці (Заставнівський р-н), Ревне (Кіцманський), Кодин (сучасний Герцаївський), Гореча (Чернівці) та ін.

3) період, що розпочався в 1983 р., О.М. Масан влучно назвав „науково-теоретичним осмисленням здобутих матеріалів”, коли на

основі власних та інших досліджень робиться аналіз еволюції слов’янської громади як такої [1081, с. 5-7].

Відомі замітки цього часу О.М. Масана у пресі. Зокрема, в середині 90-х рр. на шпалтах буковинської преси вийшло кілька статей, у яких визначено внесок Б.О. Тимошука у вивчення археологічних старожитностей Буковини та суміжних областей, описується його життєвий шлях [1086; 1088].

У 1996 р. опублікована ще одна стаття, в якій автор не тільки узагальнив здобутки Б.О. Тимошука на ниві слов’яно-руської археології, але й описав життєвий шлях археолога [1082, с. 237-246].

Невдовзі вийшла інформативна замітка про діяльність Б.О. Тимошука, написана О.М. Масаном і І.П. Возним. Вона характеризувала постать науковця в контексті вивчення давньої історії слов’ян [1044, с. 108-110]. Значну увагу приділили дослідники аналізу наукової спадщини вченого. У статті робиться висновок, що археологом поставлено і розглянено найбільш значущі, хоча й дискусійні питання формування державності у слов’ян [1044, с. 109].

Того ж року опубліковано статтю у книзі „Чернівці: 1408-1998. Нариси з історії міста” [1087, с. 141-144]. Автор справедливо підкреслив, що саме Б.О. Тимошуком відкрито і досліджено рештки історичного попередника Чернівців – Ленківецького городища. Крім того, важливо, на думку О.М. Масана, що автор розкопок беззаперечно довів існування цієї пам’ятки у складі Галицько-Волинської держави, виділив її важливе значення як прикордонного та торговельного центру у XII – першій половині XIII ст.

Зрештою, наприкінці 90-х – початку ХХI ст. з нагоди 80 та 85-річчя з дня народження О.М. Масаном опубліковані статті біографічного характеру про Б.О. Тимошука [1083, с. 72-87; 1084, с. 74-77], в яких подано чимало невідомих до цього фактів із життя археолога.

У цей же період виходить ще ряд праць про творчу діяльність Б.О. Тимошука. Більшість їх написана учнями археолога, які не з книжкових полиць дізналися про Бориса Онисимовича, а пробули в його експедиціях не один сезон. У всіх цих працях ідеться про роль дослідника у вивченні археологічних пам’яток Буковини та суміжник областей. Причому акцентація робиться не тільки на вивчені слов’яно-руських старожитностей, але і на дослідженні інших археологічних періодів.

Так, В.М. Войнаровський видрукував дві статті про свого вчителя і наставника [1048, с. 63-65; 1041]. Якщо одна з них висвітлює діяльність археолога в контексті дослідження давньоруських старожитностей, то інша показує вивчення Б.О. Тимошуком та І.П. Русановою старожитностей пізньоримського часу [1048, с. 63-65]. Констатуючи

² Тут і далі переклад наш. – О.Ш.

факт, що в межах області на той час було відомо близько 250 пам'яток черняхівської культури та понад 100 – культури карпатських курганів, автор зазначив, що абсолютну більшість з них відкрито, обстежено і визначено їхню культурну належність саме завдяки Б.О. Тимошуку [1048, с. 63]. Також правильно було відзначено, що ці відкриття стали відправною точкою для подальших досліджень десятків археологів. В.М. Войнаровський наголосив на результаті плідної співпраці Б.О. Тимошука з І.П. Русановою, яку було запрошено на розкопки ранньослов'янських поселень у Кодині. Крім важливих спільніх наукових результатів, як зазначив автор, «чернівецька» і «московська» школи Б.О. Тимошука й І.П. Русанової нині продовжуються у працях десятків їх учнів, а весь матеріал, здобутий дослідником у полі, є окрасою експозицій кількох обласних краєзнавчих музеїв» [1048, с. 64].

Ще одну статтю про наукову діяльність Б.О. Тимошука та І.П. Русанової написав М.А. Филипчук [1148, с. 65-68], де звернена увага на досягнення археологів на пам'ятках слов'яно-руського часу. Автор слушно відзначив, що результати цієї співпраці втілилися не тільки у низці статей та монографій, але й у кількох науково-популярних нарисах [1148, с. 67].

Дослідження археологом давньоруських пам'яток Буковини (XI – перша половина XIII ст.) досить детально висвітлено С.В. Пивоваровим [1120, с. 100-108]. Важливо, що автор зосередився не тільки на, власне, процесі дослідження пам'яток, але і на тих умовах, у яких це відбувалося. Адже були часи, коли працівники музеїв мусили «пропагувати соціалістичні ідеї» та проводити стаціонарні експедиції, що було іноді дуже проблематично. Загалом, внесок Б.О. Тимошука у вивчення старожитностей С.В. Пивоваров оцінив як такий, «що заклав підвалини середньовічної археології краю і намітив перспективні напрямки в подальших археологічних роботах» [1120, с. 107]. Поряд з цією роботою варто згадати спільну статтю С.В. Пивоварова та Л.П. Михайлини, присвячену розвитку археологічної науки в Чернівецькому університеті [1099, с. 34-45], де в загальних рисах дано аналіз діяльності Б.О. Тимошука під час його роботи в цьому навчальному закладі (1968-1977 рр.). У ній відзначено, що науковець упродовж багатьох років керував археологічною експедицією вузу, його охарактеризовано також як „прекрасного лектора, „Буковинського Нестора”, засновника „Буковинської школи археології” [1099, с. 36].

Своєрідним підсумком багаторічної наукової діяльності вченого став вихід у світ з нагоди 80-ліття з дня народження бібліографічного покажчика праць Б.О. Тимошука з поміщеною перед тим біографією [1033, 40 с.]. Упорядники провели значну роботу зі збору та систематизації праць дослідника, в результаті чого роботи археолога

були поділені на кілька груп: I) монографії; II) книги нарисів, брошури, путівники, автореферати; III) розділи та параграфи в колективних монографіях; IV) статті, повідомлення, матеріали, тези, рецензії; V) спогади. Був виокремлений також додаток з переліком наявних на той час матеріалів про Б.О. Тимошука (12 пунктів літератури). Щоправда, у виданні не наводиться перелік публікацій дослідника у пресі, проте упорядники, зважаючи на дуже велику їх кількість, висловили сподівання на створення такого переліку в недалекому майбутньому [1033, с. 24].

Дуже важливу частину історіографії на початку ХХ ст. з означеної проблематики складають праці І.С. Винокура, в якого з 1948 р., тобто майже одразу після приїзду Б.О. Тимошука на Буковину, склалися не тільки тісні професійні, але і дружні стосунки з ним. Після опублікованої до 50-річчя археолога в 1969 р. уже згаданої замітки в журналі „Істория СССР” вийшло кілька статей, які пролили світло на окремі аспекти діяльності Б.О. Тимошука. Одна з них значною заповнью прогалину, що стосується „Житомирського” періоду життя Бориса Онисимовича [1040, с. 26-28]. Автор висвітлив ті обставини, через які Б.О. Тимошук прийшов у науку. Важливо, що в ній описано перші кроки молодого археолога, тобто мова йшла саме про формування наукових поглядів дослідника, дотримуючись яких він і продовжив свої пошуки на Буковині.

В іншій праці, опублікованій у кишинівському виданні „Stratum plus” (до речі, присвяченому „світлій пам'яті І.П. Русанової та Б.О. Тимошука”), І.С. Винокур підвів підсумки наукових пошуків на Буковині та суміжних територіях, проведених Б.О. Тимошуком [1037, с. 13-20]. Автор зазначив, що ще з кінця 40-х рр. ХХ ст. археологу вдалося згуртувати навколо себе ентузіастів, які працювали з ним упродовж багатьох років у експедиціях і розвідках. Суттєво, що в статті йдеться про питання, пов’язані з методикою пошуку старожитностей археологом, завдяки чому він навчив своїх послідовників „читати землю” та робити відповідні висновки [1037, с. 14]. Крім того, І.С. Винокур виділив найважливіші пам’ятки, на яких дослідник проводив розкопки. Серед них і ті, в яких брав участь і сам автор – літописний Василів і Ленковецьке давньоруське городище. Крім того, у цій праці, що в роботі робиться загальний аналіз наукової спадщини Б.О. Тимошука, а також подається перелік основних друкованих праць дослідника.

Ширший аналіз спадщини Б.О. Тимошука наводиться у статті, опублікованій у журналі „Краєзнавство” [1039, 192-195]. У ній, крім опису життєвого та творчого шляху, наголошується на вмінні дослідника пропагувати культурну, зокрема й археологічну, спадщину за

допомогою написаних як одноосібно, так і у співавторстві науково-популярних праць. Проте вершиною наукової діяльності археолога І.С. Винокур вважав монографію „Давньоруська Буковина”, яка побачила світ у Києві в 1982 р. Наголошено, що саме вона підсумовує багаторічну роботу науковця в Чернівецькій області, завдяки ній розроблено класифікацію археологічних пам'яток регіону [1039, с. 193].

Численними статтями зустріла громадськість 80-літній ювілей Б.О. Тимошука. У періодичній пресі та наукових виданнях у 1999 р. вийшло кілька статей біографічного характеру, в яких водночас охарактеризовано і наукові здобутки археолога [1055, с. 235-236; 1085; 1089; 1097].

У 2000 р. побачив світ перший випуск „Археологічних студій” – спільнога видання ІА НАНУ та БЦАД при ЧДУ ім. Ю. Федьковича. Знакомим стало те, що він був присвячений двом видатним археологам – І.П. Русановій та Б.О. Тимошуку, життєвий і творчий шлях яких і висвітлювала вміщена у „Студіях...” об’ємна стаття А.Л. Хорошкевич [1150, с. 4-21]. Крім уже відомих сторінок біографії археолога, висвітлені й ті, які до останнього часу не афішувалися у виданнях такого рівня. Зокрема, це стосується „московського” періоду життя Бориса Онисимовича, для якого після захисту в 1982 р. докторської дисертації, здавалося б, були створені ідеальні умови для праці. Проте, як зазначає автор, в Інституті археології АН СРСР (пізніше РАН) зразка другої половини 80-х – поч. 90-х рр. І.П. Русанова та Б.О. Тимошук практично опинилися в ізоляції [1150, с. 13]. І пов’язане це було, очевидно, не тільки з епохою застою, але і з внутрішніми чварами в колективі співробітників інституту. Проте, незважаючи на це, співпраця подружжя археологів дала свої вагомі плоди, які втілилися у спільніх наукових і науково-популярних монографіях, окрім положення яких завдяки глибині аналізу та масштабності висновків викликали часто суперечливі відгуки в середовищі дослідників слов’янських старожитностей, проте не залишили нікого байдужими. Як влучно відзначено А.Л. Хорошкевич, „подібно до того, як в інших сферах науки відбувається злиття суміжних (наприклад, історія й археологія), а іноді і досить віддалених одна від одної галузей (біологія і математика, наприклад), так у межах археології відбувся синтез інтуїції і чіткої логіки, скрупульозного аналізу конкретних явищ і широкого узагальнення досягнень світової археологічної науки” [1150, с. 13]. Близьку за змістом роботу про археологів А.Л. Хорошкевич опублікувала у польському науковому журналі *Slavia Antiqua* [1151, с. 191-210].

Про „московський” період життя Б.О. Тимошука значну інформативну базу складає стаття В.С. Ідзьо, присвячена не тільки аналізу наукових здобутків археолога, але і його діяльності як голови Вченої ради Українського Університету у Москві [1068, с. 5-14]. Ця

робота свідчить про особу Б.О. Тимошука не тільки як науковця, але і як свідомого громадянина, патріота своєї Батьківщини.

Окремому аспекту діяльності Б.О. Тимошука – вивченю ним культових об’єктів слов’янського та давньоруського часу – присвячено кілька праць Ю.В. Мисько [1093, с. 402-406; 1094, с. 117-121]. Авторка відзначила, що завдяки його плідним пошуковим роботам відкрито й обстежено понад 40 пам’яток, пов’язаних із релігійними віруваннями місцевого середньовічного населення [1094, с. 117]. Серед них дослідниця виокремила культові споруди (рештки білокам’яного храму у Василеві, дерев’яної церкви у Мартинівці та ін), городища-святилища (Горбове, Нагоряни, Бабин, Кулішівка), а також могильники (Митків, Дорошівці, Мусорівка, Погорилівка) [1094, с. 117-119].

Певні напрацювання щодо постаті Б.О. Тимошука та його наукової спадщини є і в автора даної роботи [1158, с. 285-295; 1159, с. 79-81; 1160, с. 174-176; 1161, с. 293-300; 1162, с. 184-195; 1163, с. 260-270; 1165, с. 178-181]. Метою цих праць стало висвітлення мало вивчених або і зовсім не досліджених сторін життя і діяльності Б.О. Тимошука. У них аналізуються не тільки наукова спадщина археолога, але і неопубліковані джерела, а також суспільно-громадська праця науковця. Через аналіз як опублікованих матеріалів, так і маловідомих неопублікованих (даних анотованих карток, звітів, картосхем тощо), показано, що завдяки Б.О. Тимошуку археологічна карта Чернівецької області поповнилася багатьма сотнями пам’яток епохи кам’яного, мідного та бронзового часу, а всі наступні дослідження цих періодів на Буковині починалися з аналізу напрацювань у цій царині Бориса Онисимовича.

Варто відзначити групу статей про Б.О. Тимошука, що вийшли в окремих довідкових виданнях [1032, с. 263-264; 1053, с. 235-236; 1080, с. 523-524]. У них подається коротка біографія науковця, характеризуються його головні здобутки та наукові праці.

Упродовж кін. ХХ – початку ХХІ ст. вийшла велика кількість наукових статей та монографічних досліджень, присвячених старожитностям Східного Прикарпаття та Подністров’я, в яких значну увагу звернено на слов’яно-русські пам’ятки. У багатьох з них тісно чи іншою мірою висвітлено внесок Б.О. Тимошука у вивчення слов’яно-руської проблематики. Так, у 1997 р. вийшла монографія Л.П. Михайлини „Населення Верхнього Попруття VIII-X ст.”, в якій автор зазначив у вступі, що „початок вивчення слов’янських старожитностей (...) у басейні Верхнього Пруту припадає на кінець 40-х років ХХ ст. і пов’язаний з ім’ям Б.О. Тимошука” [1101, с. 5]. Дослідник коротко висвітив процес вивчення Б.О. Тимошуком пам’яток лука-райковецької культури, а також перелічив виявлені пам’ятки [1101, с. 5-15]. Після виходу у 2008 р. солідної монографії Л.П. Михайлини, присвяченої слов’янським старожитностям VIII-X ст. між Дніпром та Карпатами, значна частина

описаних пам'яток Прикарпаття базується на публікаціях Б.О. Тимошука [1095].

У 2006 р. побачила світ монографія С.В. Пивоварова, «Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра(XI – перша половина XIII ст.)» [1122] (книгу присвячено „пам'яті (...) Вчителя Бориса Онисимовича Тимошука”). Висвітлюючи історію досліджень та історіографію проблематики, автор детально зупинився на вивчені означеніх старожитностей північної частини Буковини Б.О. Тимошуком від другої половини 40-х рр. і закінчути 80-ми рр. ХХ ст. Аналізуючи науковий внесок археолога, С.В. Пивоваров визначив, що „ознайомлення з історією досліджень та історіографією за період з 1945 по 1991 р. показує, що за цей час була здійснена велика робота з пошуку, опису, всебічного аналізу, виявлення аналогій для сотень середньовічних пам'яток Буковини. Велетенська заслуга в цьому належить Б.О. Тимошуку, який відкрив більшість із них і ввів знайдені археологічні матеріали в науковий обіг” [1122, с. 32].

Значно використав та високо оцінив дослідження Б.О. Тимошука І.П. Возний, який визначив внесок ученого у дослідження таких категорій давньоруських пам'яток, як городища та міста [1046, с. 14-18, 112-158].

Зрештою, після видання у 2004 р. підручника для студентів ВНЗ „Археологія України”, написаної І.С. Винокуром і Д.Я. Телегіним і затвердженої як підручник профільним міністерством, стало зрозуміло, що напрацювання науковця високо оцінені не тільки в галузі слов'яно-руської археології, але й у вивченні інших археологічних культур [1043, с. 281, 292, 310, 327, 329, 330]. Підкreslimo, що давньоруські городища у даному посібнику класифіковані за Б.О. Тимошуком, широко використані і його реконструкції споруд та укріплень, а пункти „Василів” і „Хотин” базуються майже повністю на досягненнях науковця [1043, с. 386-389, 388-390].

Належною даниною шані пам'яті Б.О. Тимошука став вихід у світ книги до 90-річчя з дня народження археолога [116]. Крім опублікованих у збірнику польових щоденників, спогадів, наукових статей, що стали рідкістю, автором спільно з С.В. Пивоваровим упорядковано бібліографічний покажчик праць науковця, до якого увійшли вихідні дані про наукові монографії та статті, путівники, довідники, матеріали та тези конференцій, семінарів, замітки у пресі, написані Б.О. Тимошуком [1031, с. 226-262]. Тут же автором спільно з С.В. Пивоваровим і Л.П. Михайлино опубліковано біографію археолога [1103, с. 6-28]. Це видання вийшло напередодні проведення міжнародної наукової конференції, присвяченої 90-літтю з дня народження Б.О. Тимошука. В опублікованих тезах конференції науковцями України, Росії, Великобританії, Молдови, Румунії, крім порушених дискусійних проблем сучасної археологічної науки, чимало уваги приділено діяльності та постаті Б.О. Тимошука як визначного науковця. Досить

інформативними й актуальними для нашого дослідження є опубліковані тези В.С. Ідзю, в яких розповідається про науковця як голову Вченої Ради Українського університету м. Москви [1067, с. 29], І.Г. Бульбука [1035, с. 13-14] – про початок дослідження археологом Ревнянського городища, Б.Т. Рідуша – про заняття Б.О. Тимошуком спелеоархеологією [1135, с. 60-61], Г.К. Кожолянка – про вивчення дослідником житла давнього населення Буковини [1073, с. 60-61] та ін.

Інша частина праць про наукову діяльність Б.О. Тимошука представлена рецензіями на монографії археолога. Після кожного виходу у світ таких робіт на шапальтах місцевої та республіканської преси публікувались відгуки науковців і журналістів, краєзнавців, де давалася оцінка зробленим відкриттям.

Значну інформативну базу містили рецензії на працю „Дорогами предків”. Наголошувалося на доступному стилі написання та популяризаторській роботі автора стосовно охорони та збереження історико-культурної спадщини. Загалом громадськість схвально зустріла цю працю й високо її оцінила [990, с. 14-15; 991; 992; 1012; 1014].

Багато відгуків щодо діяльності Б.О. Тимошука вийшло у пресі після виходу в 1969 р. у світ монографії „Північна Буковина – земля слов'янська”. Реакція була винятково позитивною як у місцевій пресі, так і солідних республіканських виданнях [993; 999; 1016, с. 148-149]. Зокрема, П.П. Толочко, схвально оцінюючи книгу, зазначив в „Українському історичному журналі”, що тільки із середини ХХ ст. на Буковині розпочалися активні наукові дослідження, і головна заслуга в цьому належала Б.О. Тимошуку [1016, с. 148-149].

Не оминула увагою громадськість і вихід брошури, присвяченої короткій характеристиці археологічних пам'яток Чернівецької області. Книга, що вийшла у формі лекцій і була в основному спрямована на ознайомлення студентів історичного факультету з основами археології Буковини, стала першим нарисом давньої історії краю від кам'яного віку і до кінця середньовіччя [996].

Позитивно зустріла преса і вихід науково-популярних робіт, у тому числі путівників. Основний акцент у відгуках – це „легкий” стиль написання, широке використання ілюстративного матеріалу і, як висновок, висока оцінка наукової роботи Б.О. Тимошука [986; 987; 989; 992; 994; 998; 1000; 1002; 1003; 1006; 1008; 1010; 1011; 1013, с. 8; 1024; 1017; 1018; 1020].

Більш важливими та інформативними були рецензії на наукові праці дослідника, оскільки вони написані не тільки місцевими журналістами та краєзнавцями, але й фахівцями-археологами, які, віддаючи належне автору, нерідко більш детально зупинялися на окремих аспектах, висвітлених у його працях.

Значний резонанс серед археологів-славістів та істориків викликала праця Б.О. Тимошука про ранньослов'янські старожитності Північної Буковини. У численних рецензіях на книгу, написаних Ю.В. Кухаренком [1997], Г.Г. Мезенцевою [1004, с. 149], Л.П. Михайлиною [1007], С.В. Черезовим [1019], високо оцінено роль Б.О. Тимошука у дослідженні пам'яток слов'ян V-IX ст., підкреслено його зміння максимально використати дані археологічних джерел. Фактично констатовано важливу роль археолога у відтворенні історичного минулого не тільки окремого регіону, а й усього слов'янства.

Не менших похвал отримала монографія вченого „Давньоруська Буковина”. Рецензентом підкреслено внесок Б.О. Тимошука у розробку типології давньоруських пам'яток, розгорнутий та детальний їх опис. Особливо відзначено стислий перелік відомих на той час пам'яток X-XIV ст., який дав загальнє уявлення про еволюцію старожитностей упродовж декількох століть [1001].

Гострі дискусії виникли після виходу у світ спільної з І.П. Русановою книги „Язичницькі святилища давніх слов'ян”. Дослідники поділилися на прихильників тези Тимошука-Русанової про осередки язичництва на Русі в XII-XIII ст. і тих, хто це категорично заперечував. Частина вітчизняних [1005, с. 149-150] і зарубіжних рецензентів [1021, с. 286-301] схвально відгукнулися про книгу, відзначивши величезну роботу, проведену авторами, та наголошуючи на тому, що і писемні джерела певною мірою підтверджують висновки археологів. Важливо, на думку Ю.В. Мисько, що автори показали язичницьку релігію не як слаборозвинену та бідну, а як цілісну та багатогранну систему із храмами, жерцями, місцями для жертвоприношень тощо [1005, с. 149-150]. Подібні твердження відкинув В.П. Даркевич, який категорично заперечив функціонування досліджених пам'яток як культових (крім Богіта) [988, с. 200-209]. Проте, рецензент, не погоджуючись із висновками археологів, високо оцінив „значну та самовіддану працю Б.О. Тимошука та І.П. Русанової, детальну фіксацію найменших деталей”, завдяки чому „уважний читач має можливість сам визначити, з якого роду пам'яткою ми маємо справу” [988, с. 209].

Ще одна рецензія, написана Л.П. Михайлиною та С.В. Пивоваровим, вийшла на монографію Б.О. Тимошука „Східні слов'яни: від общини до міст” [1009, с. 138-140]. Рецензентами відзначено, що вона стала новим кроком у вивченні суспільних відносин слов'ян, після чого чимало аспектів їх історії стали зрозумілішими [1009, с. 140].

Досить важливими в історіографії є меморіальні статті. Вони побачили світ як у місцевій пресі, так і у виданнях Росії. Так, у статті, надрукованій у журналі „Російська археологія”, Б.О. Тимошук названо „патріархом слов'яно-руської археології” [1054, с. 175]. Крім коротко описаного життєвого та творчого шляху, відзначено, що його „праці

стануть важливою основою для всіх, хто займається дослідженням минулого Східного Прикарпаття, ранньослов'янською археологією, суспільним ладом, походженням міст і становленням держави у східних слов'ян, історією і культурою південно-західних районів Давньої Русі”.

У некролозі, написаному працівниками БЦАД, коротко описується наукова, педагогічна, громадська діяльність Б.О. Тимошука та визначається його внесок у вивчення давньої та середньовічної історії межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра [1107]. Наголошено, що для більшості авторів статті він став Учителем і взірцем для наслідування.

Отже, можна констатувати, що на даний час існує досить солідна історіографічна база, в якій проаналізовано наукові здобутки Б.О. Тимошука, виокремлено періоди його діяльності, описано життєвий шлях ученої. Проте, наявні праці недостатньо висвітлюють аналіз науковцем окремих археологічних періодів, його теоретичних напрацювань, щодо яких і тепер точаться дискусії серед дослідників слов'яно-руських старожитностей.

1.2. Джерельна база дослідження

Основою вивчення поставленої проблеми стали різноманітні джерела. Уесь їхній масив можна розділити на кілька категорій. Насамперед – це опубліковані та неопубліковані.

До опублікованих джерел можна віднести численні праці науковця, адже саме на їхньому аналізі можна простежити еволюцію поглядів дослідника, що стосуються різних проблем, в основному питань ранньослов'янського та давньоруського етногенезу. Цю категорію джерел можна поділити на наукові, науково-популярні, а також матеріали періодики.

Неопубліковані джерела скласифіковано так:

- 1) документи творчої та наукової діяльності;
- 2) особисті документи,
- 3) листування.

Найбільш важливими серед опублікованих джерел є наукові праці. Серед них варто назвати монографії, статті, повідомлення, тези доповідей на міжнародних, всесоюзних, республіканських і регіональних конференціях.

Якщо науково-популярні книги та брошюри Б.О. Тимошука почав друкувати ще з кінця 50-х рр., то перша наукова монографія побачила світ у 1976 р. і була присвячена результатам досліджень ранньослов'янських пам'яток північної частини Буковини [147, 176 с.]. На той час теза про щільне заселення краю в давньоруський час повністю підтвердилася і робота була акцентована на старожитностях другої половини I тис. н.е. У межах зазначеного періоду дослідник

виділив два етапи, під час яких на території краю існували дві культури – празько-корчацька та культура типу Луки-Райковецької. Завдяки проведений типологізації археологічного матеріалу, стратиграфічним спостереженням, вивченням особливостей житлобудівництва тощо простежено еволюцію згаданих культур і доведено їх суто слов'янський характер. Уперше дослідник зафіксував і описав слов'янські пам'ятки, датовані другою половиною V ст. (Гореча, Кодин та ін.). Важливо, що в наприкінці роботи наведено список усіх виявлених старожитностей цього періоду (понад 200) та описано ступінь їхнього дослідження.

Логічним продовженням указаної тематики стала спільна з І.П. Русановою праця, присвячена розкопкам у Кодині (на південь від м. Чернівці) [130, 87 с.]. У ній описано дослідження перших виявленіх і розкопаних ранньослов'янських поселень (Кодин I та Кодин II), початковий етап існування яких чітко датований у межах V ст.н.е. Із 76 розкопаних споруд 30 вивчено на поселенні Кодин I (розкопана майже вся пам'ятка) і 46 – на Кодин II. Наявність у матеріалах поселень незначної кількості посудин культури карпатських курганів дало змогу дослідникам довести факт еволюційного розвитку населення в даному регіоні, коли слов'янський посуд та інші предмети побуту поступово замінили характерні предмети пізньоримського часу. Важливість даної пам'ятки, як підкреслили дослідники, полягає ще і в тому, що вона багатошарова і дозволяє простежити особливості ранньослов'янських старожитностей V-VIII ст.

Підсумком багаторічних досліджень давньоруських пам'яток регіону стала видана у 1982 р. в академічному видавництві „Наукова думка” монографія „Давньоруська Буковина” [143, 206 с.]. У книзі простежено розвиток матеріальної культури та процеси державотворення на теренах краю у період розбудови Київської держави, а також і Галицького та Галицько-Волинського князівства. Загалом, як влучно відзначили рецензенти, ця книга є чудовим відтворенням реальних історичних процесів за допомогою археологічних матеріалів, коли „мовчазні, на перший погляд, речі й рештки, уламки й руїни завдяки натхненній праці археолога починають „розвідати” про явища й події, котрі пройшли повз увагу літописців, і тому були невідомі історикам” [1091, с. 19]. Оригінальна в роботі розробка типологізації давньоруських городищ, які скласифіковано на городища – общинні центри (а ті поділяються на городища – колективні сховища та городища – адміністративно-господарські центри), князівські фортеці, сторожові фортеці, феодальні замки та городища – давньоруські міста [143, с. 9-14]. Книга закінчується спеціальним розділом, де містяться відомості про відомі на той час укріплени поселення та селища Буковини [143, с. 154-191].

Наступна монографія археолога пов’язана з осмисленням вже здобутого матеріалу [136, 192 с.]. В основу книги покладено матеріали з розкопок гнізд поселень на території Чернівецької, Івано-Франківської та Тернопільської областей. У ній подано розгорнену типологію ранньосередньовічних селищ і городищ, ретельно визначено конкретні риси та функції різних типів громад, які поступово змінювали одна одну, а також показано місце громадських інститутів у добу утвердження ранньофеодальних відносин і князівської влади. Учений розвинув у праці ідеї, висловлені ще в докторській дисертації, чим зробив цінний внесок у скарбницю слов'янознавства.

У 1993 р. вийшла чергова спільна з І.П. Русановою книга Б.О. Тимошука «Язичницькі святилища давніх слов’ян» [131], в якій узагальнено матеріали про всі відомі на той час слов'янські культові центри, які досліджувалися на території Європи між Ельбою і Волгою. У ній же окремим розділом повністю опубліковані матеріали досліджень унікального Збрuczького культового центру. Про той факт, що монографія не втратила свого значення і в наш час, свідчить її нещодавне перевидання [131]. Даючи оцінку цій роботі, А.Л. Хорошкевич відзначила, що „в історії давньоруського та руського язичництва монографія Русанової-Тимошука – це перша узагальнююча праця, в якій місце близкучих фантазій романтичного напряму зайняв фактично достовірний археологічний матеріал” [1150, с. 14].

Спеціальною премією Президії Ресійської АН була відзначена наступна монографія Б.О. Тимошука «Східні слов’яни: від общини до міст» яка побачила світ у 1995 р [137, 261 с.]. У ній учений розкрив конкретний механізм економічної, соціальної та політичної еволюції східнослов'янського суспільства від VI до XIII ст. Автор визначив археологічні ознаки окремих стадій розвитку східних слов’ян: первіснообщинної (VI-VII ст.), передкласової (VIII-IX ст.), ранньофеодальної (кінець IX – перша половина XI ст.) і феодальної (друга половина XI – перша половина XIII ст.). Завдяки цьому книга має не лише науково-пізнавальне, але й велике методологічне значення. Праця є водночас і яскравим зразком власного методологічного стилю Б.О. Тимошука як соціолога історії, який на основі дослідження й узагальнення археологічного матеріалу відтворює структурно-функціональні „зрізи” суспільства, яке існувало в VI, VIII чи X ст. на просторах Східної Європи.

У 1999 р. у Чернівцях вийшла остання наукова монографія археолога „Східні слов’яни VII-X ст.: полюддя, язичництво, початки держави” [149, 176 с.], видана до 80-ліття автора як перший том наукових студій БЦАД. У книзі на основі різноманітних історичних і археологічних матеріалів висвітлюються проблеми становлення

східнослов'янської державності, зокрема еволюція соціальної структури „племінних” княжинь – попередників Київської держави та роль і місце в них внутріплемінного полюддя; головні етапи розвитку язичництва та його вплив на духовний переворот у світогляді людності; зміст соціального перевороту, що привів до влади князівську військово-служилу знаті, її заходи, спрямовані на зміцнення Київської держави, а також значення велиkokнязівського полюддя. Отже, Б.О. Тимошук висунув і розглянув найбільш значущі, хоча і дискусійні питання формування державності у східних слов'ян.

За весь час діяльності науковця ним опубліковано близько півтори сотні статей у таких солідних наукових виданнях, як „АП УРСР”, „КСИИМК”, „СА”, „УІЖ”, „Памятники культури ССР: исследования и реставрация”, „Строительство и архитектура”, „КСИА АН УССР”, „ВИ”, „МИА”, „Археология” та ін. Разом з тим, часто виходили статті в наукових збірниках, які видавав Чернівецький державний університет. Ці праці є важливими джерелами, що проливають світло на специфіку проведення досліджень Б.О. Тимошуком, комплексне їх опрацювання разом з іншими категоріями джерел дозволить виконати поставлені у вступі завдання.

Незважаючи на те, що інтенсивні археологічні пошуки в Чернівецькій області розпочаті в другій половині 40-х рр., перші наукові статті Б.О. Тимошуга вийшли лише в 1952 р. і були присвячені розвідувальним роботам, проведеним у басейнах р. Дністер і Прут у 1947 р. [259, с. 395-400]. По суті, це були публікації наукових звітів, направлених в Інститут археології АН УРСР та рекомендованих до друку. В роботах подається інформація про виявлені нові й обстежені раніше відомі пам'ятки. Особливо цікаві матеріали з розвідок басейну р. Прут і його приток – Нової і Старої Совиці, де було обстежено 59 пам'яток, з яких 51 виявлена вперше [296, с. 409]. Серед них одна датована пізнім палеолітом, 4 – періодом енеоліту, 7 – скіфським часом, 22 віднесене до культури полів поховань, 15 – до слов'янського часу. Також було описано 6 курганів та 4 городища [296, с. 409]. В іншій статті мова йшла про виявлені в околицях с. Коновки Кельменецького р-ну Чернівецької обл. пам'ятки трипільської культури (в уроч. Попикова Криниця та Лаба). Більшу увагу звернено на поселення раннього етапу, розташоване в уроч. Попикова Криниця, де, крім зібраного на поверхні керамічного матеріалу, знайдено 2 глиняні статуетки [297, с. 177]. Ще одну публікацію 1952 р. присвячено дослідженням старожитностей с. Василівка, де виявлено 11 нових пам'яток, віднесені до періоду палеоліту, трипільської культури, культури полів поховань та слов'янського часу [259, с. 395-400].

Перші статті Б.О. Тимошуга свідчать про те, що робота в той час була зосереджена на пошуку нових пам'яток, їх картографуванні та з'ясуванні культурної належності, з чим науковець успішно справився.

Важливими з погляду вивчення пам'яток пізньоантичного часу стали результати розкопок біля смт. Глибоки, що вийшли у вигляді статті з відповідними ілюстративними матеріалами [220, с. 54-59]. Автор подав детальний опис 5 розкопаних курганів, охарактеризував головні типи виявленої кераміки та інших знахідок культури карпатських курганів. На основі здобутих матеріалів зроблено спробу визначити деякі особливості поховального обряду (зокрема, зроблено припущення, що покійників спалювали на певній відстані над землею) [220, с. 56]. Тут уперше дається інформація про виявлення в межах регіону поселень культури карпатських курганів, які не були до цього відомі [220, с. 58-59].

У подальших статтях дослідник усе більше акцентував увагу на вивченні пам'яток слов'янського та давньоруського часу. Зокрема, в середині 50-х рр. у республіканському науковому виданні вийшло дві праці Б.О. Тимошуга, в яких подано характеристику старожитностей Буковини IX – першої половини XIII ст. [196, с. 109-114; 229, с. 86-90]. Автор поділив у цих працях слов'янські пам'ятки на більш ранні (IX-X ст.) та пізніші (XI-XIII ст.) [227, с. 86]. Уперше на солідному науковому рівні зроблено висновок про слов'янський характер заселення північної частини Буковини в зазначені періоди, а перелічені археологічні пам'ятки, їх опис і часткова публікація виявлених матеріалів стали доказом цього.

Водночас, крім публікацій матеріалів з нововиявленими старожитностями Буковини [258, с. 105-108], паралельно відбувалося теоретичне осмислення знахідок. Завдяки цьому археологом правильно інтерпретовано „стилі” – інструменти для письма, знайдені на Ленковецькому городищі [215, с. 155-158]. Наприкінці 50-х рр. вийшла стаття науковця в „Советской археологии”, в якій на основі проведених упродовж кількох сезонів розкопок робився висновок про важливе військово-прикордонне й торговельно-господарське значення цього укріпленого поселення в період існування Галицького та Галицько-Волинського князівства [205, с. 250-257].

Важливо, що, проводячи археологічні дослідження, науковець максимально застосував нечисленні писемні згадки про територію Північної Буковини. Літописним містам цього краю він присвятив статтю, яка вийшла в УІЖі в 1960 р. [279, с. 164-166], а її доповнений варіант також опубліковано у „Вопросах Истории” в 1964 р. [203, с. 213-217]. У них мова йшла про результати досліджень старожитностей регіону, що мають чіткі ознаки поселень міського типу – Василівка,

Ленківців, Хотина. Водночас, зіставляючи літописні дані, автор робить припущення про локалізацію на місці городища біля с. Карапчів згадуваного в „Списку руських городів дальних и близніх” Городка на Черемоші й ототожнює його зі згадуваним у молдавських грамотах Хмелевом [203, с. 215].

Наприкінці 50-х рр. вдалося здійснити плановані раніше розкопки на території літописного міста Василева в Середньому Подністров'ї. Основні роботи були сконцентровані на місці руїн та фундаментів білокам'яного трьохапсидного храму XII ст. На запрошення Б.О. Тимощука до Василева прибув відомий історик архітектури Г.М. Логвин (Академія будівництва та архітектури АН УРСР), разом з яким було здійснено топозйомку об'єкта та графічну реконструкцію. У підсумкових працях зазначалося, що Василівський храм збудовано за загальноруською схемою, проте наголошено на окремих індивідуальних особливостях (видовжений прямокутний план з досить вузькими навами, несиметрична форма підкупольних стовпів тощо). Загалом, було переконливо доведено високий рівень розвитку монументального зодчества цієї частини Галицької Русі [155, с. 37-50; 156, с. 26-27].

Тоді ж продовжилися розпочаті в першій половині 50-х рр. розкопки на Ленковецькому городищі. У 1964 р. у світ вийшло фундаментальне видання – УРЕ, в якій Б.О. Тимошук помістив написаний спільно з П.В. Михайлиною історичний нарис про Чернівці. У ньому дається коротка характеристика Ленковецького городища і зазначається, що це було давньоруське місто – історичний попередник Чернівців [321, с. 138-139]. Підсумки проведених на городищі у 1957 та 1960 рр. розкопок опубліковані у 1967 р. Тут мова йшла про особливості побудови оборонних споруд на цій пам'ятці [217, с. 98-101]. Відзначалося, що оборонна смуга фортеці сягала 350 м ширини і складалася з трьох головних укріплених ліній, тому при наближенні ворога і подоланні ним перших двох оборонних смуг у захисників був час для підготовки оборони дитинця. Невдовзі в „Історії міст і сіл УРСР” у співавторстві вийшла ще одна стаття Б.О. Тимошука про початки Чернівців, в якій, описуючи давню історію міста, автор досить детально висвітлив дослідження Ленковецького городища [154, с. 63-97].

У 1961-1962 і 1967 рр. експедиція ЧКМ працювала на розкопках ще однієї унікальної пам'ятки – Хотинського замку. В працях, що підсумовували ці дослідження доведено тезу про заселення слов'янами мису, де тепер розташований замок, ще у Х ст. [272, с. 103-105; 299, с. 29-39; 306, с. 29-39, 307, с. 109-111, 319, с. 88-89; 320, с. 537]. Автор зробив припущення про використання вже тоді природних і штучних укріплень, удосконалених у XIII ст., у часи Галицько-Волинської

держави [272, с. 104]. На основі зіставлення писемних і археологічних джерел у історії Хотинського замку виділено 4 періоди його розвитку [272, с. 105].

На початку 60-х рр. археологічна експедиція під керівництвом Б.О. Тимошука працювала на рештках ще одного літописного поселення – Онута, який згадано в Галицько-Волинському літописі під 1219 р і який розташовувався на території однойменного села. Після проведених досліджень, на основі аналізу особливостей забудови, типу будівель тощо констатовано факт, що ця археологічна пам'ятка була у XII ст. поселенням сільського типу [201, с. 33-35].

Уже після захисту кандидатської дисертації Б.О. Тимошук опублікував працю, в якій підсумував результати археологічних досліджень у північній частині Буковини [257, с. 46-53]. Тут же дається перелік і характеристика пам'яток від давнього кам'яного віку і до пізнього середньовіччя. Археолог високо оцінив дослідження фахівців з різних науково-дослідних установ на теренах краю, роботи ж на давньоруських пам'ятках скромно описані одним абзацом, навіть не згадуючи своїх здобутків на них [257, с. 52-53].

Незважаючи на те, що дослідження Б.О. Тимошука в 60-х рр. проводилися майже винятково на старожитностях IX-XIII ст, як одноосібно, так і у співавторстві, виходять результати попередніх досліджень, проведених на пам'ятках інших епох. Такими стали праці, написані спільно з І.С. Винокуром. Вони стосувалися періоду кінця I тис. до н.е. – першої половини I тис. н.е. В одній з них стисло описано пам'ятки епохи „полів поховань” і зазначено рівень їх дослідження [153, с. 73-76]. Інша праця, що вийшла у „Матеріалах і исследований по археологии СССР”, підводила підсумки дослідження пам'яток черняхівської культури на території Буковини. У результаті проведених розвідок і розкопок, як зазначалося у статті, встановлено, що на території регіону відомо велике число пам'яток цієї культури (блізько 200), представленої великими поселеннями та безкурганними могильниками [243, с. 186-195].

У 1964 р. спільна експедиція Чернівецького краєзнавчого музею та Державного Ермітажу (Ленінград) проводила дослідження курганів бронзового часу на території Середнього Подністров'я. Коротко результати досліджень опубліковані Б.О. Тимошуком, який керував тоді експедицією обласного краєзнавчого музею. Дослідник зробив припущення про датування курганів поблизу с. Круглик, Ставчани, Керстенці періодом трипільської культури, оскільки під насипами було виявлено нечисленні матеріали цієї культури [268, с. 67-68]. Проте більш імовірно, що фрагменти трипільської кераміки потрапили в

кургани під час їх насипання, адже поблизу від них знаходилося енеолітичне поселення.

Відоме в історіографії також тезисне повідомлення Б.О. Тимошука про дослідження святилища ранньозалізного часу, розкопаного поблизу с. Новосілка (тепер Мамаївці) на лівому березі р. Прут [267, с. 98-99]. Як припустив науковець, цей об'єкт складався з двох частин – кам'яної чащі та жертвника, де приносили жертву божествам. Б.О. Тимошук датував культову споруду VI-III ст. до н.е., тобто періодом існування на території регіону західноподільської скіфської культури.

Після захисту в 1968 р. в Інституті історії АН УРСР під керівництвом В.Й. Довженка кандидатської дисертації дослідження на теренах краю стали ще більш інтенсивними, а численні наукові праці в головних радянських виданнях стали результатами цих пошуків. Частину публікацій було присвячено раніше виявленим матеріалам та їхній інтерпретації [193, с. 112-113]. Деякі праці узагальнювали попередні дослідження в північній частині Буковини [271, с. 135-136; 273, с. 8-45], проте в більшості з них мова йшла про нові археологічні відкриття на території регіону. Тоді ж активізувалися дослідження в Середньому Подністров'ї, де спільно з іншими фахівцями – І.С. Винокуром, В.Й. Довженком, О.М. Приходнюком проведено масштабні розвідки з метою пошуку нових ранньослов'янських і давньоруських пам'яток [317, с. 124-127; 323, с. 71-79].

До середини 70-х рр. Б.О. Тимошук виявив на правому березі Дністра (в межах Чернівецької обл.) значне число городищ XII-XIV ст., на деяких з них було проведено розкопки. Зокрема, в „Археологических исследованиях 1968 г.” повідомлялося про розкопки на городищі в с. Галиця, де виявлено оборонні споруди, основою яких слугували дерев'яні стіни, зміщенні укосами і ровами ззовні. Також тут досліджено рештки дерев'яних будинків із внутрішнього боку укріплення [197, с. 335-337]. Пізніше Б.О. Тимошук написав інформативну статтю про дослідження цієї пам'ятки [280, с. 100-107]. У ній відзначено, що давньоруське городище виникло на місці ранньослов'янської дерев'яної фортеці VIII-IX ст. Крім аналізу фортифікаційних споруд городища, подано опис розкопаних споруд, які дослідник інтерпретував як житла та майстерні [280, с. 104-106].

В іншій статті він подав висновки про дослідження давньоруського городища в Дарабанах (уроч. Щовб) [265, с. 187-190]. Там експедицією під керівництвом Б.О. Тимошука вивчено оборонні споруди (розрізано вал із ровом), а також розкопано кілька наземних споруд, які розташувались на городищі вздовж валу.

Кілька праць археолог присвятив результатам розкопок на городищі, яке знаходиться поблизу с. Грозинці (Хотинський р-н) [194, с. 374-375;

298, с. 347-350; 300, с. 86-92]. Б.О. Тимошук відзначив, що укріплення пам'ятки використовувалися ще у VIII-IX ст. носіями луки-райковецької культури, як і на городищі в Галиці. Укріплення Грозинців, на відміну від оборонних споруд Галиці, на думку дослідника, охарактеризовано наявністю частоколу, скріплених з внутрішнього боку дерев'яними будинками, а ззовні – також невисоким земляним валом.

Інші статті та повідомлення, написані наприкінці 60 – у першій половині 70-х рр., теж свідчили про масштабні пошукові роботи на території Чернівецької області. Вони спрямовані на опис нових пам'яток або підбивали підсумки вже відомих досліджень. Найважливіші з них – городище в Добринівцях [210, с. 351-352; 223, с. 399-400; 236, с. 361-362], поселення в Неполоківцях (уроч. Гора) [247, с. 89-94; 248, с. 338-339], Переїківцях (уроч. Цегельня і колишній хутір, а тепер с. Зелена Липа) [190, с. 291-292; 227, с. 292-293] та ін. На території Чернівецької області до цього часу виявлено понад тисячу пам'яток, що дозволило Б.О. Тимошуку зініціювати роботи зі складання археологічної карти краю. Завдяки цьому тільки на території Хотинського, Новоселицького та Глибоцького р-нів області взято на облік близько 800 пам'яток [255, с. 95-96].

Комплексний аналіз і осмислення виявлених матеріалів проведено у працях науковця, метою яких стало „підтвердження безсумнівного факту належності Північної Буковини до Галицької Русі” [310, с. 21-26; 311, с. 143-146]. В статті спростовані твердження деяких дослідників, що нібито під час монголо-татарської навали ця територія була відірвана від Русі, визначено кордони Галицької держави в межах регіону, зроблено теоретичні припущення щодо ототожнення деяких розкопаних об'єктів зі згаданими в літописах населеними пунктами.

Водночас 70-ті роки – це етап у діяльності археолога, пов’язаний з дослідженням ранньослов'янських пам'яток. У цей час він виявив і розпочав розкопки на унікальних пам'ятках V-VIII ст. у Горечі та Кодині, матеріали яких мали слов'янський характер [244, с. 368-369]. Упродовж 1974-1979 рр. періодично з’являлися друком спільні з І.П. Русановою повідомлення про розкопки поселення в Кодині, з яких можна зробити висновок про заповнення важливої прогалини слов'яно-руської археології V ст. – проміжного етапу, який з’єднував культури римського впливу з празько-корчацькою слов'янською культурою [175, с. 389; 182, с. 364-365; 183, с. 381; 252, с. 362-363]. Із цим завданням археологи справилися успішно, а підтвердженням визнання їхніх досліджень став вихід монографії про результати розкопок у Кодині та на Горечі [130].

У 1978 р. Б.О. Тимошук опублікував статтю “Славянские поселения VI-VII вв. в Северной Буковине”, в якій детально описав виявлені житлові комплекси, керамічні знахідки, прикраси та предмети матеріальної культури

цього періоду [228, с. 186-191]. Досить важливим стало спостереження науковця, що на найбільш ранніх пам'ятках празько-корчацької культури поряд зі слов'янським ліпним посудом зустрічаються уламки гончарного посуду провінційно-римського типу (черняхівська і культура карпатських курганів). Завдяки цьому та знахідкам залізних двохчасних фібул Б.О. Тимошук один з перших у вітчизняній історичній науці поставив питання про ранню дату пам'яток празько-корчацького типу, яку визначив у межах другої половини V ст. н.е. [228, с. 186-191].

Серед джерел, що датуються другою половиною 70-х – початком 80 рр., важливі ті, що висвітлюють результати дослідженій гнізда слов'янських поселень біля с. Ревне. Хоча перша експедиція працювала на пам'ятці ще у 1972 р. [224, с. 337-338], масштабніші розкопки проведено вже в другій половині 70-х рр. [159, с. 289-290; 160, с. 358; 161, с. 370-371; 222, с. 49-51; 245, с. 115-116; 289, с. 94-100]. Ці праці – результат спільніх досліджень археолога зі своїм учнем Л.П. Михайлиною. Опрацювання здобутих матеріалів дали змогу дійти висновку про існування на території пам'ятки поселення з ознаками міста, до якого входили 2 городища та 5 селищ. Автори дослідженій зробили сміливe припущення про належність залишків міста літописному племені хорватів, а кінець його існування – входженням території до складу Київської держави.

Б.О. Тимошук брав активну участь і в написанні колективних монографій, які стосувалися минулого північної частини Буковини, археології та історії України. Його перу належать написані одноосібно та у співавторстві розділи у таких фундаментальних виданнях, як „Археологія Української РСР” [260, с. 339-340; 262, с. 264, 265], „Советская историческая энциклопедия” [237, с. 850], „Історія Української РСР” [164, с. 65-67; 165, с. 98-100], „Нариси з історії Північної Буковини” [288, с. 13-25; 295, с. 45-57; 305, с. 26-44; 322, с. 60-80].

На початку 80-х рр. науковець видав кілька статей, актуальних у плані розуміння дослідником етнокультурних процесів у регіоні в I тис. н.е. По-перше, це доповідь Б.О. Тимошука, виголошена на науковому симпозіумі у м. Кам'янці-Подільському, що стосувалася пізньоримського часу на території Чернівецької області, тобто часу, який передував появлі в межах регіону достовірних слов'янських пам'яток [238, с. 46-48]. Дослідник виділяє у межах області дві культурно-історичні спільноти – пам'ятки черняхівської культури та культури карпатських курганів, межею між якими була р. Прут. Після гунніської навали, як зазначалось у праці, відбувся занепад цих культур, і територію Східного Прикарпаття та Подністров'я поступово заселяється в V ст. носіями культури празько-корчацького типу. В 1984 р. цю доповідь було опублікована у „Кратких сообщениях ИА АН СССР” [239, с. 86-91], а в

2003 р. вона повторно вийшла у Науковому Віснику Українського Університету в Москві [240, с. 67-71].

По-друге, потрібно згадати велику статтю, що вийшла у збірнику, про давньоруські міста за загальною редакцією В.В. Седова в 1981 р. [195, с. 116-136]. На основі власних досліджень археолог розкрив питання формування не пізніше X ст. міст на території північної частини Буковини, які утворювалися на основі ремісничих поселень тоді, коли останні зливалися із поселеннями військово-феодальної знаті. Розквітом давньоруських міст Б.О. Тимошук вважав XII – першу половину XIII ст., після чого через монголо-татарську навалу вони занепали аж до другої половини XIV ст. [195, с. 134-135].

По-третє, це спільна праця Б.О. Тимошука, І.П. Русанової та Л.П. Михайлини «Підсумки вивчення слов'янських пам'яток Північної Буковини V – X ст.», в якій підсумовано вивчення слов'янських пам'яток Північної Буковини другої половини I тис. н. е [254, с. 80-93]. У межах цього періоду виділено дві археологічні культури (празько-корчацьку та лука-райковецьку). Археологічні пам'ятки цих старожитностей, за твердженнями науковців, не є чимось винятковим у середовищі слов'янських пам'яток зазначеного періоду, хоч і мають певні особливості. Після входження у X ст. до складу Русі дана територія стала її складовою частиною.

Окрема праця науковця (спільно з Л.П. Михайлиною) присвячена старожитностям лука-райковецької культури, де розглядається розвиток слов'янських пам'яток VIII-X ст. в басейні р. Прут [163, с. 205-219].

Поряд з тим багато опублікованих у цей час джерел свідчать, що не припинялися і стаціонарні польові роботи на пам'ятках. Це і дослідження на давньоруському городищі в Молодії (уроч. Окопи) [235, с. 379-380], і спільні зі Слов'янською експедицією (Москва) розвідки по р. Прут [181, с. 397; 166, с. 411; 173, с. 313], а також рятівні розкопки на ранньотрипільському поселенні Рогатка у Чернівцях [294, с. 107-108].

У першій половині 80-х рр. видані два археологічних довідники, в одному з яких ішлося про пам'ятки Прикарпаття і Волині періоду кам'яного та мідно-кам'яного віків, інший містив загальну інформацію про старожитності Хмельницької, Закарпатської та Чернівецької областей від доби палеоліту і до пізнього середньовіччя. Розділи, присвячені пам'яткам Чернівецької обл., підготовлені Б.О. Тимошуком і фактично є вичерпним резюме, що підбиває підсумки досліджень на території краю за весь час археологічних пошуків [308, с. 200-222; 309, с. 109-171]. Як свідчать матеріали цих видань, більшість пам'яток на території Буковини відкриті і значною мірою розкопувались саме Б.О. Тимошуком.

Після захисту докторської дисертації та переходу у 1984 р. на роботу до ІА АН СРСР наукові праці Б.О. Тимошука зосереджуються в основному на питаннях, висвітлених у дисертаційному дослідженні. Одна з них присвячена соціальній типології селищ VI-X ст. [232, с. 3-24], інша – питанням структури східнослов'янської общини [234, с. 96]. У ряді праць дослідник виокремив чіткі ознаки різних категорій давньоруських пам'яток, а також їхні структурні складові [187, с. 15-20; 188, с. 70-71; 213, с. 74-83; 214, с. 69-89]. Аналізуючи ці джерела, можна дійти висновку про перехід Б.О. Тимошука від інтерпретації старожитностей у межах чітко окресленого регіону пр初步-dnістровського межиріччя до загальної характеристики різних явищ і процесів по всього ареалу поширення східного слов'янства.

У наступні роки свої основні роботи автор присвятив дослідженю унікального культового об'єкта X-XIII ст. – місця виявлення знаменитого Збрuczького ідола на Тернопільщині, що довело непересічність цієї пам'ятки. Саме завдяки Б.О. Тимошуку та І.П. Рusanovі вдалося висвітлити складну систему співіснування язичництва з християнством на Русі до XIII ст. і навіть пізнішого часу [168, с. 90-99; 170, с. 153-157; 172, с. 401-402, 176, с. 72-77, 178, с. 303-304; 179, с. 42-44, 277, с. 40-41].

Опубліковані джерела першої половини 90-х рр. здебільшого стосуються вивчення духовної культури Русі та питань особливостей суспільного ладу тогочасного населення [212, с. 99-107; 290, с. 35-37; 225, с. 56-76; 218, с. 133-144; 242, с. 110-121]. Б.О. Тимошук у своїх працях детально проаналізував наявний археологічний матеріал, зіставив його з писемними джерелами та зробив логічні висновки щодо різних сторін життя на території Русі. Вагомим результатом його наукових пошуків цього періоду є ряд публікацій матеріалів нових досліджень [231, с. 98-101; 274, с. 28-29].

У період другої половини 90-х років ХХ ст. – початку ХХІ ст. праці Б.О. Тимошука здебільшого публікували у Наукових Вісниках українського історичного клубу в Москві [264, с. 56-63; 287, с. 111; 249, с. 159-165; 251, с. 148-153; 241, с. 165-173; 263, с. 184-191; 283, с. 34-37; 286, с. 182-183], а після переїзду до Чернівців – у місцевих наукових виданнях [303, с. 78-94]. Дані праці багато в чому збігаються з опублікованими раніше тезами, окрім з них – повторні видання деяких праць археолога, які стали бібліографічною рідкістю, але не втратили актуальності.

Найчисленніші серед них – матеріали періодичної преси (на даний час відомо понад 650 статей Б.О. Тимошука у пресі [324-985]). Більшість з них опублікована в найпопулярнішій на той час газеті Чернівецької області – „Радянській Буковині”. Значна частина статей виходила також на шпальтах районних часописів, а інформація про найбільш цікаві відкриття – в солідних республіканських і союзних виданнях [327; 466; 470; 544; 610; 613; 635; 638; 662; 676; 678; 685; 745; 752;

752; 758; 822; 824; 834]. Переважна частина заміток присвячена новим знахідкам і відкриттям на території області [326; 328; 330; 342; 343; 345; 346; 347; 356; 358; 366; 395; 397; 399; 400; 401; 403; 47; 48; 412; 410; 411; 413; 419; 423; 431; 436; 447; 456; 459; 465; 466; 467; 472; 476; 477; 480; 487; 488; 493; 496; 497; 498; 500; 502; 504; 505; 506; 508-520; 534; 535; 538; 542; 543; 546; 555; 556; 558; 564; 567; 568; 578; 579; 580; 588-599; 600; 601; 605-608; 612; 616; 617; 619; 621; 622; 626; 629-645; 647; 649-652; 656-661; 662-664; 677; 678; 680; 681; 685; 691; 697; 703-717; 719; 727; 730; 737; 739-745; 747-760; 763-766; 770-774; 779; 780; 788; 795-800; 810; 811; 829-834; 836; 837; 841; 846-848; 872-876; 881-883; 891; 892; 898-910; 912-916; 920; 923; 924; 927; 930; 934; 935; 942-951; 956; 961-965; 971-978; 983; 985]. Окрім статей про археологічні старожитності, Б.О. Тимошук опублікував багато праць, які висвітлюють історичне минуле регіону [339; 340; 348; 354; 361; 362; 416; 416; 418; 420; 421; 426; 430; 434; 436; 442; 451; 453; 460; 461; 462; 463; 469; 471; 481; 482; 541; 548; 559; 565; 576; 584; 618; 620; 623; 624; 663; 696; 699; 701; 718; 722-724; 769; 775; 807; 821; 825; 828; 842; 844; 845; 884-885; 889; 939; 952; 959; 979], історію окремих вулиць, площ, будинків і пам'ятників м. Чернівців [334; 337; 406; 439; 440; 445; 563; 577; 646; 648; 683; 684; 713; 715; 761; 762; 778; 789; 790; 791; 826; 926; 948], інших міст [327; 428; 446; 492; 532; 725; 734; 746; 781; 896; 917; 933; 943], сіл [335; 368; 373; 390; 394; 402; 425; 432; 443; 444; 458; 464; 483; 484; 490; 491; 498; 501; 507; 523; 524; 533; 551; 552; 562; 602; 603; 604; 611; 636; 643; 653; 655; 679; 682; 692; 693; 694; 695; 702; 720; 721; 726; 728; 729; 731; 735; 736; 756; 805; 808; 863; 895; 940; 955; 957; 962; 963; 966; 978]. Під час їх опису дослідник ділився з читачем думками щодо тієї чи іншої інтерпретації виявлених предметів, їх значення для вивчення давнього минулого краю. Не менш важливі статті Б.О. Тимошука з метою популяризації історико-культурної спадщини [276, с. 27-30; 333; 367; 392; 429; 478; 479; 627; 738; 777; 8061; 812-815; 838; 839; 843; 886; 887; 919; 954; 969; 980; 981], інформування громадськості про створення нових і діяльність існуючих музеїв установ [281, с. 42-43; 363; 422; 424; 545; 569-575; 582; 585; 767; 768; 770; 849; 860; 888; 894; 921; 925; 932; 936; 937].

Значну увагу приділяв автор і відомим діячам та їх творчості: археологам, історикам-краєзнавцям, колекціонерам, письменникам, громадським і політичним діячам [365; 369-371; 435; 436; 457; 474; 528; 529; 530; 536; 539; 540; 554; 581; 586; 587; 614; 615; 698; 787; 809; 827; 835; 877; 880; 890; 893; 918; 931; 938].

Статті Б.О. Тимошука виходили і румунською мовою, що сприяло популяризації історичного краєзнавства серед румунського та молдавського населення регіону [370-389; 412; 878; 879].

Зауважимо, що частина публікацій у пресі написана Б.О. Тимошуком під псевдонімом Б. Ключового [335; 338; 860-871]

До наступної категорії опублікованих джерел відносимо науково-популярні праці Б.О. Тимошука. Це довідники, путівники, історико-краєзнавчі нариси. Перші два види менш інформативні, оскільки подають загальну інформацію (місцерозташування пам'яток, схеми маршрутів тощо) [123, 288 с.; 125, 24 с.; 126, 19 с.; 127, 116 с.; 127, 79 с.; 140, 64 с.; 151, 71 с.]. Більш цінні для нашого дослідження історико-краєзнавчі нариси науковця, де в доступній для пересічного читача формі подаються результати багаторічних досліджень археолога. Частина джерел написана самим автором [144, 123 с.; 132, 103 с.; 133, 110 с.; 134, 96 с.; 135, 135 с.], деякі з них вийшли у співавторстві з іншими дослідниками [135, 111 с.; 129, 140 с.].

Однією з найважоміших науково-популярних праць Б.О. Тимошука стала книга „Північна Буковина – земля слов'янська”, що вийшла у видавництві „Карпати” в 1969 р. [146, 192 с.]. Сам автор вважав цю працю найбільшим своїм досягненням [116, с. 85-86]. Автор залучив до роботи матеріали, досліджені ним за останні роки на теренах Чернівецької області. Використовуючи їх як вагомий аргумент, він переконливо довів, що межиріччя Дністра та Сирету з давніх часів заселяли слов'яни. Примітно, що дослідник, уміло послуговуючись археологічним матеріалом, змусив його „заговорити”, тобто зумів відтворити закономірності і особливості історичного розвитку населення краю в давньоруський час. Важливо, що в другій частині монографії він подав перелік усіх відомих на той час слов'янських і давньоруських пам'яток (блізько 300). Це стало своєрідним підсумком діяльності Б.О. Тимошука за останні 20 років.

Після переходу Б.О. Тимошука на викладацьку роботу в університет виходить невелика брошура про археологічні пам'ятки Чернівецької області [141, 40 с.]. Праця була дуже актуальною, оскільки вперше було коротко (40 сторінок тексту) описано давню історію Буковини, від періоду палеоліту і до давньоруського часу. У ній дослідник базувався в основному на власних дослідженнях, хоча широко були залучені також розробки інших науковців, що дало змогу відтворити загальну картину історичного розвитку на теренах краю від появи першої людини і до XIV ст.

Актуальним джерелом для розуміння специфіки роботи з виявлення та дослідження археологічних об'єктів стала ще одна науково-популярна праця Б.О. Тимошука – „Зустріч з легендою”, яка вийшла у 1974 р. [145, 127 с.]. Вона переконливо доводить високий професіоналізм автора, який в основі переказів і легенд зумів відшукати відголоси давніх подій, завдяки чому були виявлені нові археологічні пам'ятки – городища, поселення, могильники, скарби.

Наступного року вийшла чергова науково-популярна праця, в якій автор описав розкопки слов'янських градів на території Чернівецької області [148, 111 с.]. У монографії подаються результати досліджень городищ у Грозинцях Хотинського, Ломачинцях та Галиці Сокирянського, Ревному Кіцманського р-нів. Важливо, що інформація, висвітлена у виданні, носить не тільки суто описовий характер виявлених предметів, а й містить важливі висновки про особливості будови фортифікаційних укріплень городищ. Археологом зафіксовано також факти неодноразової перебудови укріплень та їх удосконалення.

Якщо давня історія північної частини Буковини висвітлена в кількох одноосібних працях Б.О. Тимошука, то територія Середнього Подністров'я стала об'єктом його спільногого дослідження з І.С. Винокуром. Останнє вийшло в 1977 р. у формі історико-краєзнавчих нарисів [124, 111 с.]. Перу Б.О. Тимошука тут належать два розділи – „Слов'яни V-IX століть на Дністрі” та „Подністров'я – складова частина Давньої Русі”. На основі численних досліджень доведено, що з середини I тис. н.е. ця територія була заселена слов'янами, а пізніше – ввійшла до складу Давньоруської держави. Відзначено, що соціально-економічні, культурні й політичні процеси, які відбувалися на землях Подністров'я, були спільними для всієї території Русі.

Підсумком багаторічних досліджень Ленковецького городища стала чергова науково-популярна праця [150, 88 с.], яка супроводжувалася численними ілюстративними матеріалами та реконструкціями, що підтверджує її пізнавальне значення. Крім опису складових пам'ятки, значна увага приділена розташуванням неподалік городищам, які, на думку Б.О. Тимошука, виконували роль сторожових фортець і захищали давні Чернівці [150, с. 14]. Пізнавальне значення книги полягає і в тому, що в ній подано перелік і загальний опис археологічних пам'яток обласного центру.

Уже будучи провідним працівником Інституту археології РАН, дослідник у 1992 р. видав невелику брошуру, присвячену унікальній археологічній пам'ятці – решткам літописного міста Василева на Дністрі [142, 30 с.]. У доступній для широкого загалу формі автор описав соціально-топографічну структуру пам'ятки, її окремі складові. Особливу увагу акцентовано на рештках білокам'яного храму та могильника біля нього. Важливо, що Б.О. Тимошук спробував пов'язати залишки міста з конкретними історичними особами, зокрема зроблене припущення про заснування його теребовлянським князем Васильком [142, 27 с.].

Залучені до дослідження неопубліковані джерела зберігаються в кількох архівах: ДАЧО [2-40], НА БЦАД [41-58], архіві Чернівецького краєзнавчого музею [63-78], архіві ЧНУ імені Ю. Федьковича [1], НА ІА НАН України [79-114], особистих архівах родичів та учнів Б.О. Тимошука [59-62].

Більшість джерел знаходиться в фондах ДАЧО (Фонд. №2921, Опис 1). Цій установі родичами Б.О. Тимошука в 2004 р. переданий особистий архів дослідника. До опису №1 постійного зберігання внесено 180 справ (№1-180) за 1919-2006 рр., об'єднано 6427 документів на 12255 аркушах, 2160 фотографій, фотоекскізів, ескізів, малюнків, 9 альбомів, 3 журнали, 9 карт, 328 негативів, 1 відеокасета [2-40].

Майже всі документи особистого характеру зберігаються саме у фондах ДАЧО [7; 8; 9, 11]. Серед них – свідоцтво про народження, документи про освіту, дипломи кандидата та доктора наук тощо [7, 8]. Найбільш інформативні серед цієї групи джерел – автобіографія, трудова книжка, почесні грамоти та нагороди. Наприклад, у трудовій книжці [9] винесена велика кількість подяк з різними формулюваннями („за прочитання лекцій”, „за побудову експозиції”, „за активну наукову роботу”, „за успішне проведення експедиції” тощо) і немає жодної догани. Зрозуміло, що такий факт красномовно свідчить про ділові якості дослідника та високий професіоналізм.

Друга група неопублікованих джерел представлена листами, адресованими Б.О. Тимошуку друзями, колегами та відомими вченими – Л.І. Крушельницькою, Г.М. Логвиним, Г.Г. Мезенцевою, В.В. Ауліхом, І.С. Винокуром, П.О. Рапопортом, О.М. Масаном, Ю.В. Малеевим, О.П. Приходнюком, Л.В. Вакуленко та ін [16, 41 арк]. Проте найбільша їх кількість (266) написана протягом другої половини 70-х – поч. 80-х рр. І.П. Русановою, дружиною Б.О. Тимошука [14, 182 арк; 15, 104 арк.]. Ці джерела дуже важливі з кількох причин. По-перше, завдяки їм можна простежити „з перших вуст” дискусії щодо найрізноманітніших наукових проблем; по-друге, їх детальний аналіз дозволяє з'ясувати еволюцію поглядів науковців стосовно ранньої та середньовічної історії слов'ян; по-третє, вони дають змогу висвітлити досі не відомі факти особистого життя Б.О. Тимошука; по-четверте, досліджуючи листи І.П. Русанової, можна визначити ставлення науковців до процесів, які відбувалися тоді в державі. Наприклад, в одному з листів вона з іронією зазначала, що „в 1940 р. було 30 кг мяса в год на человека, сейчас 50, а в „прогнившем” западе – 130” [14, арк. 27].

Документи творчої та наукової діяльності археолога – найбільш численні серед неопублікованих джерел. Їх класифіковано за таким принципом:

- спогади;
- щоденники;
- наукові звіти про проведені розкопки та розвідки;
- рукописи статей і монографій;
- фотоматеріали;

- облікові картки виявлених і обстежених
пам'яток.

Надзвичайно цінним джерелом є спогади Б.О. Тимошука. Про участь у Великій Вітчизняній війні опубліковані у 1991 р. [115, с. 55-59]. Особливий інтерес викликають мемуари археолога, які нещодавно побачили світ [116, с. 30-89]. Останні надиктовані Б.О. Тимошуком родичам і упорядковані дочкою Т.Б. Тимошук.

Це джерело складається зі вступу, 15 розділів („Дитинство”, „Голод 1932-1933 рр.”, „Навчання”, „Служба в армії”, „Захват Естонії”, „Пінська воєнна флотилія. Перші дні війни”, „В окупації”, „Майданек”, „Із Майданека у Флосенбург”, „Флосенбург”, „Звільнення з концтабору”, „Кінець війни”, „Перші повоєнні роки”, „Як я став археологом”, „Моя робота в Чернівецькому краєзнавчому музеї”), а також переліку того, „про що ще збиралася написати” (31 пункт). Значну частину „Спогадів” займає опис тих випробувань, які випали на долю Б.О. Тимошука (голод, війна, повоєнна розруха, клеймо „неблагонадійного” тощо), тому стає зрозумілим, чому професійній діяльності присвячені тільки два останні розділи. Проте і з цих матеріалів можна окреслити головні напрямки археологічних пошуків дослідника. Тут міститься також інформація про пам'ятки, де були проведені найбільші та найважливіші розкопки (Василів, Погорілівка, Кодин, Ревне, Чорнівка, Хотин) [116, с. 84-89]. Крім того, привернув увагу той факт, що найбільшим своїм відкриттям Б.О. Тимошук вважав виявлення місця знахідки Збрuczького ідола [116, с. 86].

Дуже важливе джерело – польові щоденники археолога за 1947-1950 рр., які зберігаються в фондах ЧКМ [72, 170 арк.] й опубліковані у 2009 р. [118, с. 116-135; 119, с. 136-151; 120, с. 152-159; 121, с. 160-166; 122, с. 166-174]. У них описана участь дослідника в експедиціях і розвідках на території Чернівецької та суміжних областей у перші роки роботи в краєзнавчому музеї. Цікаві записи про участь в експедиції на відомому ранньотрипільському поселенні в околицях с. Лука-Врублівецька (Хмельницька обл.) у 1947 р. У щоденниках описується особливості проведення розкопок на цьому поселенні, крім того, йде мова про розвідки по правому березі р. Дністер, де Б.О. Тимошуком виявлено цілий ряд різночасових пам'яток [118, с. 116-135]. Також у цій категорії джерел описуються виявлені в означений період давньоруські пам'ятки в околицях сіл Бурдей, Іванківці, Гаврилівці, Ставчани, Шишківці, Давидівці, Кліводин, Лашківка, Ленківці, Карапчів, Станівці та ін [119, с. 136-151].

Особливий науковий інтерес являють собою звіти про проведені археологічні розкопки та розвідки. Вони зберігаються в особистому архіві Б.О. Тимошука [19, 169 с.; 20, 16 с.; 21, 46 с.; 23, 27 с.; 24, 45 с.;

26, 18 с.; 28, 219 с.; 38, 126 с.; 39, 108 с.], науковому архіві Інституту археології НАН України [79, 20 с.; 80, 11 с.; 81, 8 с.; 82, 23 с.; 83, 7 с.; 84, 67 с.; 85, 55 с.; 86, 54 с.; 87, 41 с.; 88, 22 с.; 89, 5 с.; 90, 5 с.; 91, 9 с.; 92, 13 с.; 93, 13 с.; 94, 6 с.; 95, 27 с.; 96, 10 с.; 97, 5 с.; 98, 4 с.; 99, 11 с.; 100, 23 с.; 101, 3 с.; 102, 23 с.; 103, 13 с.; 104, 16 с.; 105, 13 с.; 106, 9 с.; 107, 8 с.; 109, 11 с.; 110, 5 с.; 111, 8 с.; 112, 13 с., 113, 19 с.; 114, 16 с.], фондах ЧКМ [64, 19 с.; 65, 10 с.; 66, 11 с.; 67, 36 с.; 68, 14 с.; 69, 21 с.; 70, 13 с.; 74, 39 с.], науковому архіві БЦАД [55, 42 с.; 56, 5 с.; 57, 2 с.; 58, 2 с.].

У хронологічному відношенні звіти датуються 1947-1990-ми рр. Вони дають змогу зрозуміти, що в перші роки роботи Б.О. Тимошука в музеї його діяльність була спрямована в основному на виявлення нових і обстеження вже відомих старожитностей, з'ясування особливостей археологічного матеріалу досліджуваного регіону (топографія поселень, характеру забудови, типу кераміки тощо).

Більшість поданих у звітах матеріалів, особливо давньоруського періоду, опублікована. Проте нерідко саме такий вид джерел – єдиний, який найповніше відображає результати численних розвідок, здійснених археологом у різний час на території області.

Не менш важливу категорію становлять рукописи статей і монографій. Тут особливу увагу зосереджено на матеріалах, не опублікованих автором. На жаль, значна їх частина не впорядкована, і тому проблематично з'ясувати, де і в якому обсязі планувалося видання тих чи інших праць. Проте вже тепер можна констатувати, що дослідник мав ще багато задумів щодо видання історико-краєзнавчих нарисів, таких, наприклад, як "Східнокарпатська територія в V-XI ст." [35, 147 с.], „Прото-Дністровське межиріччя X-XIII ст." [34, 159 с.], а також інших праць, які через ряд причин не були опубліковані [6].

Значну частину джерел складають фотоматеріали розвідок і стаціонарних досліджень Б.О. Тимошука [10]. Розкопкам окремих пам'яток (Хотина, Василева, Ленківців, Мартинівки) присвячені альбоми [11], дослідженням інших – фото. Деякі матеріали із зображеннями розкопів і конкретних знахідок прив'язані до певного об'єкта проблематично, оскільки на них відсутній підпис чи інші відомості.

Найчисленніші і найінформативніші облікові картки археологічних пам'яток [31, 182 с.; 48, 78 с.; 49, 59 с.; 50, 110 с.; 51, 29 с.; 52, 30 с.; 53, 100 с.; 54, 29 с.]. У них подається стислий опис виявленої та обстеженої Б.О. Тимошуком пам'ятки, її розміри, особливості розташування, стан дослідження (розвідки, розкопки), віднесення до того чи іншого періоду тощо. Усього в таких картках міститься інформація про понад тисячу обстежених і досліджених археологічних пам'яток.

Отже, можемо стверджувати, що на сьогодні існує велика кількість джерел, які всебічно висвітлюють наукову діяльність Б.О. Тимошука починаючи від другої половини 40-х рр. ХХ і закінчуючи початком ХХІ ст.

Підсумовуючи результати аналізу історіографії та джерельної бази, зазначимо, що вона налічує понад 60 історіографічних праць (наукові статті, публікації в ЗМІ, матеріали довідкових видань, бібліографічні покажчики) та майже 1000 джерел (опублікованих – статті, монографії, неопублікованих – спогади, щоденники, наукові звіти, рукописи статей і монографій, фотоматеріали, облікові картки, листи) з досліджуваної проблематики. Їхнє всебічне вивчення та комплексний аналіз дає можливість визначити роль Б.О. Тимошука у вивченні археологічних старожитностей Східної Європи, зокрема Українського Прикарпаття, а також різних питань етногенезу східних слов'ян напередодні та під час утворення держави.

РОЗДІЛ 2.
ЕТАПИ ЖИТТЄВОГО ШЛЯХУ, НАУКОВОЇ ТА ГРОМАДСЬКОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ БОРИСА ТИМОЩУКА

2.1. Становлення особистості Б.О. Тимошука

Життєвий шлях Б.О. Тимошука був тернистим і складним, адже на його долю випали дуже важкі випробування. Це і лихоліття голodomору, і період Другої світової війни, під час якої довгий час перебував у полоні. Пізніше на нього постійно вішали „ярлик неблагонадійного”, внаслідок чого нещадно піддавався тиску з боку органів безпеки. Усі ці події помітно позначилися на житті науковця, вплинули на вибір професії. У зв'язку з цим актуальне є висвітлення біографії вченого, виокремлення окремих періодів його творчості та визначення впливу життєвих факторів на наукову діяльність археолога.

Аналізуючи життєвий шлях видатного археолога, варто виділити кілька періодів, в основі яких – доленосні події, що так чи інакше залишили помітний слід в його біографії. Доцільно, на наш погляд, виокремити в ній такі етапи:

1) 7 квітня 1919 – весна 1946 рр. Дитячі та юнацькі роки майбутнього дослідника, навчання у Житомирському та Одеському педінститутах, участь у Другій світовій війні та демобілізації;

2) липень 1947 – кін. 1967 рр. Робота в Чернівецькому краєзнавчому музеї, інтенсивні пошукові роботи, захист кандидатської дисертації;

3) лютий 1968 – квітень 1984 рр. Переїзд на роботу до Чернівецького державного університету, потім до Інституту історії АН УРСР, а пізніше – до Інституту соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, захист докторської дисертації;

4) квітень 1984 – 26 лютого 2003 рр. Переїзд до Москви, робота в Інституті археології АН СРСР (РАН), вихід на пенсію, повернення до Чернівців, публікація численних наукових статей та монографій [1100, с. 3-4; 1103, с. 8].

Автор висловлює ширу віячність донці Б.О. Тимошука Тетяні Борисівні за люб'язно надану можливість опублікувати фото з домашнього сімейного архіву

Народився Борис Онисимович 7 квітня 1919 р. в с. Лука Житомирської обл. в сім'ї Онисима та Олени Тимошуків [1056, с. 19; 1091, с. 5]. Крім нього у сім'ї було ще двоє дітей – молодший брат Євген (загинув у боях на Курській Дузі) та сестра Зоя, 1929 р. н. (тепер проживає у Білорусії). Батько брав участь у I світовій війні і воював на Прикарпатті. Маті Бориса була глибоко віруючою людиною і навіть відкрито виступила проти закриття церкви в селі більшовиками, внаслідок чого мало не поплатилася висилкою в Сибір.

У зв'язку з цим у неї виникли непорозуміння із братами чоловіка, які були атеїстами і прибічниками радянської влади [116, с. 32].

У пам'ять добре закарбувався процес колективізації в рідному селі. Під загрозою висилки у Сибір батько змушеній був написати заяву про вступ до колгоспу та віддав усю домашню худобу, за що вчитель у школі поставив Борису „хорошу оцінку”.

Фото 2. Б.О. Тимошук з братом Євгеном (кін. ХХ-х рр.)

До 5-го класу навчався у сусідньому с. Левки, за 7 км. від Луки і показав себе розумним і винахідливим учнем. Його улюбленим предметом була математика, а книжкою – „Кобзар” Т.Г. Шевченка.

Читав пізніше, як згадував науковець, і заборонену на той час літературу, наприклад „Людолови” З. Тулуб [116, с. 34].

Добре запам'ятався Борису Онисимовичу 1932 р. Після того, як зібрали непоганий урожай, з центру прийшов наказ „збирати весь хліб у селян”. У селі була створена спеціальна бригада, яка реквізувала хліб у населення. Під час голоду вдалося вижити тільки тому, що батько облаштував невелику скованку із зерном, а головне – завдяки пасіці, що була в господарстві Тимошуків.

Прихований мед Борис ніс у сусіднє село у льотну частину, де обмінював його на хліб [116, с. 36].

Уже в той час юнака вразила розповідь одного з друзів про „дивного діда”, який збирав в

Фото 3. Б.О.Тимошук із сестрою Зосю (1937 р.)

околицях Житомира черепки та по них визначав їх вік. Пізніше з'ясувалося, що десь приблизно тоді ж тут проводив розвідки відомий археолог С.С. Гамченко, про якого, очевидно, і розповіли Б.О. Тимошуку [116, с. 31].

Щоб якось прогодуватися, а також вивчитися і знайти добру роботу, юнак в 14-річному віці вступив на факультет робітничо-селянської молоді в Житомирі. Цим закладом, призначеним для навчання дітей робітників і селян, надавалося житло, а також талони на харчування. Та незважаючи на це, доводилося бути постійно голодним, адже важкий стан з продовольством продовжувався і в 1934 р., тому, коли довелося після закінчення робфаку вступати до сільськогосподарського інституту, де „поступали на голів колгоспу”, Борис відмовився.

Б.О. Тимошук у спогадах зазначав, що істориком, а пізніше і археологом, він став за випадкових обставин [116, с. 38]. Спочатку вирішено було вступати на математичний факультет педагогічного інституту в Житомирі. Коли виявилося, що його ліквідували і перевели в Кіровоград, Борис успішно склав іспити на біологічний. Але ректор інституту фактично загітував Б.О. Тимошуку вступити на історичний факультет, де „ніхто не хотів вчитися” [116, с. 38]. Навчання в педінституті не налго зацікавило юнака, особливо після того, як він захопився грою в шахи. Викладачі та іноді навіть ректор запрошували хлопця додому, щоб пограти в шахи, а для Бориса це була добра нагода підживитися. До того ж, завдяки новому захопленню, він отримав свої перші гонорари, після того, як відсилав шахові задачі у київську газету „64” [116, с. 38]. У той час Б.О. Тимошук навіть став чемпіоном Житомира з шахів, проте, коли зрозумів, що занадто захопився, раптово кинув і грав пізніше тільки зірдка на аматорському рівні.

У пам'яті юнака добре закарбувався випадок, коли у 1937 р. він мало не став воюром народу. Навколо панувала атмосфера, коли всі підозрювали один одного і шукали класових ворогів, тому доноси стали звичним явищем. У цей час серед викладачів і студентів поширилася дискусія з приводу того, хто був би кращим керівником держави – Й.Сталін чи Л.Троцький. Коли Борис, розглядаючи агітаційні стенди із фото „вождя” неголеним, назвав його пастухом, на нього доніс один зі студентів, співмешканець по кімнаті гуртожитку. Лише завдяки тому, що на загальноінститутських зборах на захист Бориса стала секретар парторганізації курсу (вона зазначила, що,

очевидно, Борис мав на увазі про походження Сталіна із бідної селянської родини), йому вдалося врятуватися [116, с.39].

Після закінчення третього курсу Б.О. Тимошука направили на роботу (повний курс навчання не пройшов, бо після масових арештів 1937 р. у школах були потрібні вчителі) в с. Веселіново Миколаївської (тепер Одеської) обл. [8, спр.4., арк. 3]. Упродовж 2-х років Борис працював у школі та паралельно навчався на заочному відділенні Одеського педінституту, який закінчив у 1939 р. Загалом, це були роки досить безтурботного життя, зарплата, як на той час, була непоганою. Закінчилося воно у 1939 р., коли після закінчення інституту він був покриканий до армії [1103, с. 9].

Того року була оголошена масова мобілізація молоді в армію, необхідна для „візвольних походів” у Західну Україну, Фінляндію та Прибалтику [1091, с. 6; 1083, с. 73]. Коли у юнака поцікавилися, куди хоче йти служити, він обрав морфлот. Так Борис потрапив у знаменитий Кронштадт, у десантні війська – морську піхоту. Тут його направили у школу молодших командирів, по закінченні якої, через рік, залишили служити у Першій особливій бригаді морської піхоти Балтійського військово-морського флоту. Хоч у цей час ішла так звана зимова війна із Фінляндією, Б.О. Тимошук не брав у ній участі, оскільки служив у охороні полковника, що був відряджений у зону бойових дій. Тоді ж побував на „лінії Маннергейма” і бачив, як воювали фіни.

Фото 4. Б.О.Тимошук на службі в армії (1940 р.).

Навесні 1940 р. Б.О. Тимошуку довелося брати участь і у „візволенні Естонії”. Завданням вівреного йому підрозділу було разом із іншими формуваннями захопити центральну частину Талліна й заарештувати президента К.П'ятса. Уже перед самим початком бою оголосили, що війна з Естонією закінчилась, так і не розпочавши. Тоді, під час прогулянки Талліном, юнака вразив високий рівень життя, велика кількість магазинів, ресторанів, а також вихованість естонців [116, с. 43].

Напередодні Великої Вітчизняної війни Борис був направлений для подальшого проходження служби у військову флотилію, що базувалася у м. Пінськ у Білорусії. Вона була сформована в

червні 1940 р. із трофеїних польських військових кораблів: моніторів, сторожових кораблів, бронекатерів [115, с. 50].

Початок війни не був чимось несподіваним. Про це говорили товариші Бориса із морської піхоти, які стежили за перегрупуванням німецьких сил біля Бреста, про це нагадав і німецький розвідувальний літак, що пролетів над Пінськом (за 200 км від кордону).

Завданням флотилії, що відступала на захід, була оборона дороги Пінськ-Брест. Борис зрозумів, що таке війна тоді, коли почали прибувати перші втікачі із Бреста. Поступово відділення Б.О. Тимошука підступило до Пінська, проте виявилося, що партійне керівництво вже покинуло місто, а з будинку обкому партії невдоволені радянською владою пустили по десантниках черги з кулемета. При відступі Б.О. Тимошук отримав наказ підірвати склади із продовольством та іншими запасами, адже роздавати місцевому населенню продукти було категорично заборонено. Після виконання завдання монітор Бориса був атакований німецьким літаком, а деякі особисті документи втрачено.

У серпні флотилія отримала наказ відступати до Києва. Проте до столиці довелося прориватись з боями, оскільки німецькі війська вже встигли створити плацдарм на лівому березі Дніпра. При просуванні вниз по річці в напрямку столиці флотилія зазнала величезних втрат, але екіпаж корабля, де служив Б.О. Тимошук (судно проривалося першим), на щастя, не постраждав [115, с. 53]. Опустілий Київ справив на юнака гнітіюче враження. Проте часу не дали навіть на відпочинок, на швидку руку утворивши з відступаючих підрозділів нові формування. Відділення Бориса Онисимовича брало участь у стримуванні наступу ворожих сил на Васильківському шосе. Запам'яталася молодому десантнику також нестача боєзапасів і мінімальна кількість продуктів [116, с. 47].

17 вересня 1941 р. надійшов наказ про відступ з Києва. Вночі відділення перейшло Дніпро, після чого ланцюговий міст (тепер міст Патона) – остання переправа через річку – був підірваний. На схід довелося прориватися з боями. Практично всі населені пункти на шляху були зайняті німцями. Кожні види військ (розвідники, десантники, піхота, окрім групи НКВД) формувалися у невеликі загони, які з боями проривали кільце. Група, в якій був Б.О. Тимошук, налічувала до ста бійців. Під час розвідки в одному із сіл він з двома бійцями був схоплений німецькими солдатами. Після недовгих роз'яснень Бориса та ще кілька червоноармійців і матросів повели на розстріл. У момент, коли конвоїри втратили пильність, полонені за домовленістю розбіглися в різні сторони. Б.О. Тимошуку пощастило, і його навіть не поранили [1130]. Проте уже в жовтні 1941 р., група опинилася в оточенні біля хутора Шевченкове. Ті, котрі залишилися живими, потрапили у полон. Серед них був і Борис Онисимович. Деякий час він знаходився у таборі біля с. Гоголівка на Київщині. Після кількох днів проведених там

практично без води та їжі, зголосився поїхати до Німеччини. Ідучи у „телятнику”, у районі Шепетівки, дістав можливість утекти, чим Борис і скористався. Через три дні він добрався до рідного села Луки [1091, с. 6-7].

Удома вдалося отримати від старости документ про педагогічну освіту і про те, що Б.О. Тимошук – учитель з цього села. Проте вакантних місць у школі не було, тому довелося працювати у колгоспі, який зберегла німецька адміністрація. Борис Онисимович згадував, що на перших порах німців сприйняли досить толерантно, активізувалося українське життя [116, с. 55]. Через деякий час після численних арештів, розстрілів, масових фактів нелюдського поводження із місцевим населенням партизанський рух набув великих масштабів, і хлопець вирішив піти у підпілля, та незабаром хтось про це доніс, і його заарештувало гестапо. Кілька днів провів у Житомирській тюрмі, потім був направлений у Бердичівську, звідки і вирішив тікати. Проте мати переконала не робити цього, сказала, що в такому випадку можуть розстріляти всю сім'ю. Після тижневого перебування в Бердичівській тюрмі в'язні зігнали у товарні вагони і відправили на захід. Як виявилося, кінцевим пунктом поїздки був один із найстрашніших німецьких концтаборів „Майданек” [1103, с. 10].

У цьому таборі смерті Тимошук перебував з 3 серпня 1943 до 6 березня 1944 р [17, арк. 12-14; 116, с. 60]. Тут довелося їсти і гнилу капусту, і брукву, і навіть жаб [8, спр. 4, арк. 12], бути запряженим разом з іншими чоловіками у повозку („шарабан”), якою возили трупи до крематорію [8, спр. 4, арк. 12]. Раціон в'язня був таким: на сніданок 100 г ячмінної кави і 150 г хліба, спеченого наполовину з тирсою, на обід близько 1 л баланди (варена на воді бруква), а спати лягали уже без вечері. Довелося Борису Онисимовичу витримати і покарання гумовими кийками на спеціальному станку. Один раз били кийком – другий різкою. І так 125 разів. 150 ударів, як правило, закінчувалися смертю. Свідомість утратив уже після 12-го, але отримав усе сповна [116, с. 64].

Зауважимо, що в'язні з інших країн отримували у Майданеку міжнародну допомогу через „Червоний хрест”. Усі, крім вихідців із Радянського союзу.

Дивом вдалося Тимошуку вижити, переборовши важку хворобу – тиф. Урятував Андрій П'ятниківський, односелець, який передавав Борису воду і каву, а той обмінював їх на хліб і яйця у поляків, яким передавали посилки.

У березні 1944 р. в'язнів із Майданека перевели до Флосенбурга, на територію Німеччини, оскільки до Польщі вже підходили частини Червоної армії. Працював Борис Онисимович у кар'єрі, іноді вдавалося підробляти на кухні, щоб хоч як-небудь прохарчуватися. Тут же подружився з хлопцями із Чернівців, які багато розказували про рідне місто.

Після більш ніж річного перебування у Флосенбурзі в'язні були визволені у квітні 1945 р. 3-м американським кінним корпусом.

Уже набагато пізніше, прочитавши заборонений у СРСР твір О. Солженіцина „Один день із життя Івана Денисовича”, Б. Тимошук зазначив, що йому, „цікаво це було прочитати і порівняти радянській німецькі концтабори. Хочу сказати, що у німців було більше порядку, а так ці табори схожі” [1090, с. 148]. Для родини це зізнання тоді було шокуючим.

Деякий час Борис Онисимович перебував у таборі звільнених полонених у Баварії, звідки багато колег по нещастю емігрували до США, Австралії, Канади, Аргентини. Один француз, якому Тимошук врятував життя, запропонував виїхати з ним у Францію. Перед колишнім військовополоненим постало питання: як діяти далі? Повертатися на батьківщину, де полонені вважалися „зрадниками” і переслідувалися, чи залишатися в американській зоні й згодом емігрувати? Зваживши всі „за” і „проти”, а особливо після полуум’яної промови радянського офіцера, слів, що „Родина-матер зовет”, вирішив повернутися на Батьківщину. Шлях до Вітчизни виявився нелегким. Коли перетнули демаркаційну лінію і колишні полонені почали вітатися із солдатом, той накричав на них і назвав зрадниками. Стало зрозуміло, що очікуваної зустрічі „Родиной” годі й чекати.

У Чеських Будейовицях вдалося пройти фільтраційну комісію, яка і відправила Бориса в армію. Спочатку служив писарем, а потім завідувачем продуктово-фуражного складу. Дивом збереглася характеристика на „красноармейца Тимошука”, датована жовтнем 1945 р. Тут підкреслено, що він „работал с 25 мая по 21 октября в в/ч 87951... за время работы показал себя как дисциплинированный, трудолюбивый, знающий свое дело работник. Порученную ему работу выполнял, не считаясь со временем, честно и добросовестно, за что неоднократно получал благодарность со стороны командования” [8, спр. 2, арк. 5].

Прослуживши ще кілька місяців у штабі полку офіцерського резерву, Борис Онисимович був нарешті звільнений в запас навесні 1946 р.

Аналізуємо цей етап у житті Б.О. Тимошука, і виникає логічне питання: як вдалося вижити у таких нелюдських умовах, у холоді і голоді, зазнаючи постійних знущань і поневір'я? Відповіль дав він сам у спогадах: „Вижив тільки тому, що завжди був оптимістом. Якось один із в'язнів напрочочив мені, що я проживу довге життя, і проживу його на три з плюсом. Він казав, що хоча три це і не дуже добре, але ото малесенький „плюсик” у всіх важких ситуаціях буде мене виручати. Я йому повірив. І от у кінці свого життя бачу, що цей плюс мене не раз рятував. Так, я пережив голодомор, війну, окупацію, концтабори, був битий палицями, покусаний собаками, але все-таки вижив і не отримав під час війни жодного кульового поранення, а після війни мене не заслали в Сибір. Так, у вирі війни я втратив документи про освіту, але відновив їх і захистив кандидатську і докторську дисертації. Так, я рано став вдівцем, без коханої дружини, але доля послала мені ще одну

дружину, не менш вірну, люблячу, і, що важливо, однодумця. І це все завдяки отому плюсу” [116, с. 72].

Період повоєнної розрухи в СРСР, занепад економіки, особливо сільського господарства, і, як наслідок, важке матеріальне становище в державі – все це випало на долю Б.О. Тимошука. Але, як не парадоксально, саме ці фактори і відіграли вирішальну роль у виборі ним професії.

Повернувшись на батьківщину після закінчення Другої світової війни, молодий фахівець не міг одразу знайти роботу через перебування в полоні. Влітку 1946 р. Б.О. Тимошук здійснив чергову спробу працевлаштуватись у Житомирському музеї, директором якого був однокурсник Бориса Онисимовича, який спочатку дуже зрадів зустрічі. Проте потім, дізнавшись про полон, відмовив йому, хоча і були вакансії. Цю розмову випадково почув відомий київський археолог В.К. Гончаров, який запропонував роботу землемірю в археологічній експедиції. Борис Онисимович почав працювати на розкопках у с. Райках поблизу Бердичева. Так ця експедиція стала першою николою для майбутнього археолога, де практика поєднувалася з теорією. За його словами, „вдень працював, а вечорами вивчав теорію археології” [116, с. 83]. Невдовзі його призначили керувати розкопом. Тут, в урочищі Райки, Б.О. Тимошуку пощастило брати участь у розкопках, завдяки яким було виявлено та вперше правильно інтерпретовано старожитності слов'янської археологічної культури VIII-X ст., яка за місцем відкриття отримала назву Луки-Райковецької.

У серпні того ж року Б. Тимошуку вдалося влаштуватися на роботу до Бердичівського краєзнавчого музею на посаду завідувача археологічним відділом [1040, с. 26]. Відтепер він, уже як асистент, брав участь у розкопках Інституту археології АН УРСР у Райковецькій та Ягнятинській експедиціях і в розвідці по р. Роставиці. Завдяки своїй наполегливості та здібностям Борис Онисимович привернув увагу фахівців. Про це свідчить характеристика від 26 квітня 1947 р., підписана відомими археологами В.К. Гончаровим, В.Й. Довженком, Д.Т. Березовцем. Тут, зокрема, зазначено, що „Тимошук Борис Анисимович проявил себя как инициативный и способный работник. Все работы выполнял, не считаясь со временем и на высоком уровне, согласно требованиям научной фиксации археологических памятников... Тимошук много работал над повышением своей квалификации археолога, как практически, так и теоретически” [8, спр. 4, арк. 6]. На закінчення в „характеристиці” йшлося про оволодіння „за короткое время техникой археологических раскопок и разведок”.

Отже, на дитячі та юнацькі роки Б.О. Тимошука випали важкі випробування – голод, лихоліття війни, жахи німецьких концтаборів. Проте ярлик військовополоненого, а, отже, і недовіра влади, не зламали його. Навпаки, прагнення працювати та самоутвердитися привели молодого

історика, здавалося б, у неполітизовану та незаангажовану науку – археологію.

2.2. „Буковинський” період життя та формування наукових поглядів археолога (1947-1984 рр.)

Улітку 1947 р. розпочався новий період у житті Б.О. Тимошука. Визначальним його моментом став переїзд майбутнього науковця до м. Чернівців.

Дізнавшись про те, що директор Чернівецького музею Л.Ф. Новицький шукає археолога та за порадою київських колег, Б.О. Тимошук написав листа в Чернівці. Директор музею прийняв молодого науковця на роботу, незважаючи на його перебування в полоні [1091, с. 8; 1083, с. 75]. Через місяць Б.О. Тимошук переїхав до Чернівців, приступив до роботи й отримав житло на вул. Щорса (тепер Шептицького). Незабаром до нього приєдналася і дружина Марія Василівна.

Буковина стала регіоном, де були

Фото 5. Б.О. Тимошук з дружиною Марією Василівною, батьком, матір'ю, дочками Тетяною (справа) та Галиною (с. Лука Житомирської обл.). 50-ті рр. ХХ ст.

зосереджені основні роботи та пошуки археолога. Спочатку вони носили розвідувальний характер з метою якнайшвидше поповнити музейну колекцію. Наприклад, одразу після прийому на роботу Тимошука відрядили в с. Шипинці, на місце відомого з кінця XIX ст. трипільського поселення, де було зібрано численні знахідки розмальованої кераміки, кремінні та кістяні вироби, які поповнили фонди музею [116, с. 83-84; 1083, с. 75].

У кінці 40-х – початку 50-х рр. ХХ ст. визначилися основні наукові пріоритети дослідника. Усе більше уваги в цей період Б.О. Тимошук приділяв середньовічним старожитностям регіону, хоча вивчав і розкопував пам'ятки й інших археологічних періодів, що відзначено в характеристиці від директора краєзнавчого музею Л.Ф. Новицького. Для такої наукової орієнтації молодого вченого був ряд причин. Зокрема, тоді вважалося, що слов'янське населення з'явилося на землях краю порівняно пізно (XVII-XIX ст.). Цю тезу активно підтримували румунські дослідники добоєнного часу, а вітчизняна наука через брак матеріалів доби середньовіччя не могла її

заперечити, а обмежувалася лише припущеннями. Досліджуючи археологічні пам'ятки буковинського краю, науковець звернув увагу на місцеву мікротопонімію, яка в значній мірі збігалася з гідронімами й ойконімами рідного Полісся. Більше того, маючи досвід розкопок слов'янських (райковецька культура) та давньоруських (XII – перша половина XIII ст.) об'єктів на Житомирщині, він порівняв основні категорії тамтешніх археологічних комплексів із виявленими на території Чернівецької обл. Це дозволило констатувати факт, що матеріали з обох регіонів ідентичні. Підтвердили його припущення й консультації з багатьма вітчизняними археологами й апробація результатів досліджень на форумах різних рівнів.

Велике значення для удосконалення роботи дослідника мали численні розвідки, в ході яких були виявлені різночасові пам'ятки. У 1948 р. він виявив і обстежив значну кількість поселень біля сіл Бурдей, Іванківці, Гаврилівці, Ставчани, Шишківці, Давидівці, Кліводин, Лашківка та інших [1122, с. 23]. Матеріали з пам'яток дозволили чітко пов'язати їх зі слов'янським і давньоруським періодом. Крім поселень, археолог відкрив і кілька городищ цього періоду (Ленківці, Карапчів, Станівці), які були обстежені спільно з київським вченим Д.Т. Березовцем [1122, с. 23], що дало змогу Б.О. Тимошуку зробити висновки про заселення краю в XII-XIII ст. слов'янським населенням. На той час це була досить смілива думка, яку критично сприйняли навіть деякі колеги по роботі в краєзнавчому музеї. Наприклад, після обстеження в 1948 р. пам'яток у с. Василів Заставнівського р-ну дослідник разом із численним керамічним матеріалом доставив до музею і кам'яну гробницю. На скликаній директором музею вченій раді в присутності кореспондента „Радянської Буковини” Б.О. Тимошук заявив про належність виявленого до слов'янських старожитностей [116, с. 84]. При обговоренні доповідь піддалася жорсткій критиці. Опоненти зазначали, що Буковина була румунською землею, яку населяли даки, а кам'яний саркофаг узагалі вважали єврейським [116, с. 84]. Археологу знадобилося чимало часу і зусиль, щоб пізніше на основі беззаперечних фактів і численних матеріалів довести протилежне.

Подібне ставлення деяких колег було і до інтерпретації Б.О. Тимошуком Ленковецького городища – історичного попередника Чернівців. Його твердження на поч. 50-х рр. про розташування Чернівців з атрибутами міського поселення (дитинця, посаду) у XI-XIII ст. на лівому березі Пруту було сприйнято відкрито вороже. Заступник директора музею А. Куліш навіть погрожував його звільнити з роботи, щоби той не ганьбив музей безвідповідальними заявами [1045, с. 93].

Важливим аспектом діяльності Б.О. Тимошука в цей період стала участь у експедиціях столичних наукових установ, які працювали на Буковині та Поділлі. Це давало йому змогу збагатитися досвідом і знаннями з археології, потоваришувати з багатьма провідними вітчизняними науковцями. Зокрема, з

кінця липня до початку серпня 1947 р. він працював учасником Середньодністровської експедиції інституту історії матеріальної культури АН СРСР (керівник – С.М. Бібіков) біля с. Лука-Врблівецька Кам'янець-Подільського р-ну Хмельницької обл. [118]. Завдяки дослідженням пізніше відомого поселення раннього періоду трипільської культури Б.О. Тимошук вивчив особливості археологічних розкопок неолітичних та енеолітичних старожитностей. Саме тоді у вільний від роботи в експедиції час археолог проводив розвідки на правому березі Дністра в межах Чернівецької області, завдяки чому було виявлено кілька невідомих поселень.

Фото 6. Б.О. Тимошук на розкопках у Галичі. 1953 р.

Верхній ряд, зліва направо: перший – А.А. Ратич, шостий – І.І. Винокур.

Нижній ряд: перший – В.К. Гончаров, третій – В.І. Довженок

Варто відзначити ще одну сторону наукової роботи вченого – це створення археологічної експозиції краєзнавчого музею, яка була однією із найцікавіших в західноукраїнському регіоні, своєрідною „енциклопедією старожитностей” для багатьох поколінь чернівецьких студентів і краєзнавців [76-78]. З метою її удосконалення та підвищення фахової кваліфікації вченого, як археолога та музейного працівника, його періодично відряджали в експедиції до Галича [83], на перебудову експозиції Білоцерківського музею, в

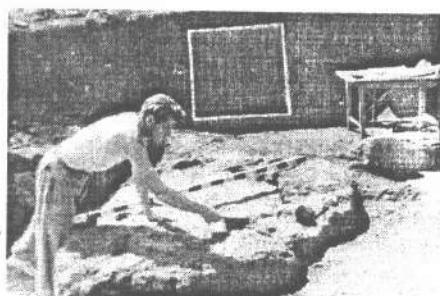

Фото 7. Б.О. Тимошук на розкопках столиці Галицько-Волинського князівства (Івано-Франківська обл., с. Крилос)

Ужгородський краєзнавчий музей, в Інститут історії матеріальної культури до Москви та інші міста, де він, крім того, ще й виступав з доповідями і

повідомленнями [63, арк. 31, 37, 39-40, 42]. В експедиції в давньоруському Галичі брали участь такі відомі фахівці, як В.К. Гончаров, А.А. Ратич, І.І. Винокур та В.І. Довженок.

У 1951 р. археолог провів самостійні розкопки курганих могильників культури карпатських курганів, що поблизу районного центру Глибої. Пам'ятка

була відома ще з кін. XIX ст., коли Й. Сомбаті розкопав один з курганів. Б.О. Тимошук дослідив 4 кургани насипи, простежив обряд поховання, правильно визначив час існування старожитностей, що втілилося у написаних наукових працях [220, с. 54-59] і висвітлювалося на шпалтах місцевої преси [833: 848]. Саме Борис Онисимович дещо пізніше визначив межі поширення цих пам'яток, а також зробив припущення про їх етнічну належність.

На формування Б.О. Тимошука як археолога мали вплив такі відомі вітчизняні вчені: С.М. Бібіков, П.Й. Борисковський, Д.Т. Березовець, В.К. Гончаров, В.Й. Довженок, Т.С. Пасек та ін. З багатьма з них у Бориса Онисимовича склалися тісні дружні стосунки, а В.Й. Довженок став керівником його кандидатської дисертації.

Археологічні дослідження проводилися науковцем не тільки на Буковині, але й на суміжних територіях. Досить значні роботи були здійснені у Гернопільській і Хмельницькій областях [8, спр. 5, арк. 12], де він проводив чи окремі, так і спільні експедиції з фахівцями різних наукових закладів. Про хід археологічних робіт на цих територіях завжди повідомлялося в місцевій пресі [852; 853; 854; 855].

Роботи на середньовічних пам'ятках регіону сприяли накопиченню джерельного матеріалу та пошуку нових методик для його інтерпретації. На жаль, в умовах тогоденної радянської дійсності, заідеологізованої історичної науки, спрямованої в основному на пошуки класових

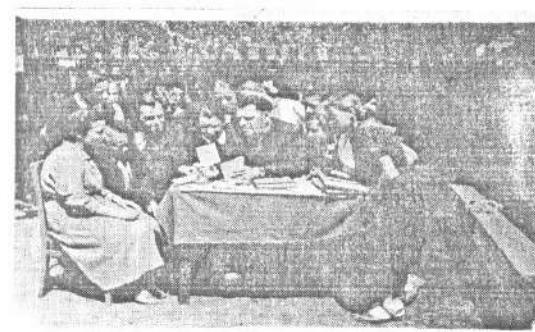

Фото 8. Краєзнавча робота у селі. 60-ті рр. ХХ ст.

противників, дані археології тривалий час не знаходили належного висвітлення в теоретичних розробках з минулого краю.

Визначальною рисою в діяльності Б.О. Тимошука була та, що він, проводячи розвідки по території

Буковини і виявляючи різночасові пам'ятки, ніколи не тримав інформацію про ці старожитності у себе в облікових картках, а повідомляв фахівцям. Завдяки цьому на території краю працювали експедиції під керівництвом таких відомих археологів як Т.С. Пасек, К.К. Черниш, П.О. Борисковського, М.К. Карпера, П.О. Рапопорта, Г.І. Смирнової, І.П. Русанової та ін [1150, с. 12].

Особисте життя Б.О. Тимошука у післявоєнний час складалося по-різному. Траплялися в ньому і щасливі хвиlinи, але були і важкі випробування. Вони проживали із сім'єю на території парку колишньої резиденції Буковинських митрополитів, де тоді знаходився краєзнавчий музей [117, с. 90]. На поч. 50-х рр. у його сім'ї вже було двоє дочок – Тетяна та Галина, які товарищували із сином сусіда – директора краєзнавчого музею Л.Ф. Новицького Зеноном. До речі, незважаючи на те, що Борис Онисимович був змушений читати лекції на атеїстичні теми, він дозволив дружині таємно похрестити дітей, хоч за це потім його критикували на зборах колективу [1090, с. 150]. Через невисоку зарплату довелося вирощувати домашню худобу. Оскільки в кінці 50-х рр. резиденцію митрополитів передали державному університету, у 1960 р. Тимошуки разом із сім'єю Л.Ф. Новицького перейшли до сусідніх квартир по вул. Ватутіна, 11 [117, с. 98]. У 1963 р. довелося пережити велике випробування – після важкої

Фото 9. Борис Онисимович і Марія Василівна Тимошуки. 50-ті рр. ХХ ст.

хвороби померла дружина Бориса Онисимовича – Марія Василівна [1096, с. 77]. Батькові довелося особисто зайнятися вихованням дочок, з чим він

успішно справився.

Єдиною розрадою при всіх негараздах була робота. Б.О. Тимошук поринув у побудову музеїної експозиції, навіть придумав систему заохочень для працівників музею, які проводили екскурсії, оскільки вони робили це неохоче. Археологічна

Фото 10. Лекція перед колегами на полі (50-ті рр. ХХ ст.)

експозиція, на яку приїздили подивитися відвідувачі та колеги для набуття досвіду, проіснувала до 1990 р. і могла би залишатися до цього часу

(звісно, допрацьована), якби не бурені 90-ті і не ура-патріоти, які через штати Ф. Енгельса знищили величезну роботу вченого.

Для підвищення кваліфікації та поповнення музеїної колекції науковця періодично відряджали у різні музейні та наукові установи [63, арк. 31, 37, 39-40, 42]. Кілька разів Б.О. Тимошук достроково відликали з вілпustki для закінчення побудови експозиції „перед приїздом державної комісії”, у зв’язку з терміновою роботою в музеї” [63, арк. 6-7], що свідчить про постійну зайнятість науковця.

Сдиний випадок у „музейній” біографії археолога, коли йому „поставили на вид”, стався в листопаді 1951 р. У наказі повідомлялося, що в зв’язку з тим, що „працівники музею не організували численних відвідувачів у екскурсійні групи і пояснення відвідувачам давали доглядачі”, покарали усним попередженням чергового по експозиції Тимошука [1129, с. 22]. Більше подібних фактів у особовій справі нема.

У 1963 р. Бориса Онисимовича призначили заступником директора музею з наукової роботи. На цей час він уже став відомим фахівцем, який друкувався не тільки в обласних наукових і науко-популярних збірниках і газетах, але й виданнях республіканського масштабу.

У 60-х рр. Б.О. Тимошук закінчив написання кандидатської дисертації. Проте виникла проблема здачі кандидатських іспитів, до яких він не міг бути допущеним, оскільки ще під час війни втратив документ про вищу освіту. Архів Одеського педінституту, де могли підтвердити закінчення навчального закладу, теж не зберігся у вирі Великої Вітчизняної... Проте вихід був знайдений і спеціальною постановою Вищої атестаційної комісії Борису Онисимовичу дали дозвіл скласти екзамен [8, спр. 2, арк. 3-4].

Кандидатську дисертацію „Північна Буковина „IX-XIV ст. за археологічними даними” Б.О. Тимошук захистив у 1967 р. в Інституті історії АН УРСР. До роботи були залучені всі відомі на той час пам’ятки означеного періоду. У дослідженні проведена не тільки суто описова характеристика пам’яток та поданий аналіз виявлених знахідок, але і простежуються певні тенденції в історичному розвитку місцевого населення. На основі вивчених матеріалів Б.О. Тимошук дійшов висновку, що „у світлі письмових і археологічних джерел Північна Буковина в IX-XIV ст. виступає як частина Давньоруської держави” [1120, с. 103]. Тому не дивно, що матеріали дисертації стали основою окремої монографії [146].

Аprobовані в дисертаційному дослідженні дані також лягли в основу інших праць науковця. Серед них – статті, розділ у колективній монографії „Північна Буковина, її минуле і сучасне” [273, с. 8-45], замітки із давньої історії Чернівців в „Історії міст і сіл УРСР. Чернівецька область” [154, с. 63-97], а також науково-популярна праця „Дорогами предків” [144, 123 с.]. Завдяки їх появі інформація про минуле краю стала доступною широкому загалу, інтенсивно пропагувалася зі сторінок довідників і путівників. З цього

часу вивчення проблем середньовіччя піднялася на новий якісно вищий рівень. Проведені Б.О.Тимошуком дослідження старожитностей слов'янського та давньоруського часу в регіоні були широко визнані науковою громадськістю і увійшли до більшості оглядових праць з історії та археології.

Цікавий випадок, який стався під час захисту дисертації Бориса Онисимовича [1091, с. 14; 1083, с. 78; 1090, с. 151]. Саме того дня, 29 вересня 1967 р., минув 101 рік з дня народження М.С. Грушевського. Після невеликого банкету Б.О. Тимошук разом з іншими науковцями вирішив ушанувати пам'ять видатного вченого покладанням квітів на його могилу на Байковому кладовищі. Та вже вранці наступного дня директор інституту довідався про цей випадок, і групі істориків та археологів добреяче дісталося за „запеклого буржуазного націоналіста”, проте ходу справі не дали.

Саме захистом дисертаційного дослідження закінчився другий період у житті вченого.

Наступний (третій) період тісно пов'язаний із Чернівецьким державним університетом, де він тривалий час плідно працював, і роботою у Відділі історії Північної Буковини Інституту історії АН УРСР.

Наприкінці 1967 р. Б. Тимошука, уже кандидата наук, запрошуєть на посаду старшого викладача кафедри історії СРСР Чернівецького університету. Співпраця з навчальним закладом тривала ще з кінця 40-х рр., коли у експедиціях Бориса Онисимовича проходили практику студенти первого курсу. На той час він уже став відомим фахівцем, за плечима якого було кілька науково-популярних монографій, десятки статей, досить масштабні експедиції у Василеві, Хотині, Ленківцях, інших населених пунктах [1119]. Загалом станом на грудень 1967 р. археолог провів 22 наукові експедиції та виявив близько 800 нових пам'яток [63, арк. 66-67]. Тому конкурсна комісія історичного факультету прийняла рішення про обрання викладачем саме Б.О. Тимошука.

Борис Онисимович працював із подвоєною енергією. По-перше, він читав студентам курс „Основи археології”, спецкурси „Історія Буковини” й „Основи Радянського краєзнавства”, по-друге, керував студентським археологічним гуртком, археологічною практикою й археолого-етнографічною експедицією університету [1, арк. 19]. Нарешті, майже кожного тижня, на вихідних, він проводив разом зі студентами постійні розвідки, в ході яких виявив нові пам'ятки. Фактично Б.О.Тимошук став засновником наукової школи з археології в Чернівецькому університеті. Завдяки його плідній діяльності на ниві археології зі стін вузу вийшла ціла когорта вітчизняних науковців, які стали відомими українськими археологами та істориками. Це Д.Я.Телегін, І.І.Винокур, О.М.Приходнюк, Л.В.Вакуленко, І.П.Герета, Л.П.Михайлина, С.В.Пивоваров, І.П.Возний,

Б.П.Томенчук, О.М.Масан, В.М.Войнаровський, М.А.Филипчук, М.О.Ягодинська та інші.

Серед студентів викладач користувався великим авторитетом. Своєрідна манера спілкування та притаманна йому демократичність постійно притягували до себе. Часто після лекцій вони приходили до нього додому і годинами могли слухати розповіді вченого про різноманітні наукові проблеми, задавали різноманітні питання та переглядали літературу й інші матеріали [1083, с. 79]. Про заслужений авторитет і визнання також свідчить характеристика, видана ректором університету.

Наприкінці лютого 1970 р. Б.О. Тимошук був рекомендований кафедрою на посаду доцента університету. В цей же час з'являється можливість переходу на роботу до Відділу історії і конкретних соціальних досліджень Інституту Історії АН УРСР. Незважаючи на затвердження на посаду доцента, Борис Онисимович обрав роботу в академічній установі, яка у 1978 р. була перейменована в Інститут соціальних і економічних відносин проблем зарубіжних країн [1074, с. 322-323]. Науковець не мав великого бажання переходити на нову роботу, але тут „поспиряли” інші фактори. Так, у тому ж 1970 р. в університеті „викрили” групу студентів, яка друкувала антирадянські листівки та вивішувала їх у громадських місцях. Активістів швидко вирахували, їх вигнали з комсомолу й університету, дивом вдалося уникнути арешту. Б.О. Тимошук проводив значну кількість занять і піддався

Фото 11. Обід у археологічній експедиції

лекції та проходив практику під керівництвом археолога, вазначив, що „як лектор і керівник археологічних експедицій Б.О. Тимошук користувався не тільки повагою, а надзвичайно популярністю серед студентства та колег. Для окремих студентів, закоханих в археологію й історію, Борис Онисимович став Учителем, який допоміг молодим талантам знайти свій шлях у науку” [1083, с. 79].

Брав активну участь Б.О. Тимошук у написанні узагальнюючих праць з минулого Буковини [1166] та колективної праці „Нариси з історії Північної Буковини”. У цій праці узагальнені матеріали, що стосуються історичного розвитку регіону від найдавніших часів до другої половини ХХ ст. Особливо важливі розділи, в яких висвітлюється період середньовіччя [185, р. 5-31; 295, с. 45-57]. У них науковцем ґрунтовно охарактеризовані археологічні пам’ятки слов’яно-руського часу, проаналізована їх культурно-етнічна належність і встановлено, що в VIII – X ст. тут проживали племена тиверців і східних хорватів. Після походу київського князя на ці землі вони стають складовою частиною Київської держави, а в XII – першій половині XIII ст. входять до Галицько-Волинського князівства. На значному матеріалі реконструйований соціально-економічний та культурний розвиток краю в цей період, простежені етапи формування феодальних відносин, виділені основні напрями торгово-економічних зв’язків місцевих мешканців тощо.

На початку 70-х рр. увагу археолога все більше привертають ранньослов’янські старожитності. Це пов’язано з виявленням у Чернівцях та околицях кількох перехідних від пізньоантичного до слов’янського часу пам’яток. Після проведення незначних досліджень, які підтвердили унікальність виявленого матеріалу, він запрошує на Буковину знаного фахівця з цієї проблематики – І.П. Русанову. Протягом 1974-1975, а також 1976-1979 рр. вони проводили спільні дослідження на одному з таких поселень, в уроч. Кодин поблизу Чернівців. Завдяки проведеним роботам фахівці першими на території СРСР виокремили слов’янські старожитності V ст., а у 1984 р. видали у співавторстві монографію [129].

Водночас проводилися дослідження і на давньоруських пам’ятках – Ревному, Добринівцях, Ржавинцях, Переїківцях, Гроздинцях та ін. У 70-рр. виходить ряд його науково-популярних праць, де в доступній для широкого загалу формі викладена давня історія краю [124; 127; 145; 148] і піддані нишевій критиці праці тих іноземних авторів, у яких стверджувалася думка про „слов’янську колонізацію” краю тільки з XV-XVI ст. Найбільш вагомим

аргументом проти таких тверджень стала наукова монографія „Слов’яні Північної Буковини V-IX ст.” [147], де описується, аналізується та інтерпретується матеріал із понад 200 (!) ранньослов’янських поселень регіону.

Отже, за майже 40-літній “чернівецький” період життя Б.О. Тимошук пройшов шлях від наукового працівника краєзнавчого музею до відомого в країні та за її межами історика й археолога. Відкриті та досліджені вченим старожитності ввійшли до підручників з давньої історії, а викладені дослідником концепції посіли чільне місце в українській історичній науці.

2.3. Основні наукові пріоритети дослідника на „московському етапі” життя, громадська діяльність і повернення до Чернівців (1984-2003 рр.)

Ще із середини 70-х рр. у Бориса Онисимовича склалися теплі і ширі стосунки із І.П. Русановою. Спільні експедиції, взаємна симпатія двох науковців, які доповнювали одне одного, поєднали провінційного археолога та корінну москвичку. І наприкінці 1981 р. вони офіційно оформили свої стосунки. Проте для того, щоб жити разом, потрібно було, по-перше, переїхати до Москви, де, крім того, існувала перспектива плідно працювати і видавати книги. По-друге, Чернівецький Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн, де працював Б.О. Тимошук, не займався археологічною проблематикою. Тому упродовж 1982 р. археологом була написана докторська дисертація „Общинний устрій східних слов’ян VI-X ст. (за археологічними даними Північної Буковини)” [138, 38 с.], захист якої відбувся наступного року. Неординарність теми, специфічні методи її дослідження та обґрунтовані логічні висновки, викладені в дисертації, поставили археолога в один ряд з іншими провідними спеціалістами у сфері ранньослов’янської проблематики. Тому не дивно, що директор Інституту археології АН СРСР академік Б.О. Рибаков запропонував Б.О. Тимошуку перейти на роботу в сектор слов’яно-руської археології, на що той погодився. У науковців, до речі, склалися досить дружні стосунки, а Б.О. Тимошук з І.П. Русановою навіть написали позитивну рецензію на монографію Б.О. Рибакова „Язичництво Давньої Русі” [174, с. 260-264]. У поздоровчій телеграмі з нагоди 60-річного ювілею Б.О. Тимошука Б.О. Рибаков високо оцінив здобутки ювіляра у дослідженні слов’янських та давньоруських старожитностей.

Зазначимо, що захистити докторську дисертацію Б. Тимошука вмовила І.П. Русанова та родичі [117, с. 104]. До цього він не зважувався це робити, оскільки відчував певний комплекс меншовартості через колишнє перебування в полоні. Здавалось би, це було вже дуже давно, але, зважаючи на те, що посвідчення учасника війни він отримав

Фото 12. Б.О.Тимошук та І.П.Русанова після офіційного оформлення етосунків. Москва, 1981 р.

тільки у 1981 р. [8, спр. 2, арк. 1-2], можна зрозуміти вченого. Після перетворень у країні в середині 80-х рр. науковець отримав від держави, хоч і з запізненням у кілька десятиліть, різні нагороди, зокрема „Орден вітчизняної війни” II ступеня (1985 р.), медалі „40 років перемоги у Великій Вітчизняній війні” (1985 р.) „50 років перемоги у Великій Вітчизняній війні” (1995 р.), „Медаль Жукова” (1996 р.) та інші відзнаки.

Влаштувавшись у науковій установі в 1984 р., Борис Онисимович перебував спочатку старшим науковим, потім (з 1986 р.) провідним, і, нарешті (1996 р.) – провідним науковим працівником-консультантом [1053, с. 235-236]. Тільки важка хвороба та інвалідність змусили його відійти від активної діяльності.

Незважаючи на переїзд до Москви, спільні експедиції археологічне подружжя проводило в західній Україні. Крім вивчення ранньослов'янської проблематики вчених зацікавили також язичницькі культові об'єкти. На Буковині такі святилища були виявлені у Нагорянах, Бабиному, Кулішівці, Горбовому. Тоді ж велися активні роботи на півночі Тернопільщини, де завдяки науковцям було здійснене сенсаційне відкриття – віднайдено місце знаходження знаменитого Збрuczького ідола, виявленого за випадкових обставин ще у 1848 р. Упродовж кількох сезонів Прикарпатська експедиція проводила стаціонарні дослідження цієї пам'ятки. Висновки, зроблені під час розкопок, стали сенсаційними для історичної науки [1052, с. 10]. З'ясувалося, що християнська релігія остаточно не витіснила язичницьку навіть у XIII ст. Острівки останньої довгий час зберігалися у важкодоступних місцях у лісовій хащі зі святилищами і жерцями, що підтвердили знахідки на Богіті та Звенигороді. Повідомлення про відкриття викликали жваву дискусію серед дослідників. Загалом, вони поділилися на тих, хто підтримував, і тих, хто повністю заперечував існування у XII-XIII ст. великого язичницького центру на Збручі.

Незважаючи на активну наукову діяльність, Б.О. Тимошук став відомим і завдяки суспільній діяльності. Покинувши на початку 80-х рр. Україну, він не порвав з нею зв'язків. По-перше, щорічні дослідження Бориса Онисимовича були зосереджені на західноукраїнських теренах, по-друге, тут проживали сім'ї його доньок із онуками. Політичні трансформації в радянському суспільстві наприкінці 80-х науковець сприйняв з великим піднесенням. Він

не пропустив жодного мітингу в Москві, брав участь у них під жовто-синіми знаменами. Перебував на барикадах під час путчу ДКНС. Часто Б.О. Тимошук повторював: „Я знаю з історії, що всі імперії рано чи пізно розпадаються, але ніколи не думав, що Україна стане вільною за моєго життя, та ще й безкровно, без війни вийде з СРСР” [1090, с. 151]. Його громадянська позиція не заважала активній суспільній роботі в межах Інституту археології АН СРСР (ІА РАН), де археолог був деякий час головою ради ветеранів Інституту археології [8, спр. 4, арк. 10].

Не дивно, що після створення у квітні 1995 р. у Москві українського історичного клубу, відомого історика й археолога обрали головою [1069, с. 143]. Він активно включився в роботу нової структури, регулярно виступав на засіданнях і друкувався у „Науковому віснику українського історичного клубу”. У грудні 1995 р.

у Посольстві України у РФ українським історичним клубом було проведено презентацію книги Б.О. Тимошука „Східні слов'яни: від громади до міст”, яку схвально оцінили в наукових колах Росії, України та інших держав.

Фото 13. Учень Б.О.Тимошука В.М.Войнаровський вітає Вчителя з ювілем.

Унаслідок важкої хвороби – інсульту та часткового паралічу в 1997 р. Борис Онисимович відійшов від активної наукової та громадської діяльності. І.П. Русанова доглядала чоловіка то того часу, поки сама важко не захворіла.

У 1998 р., після виснажливої тривалої хвороби вона відійшла у вічність. За наполяганням родичів, Б.О. Тимошук переїхав до Чернівців. Навіть будучи важко хворим, він мріяв після переїзду отримати українське громадянство. В зв'язку з цим надіслав у Російське консульство листа і відповідні документи [30, арк. 1-2], проте відповідь була негативною [1090, с. 151].

У рідному місті здоров'я Бориса Онисимовича, доглянутого дочками, зятями й онуками, здавалось би, пішло на поліпшення. Він продовжував працювати: диктував спогади про власне життя, багато читав, його постійно відвідували учні і послідовники, друзі. З великою радістю зустрічав появу на

світ онуків і правнуків, і, як, свідчать родичі, до останніх днів життя зберігав притаманні йому привітність і почуття гумору.

Фото 14. Меморіальна дошка Б.О.Тимошуку на вул. Ватутіна, 11, де він проживав.

Зі значним розмахом учні та громадськість краю зустріли 80-ліття Б.О. Тимошука. Спеціально до ювілею вийшов бібліографічний покажчик його наукових праць із біографією,

написаною О.М. Масаном [1033, 40 с.]. У тому ж 1999 р. БЦАД при ЧНУ ім. Ю. Федьковича спільно з Інститутом археології НАНУ було започатковано видання „Археологічних студій” – періодичного наукового збірника, на сторінках якого висвітлюються матеріали нових досліджень, висуваються та розв’язуються актуальні та дискусійні проблеми сучасної археологічної науки. Логічно, що I випуск „Студій” присвячений

Фото 15. Відкриття меморіальної дошки Б.О.Тимошуку на вул.Ва-тутіна, 11. м.Чернівці, 27 лютого 2007 р.

двоим видатним археологам – І.П. Русановій та Б.О. Тимошуку з об’ємною статею Л.А. Хорошкевич про їх життя і творчість [1150, с. 4-21].

На початку 2003 р. після другого інсульту здоров’я Б.О. Тимошука різко погіршилося і 26 лютого він відішов у вічність. Поховали Бориса Онисимовича на центральному кладовищі по вул. Руській поряд із першою дружиною – Марією Василівною.

Віddaючи належне вченому 28 лютого 2007 р на будинку, де він мешкав, стараннями родини та громадськості встановлена меморіальна дошка [1117]. Крім того, згідно з ухвалою Чернівецької міської ради, іменем Б.О. Тимошука – „професора, доктора історичних наук, основоположника археологічної науки на Буковині та в Україні, дослідника стародавнього городища Чернівців у районі с. Ленківці”, назвали одну з вулиць неподалік залишків розкопаного ним історичного попередника Чернівців [1103, с. 24].

Б.О. Тимошук проявив себе не тільки як науковець, але і як патріот України, людина з чітко визначеною громадянською позицією, яку він проявив на початку 90-х рр. ХХ ст., коли із захопленням зустрів демократичні перетворення в тодішньому СРСР. До цього часу, як колишній військовополонений, він регулярно піддавався тиску з боку органів безпеки. Під час роботи в краснавчому музеї в Чернівцях молодого науковця щомісяця викликали на допити в органи безпеки, де з ним проводили бесіди. Після них, як сам згадував, перебував у депресії [116, с. 86-87]. У 40-60 роки минулого століття Борис Онисимович був змушений читати лекції та випускати статті, в яких підкреслювалася лояльність до радянської влади та пропагувався атеїзм [292, с. 123-129; 324; 350; 352; 345; 391; 396; 404; 414; 415; 438; 441; 485; 486; 547; 553; 583; 265; 628; 654; 675; 700; 782; 783; 784; 786; 798; 816; 817; 827; 856; 857; 858; 868; 869; 887; 890; 923; 953; 958; 960; 968; 984], хоч реальний стан речей значно відрізнявся. Про це свідчить листування Тимошука із дружиною І.П. Русановою, постійне прослуховування заборонених передач по радіоприймачу і т. п. [1090, с. 151].

Б.О. Тимошку належить визначальна роль щодо популяризації у пресі історико-культурної спадщини, зокрема, пам’яток археології по радіо та на телебаченні. В обласних і районних газетах опубліковані сотні заміток, де коротко і змістово розповідається про розвідки та розкопки в населених пунктах області. У фондах Державного архіву Чернівецької області знаходяться чотири альбоми із уклесними вирізками статей археолога у пресі [2-5]. Захоплюючий стиль написання та цікавий матеріал завжди привертав увагу читачів. У 1962 р. Тимошуку, як активному дописувачу газети „Радянська Буковина”, виголошена подяка з нагоди випуску 5-тисячного номера газети [8, спр.5, арк. 5-8].

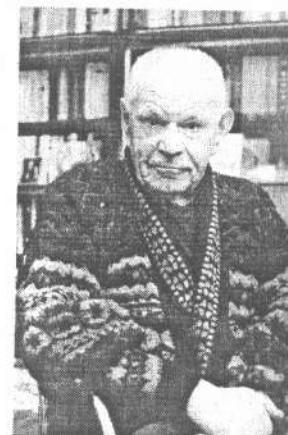
Дослідник часто використовував такі форми пропаганди історико-культурної спадщини Північної Буковини, як лекції серед трудових колективів, за що неодноразово йому виголошувалася подяка. Наприклад, у трудовій книжці Б.О. Тимошука від 5.11.1961 р. записана „подяка ... за успішне проведення археологічної експедиції в Хотині та за прочитання 31 лекцій” [9, арк. 6]. Від 30.01.1970 р. науковцю оголошена подяка за активну „сусільну роботу” [9, арк. 14]. Таких форм заохочення у дослідника було дуже багато. Під час роботи в стаціонарних і короткотривалих експедиціях учений постійно проводив екскурсії для бажаючих, завдяки чому місцеві ентузіасти приєднувались до археологів і брали участь у розкопках. Доказом цього є наказ №100 по ЧКМ від 6 листопада 1958 р., в якому, зокрема, зазначалося, що працівнику музею „Тимошуку оголошена подяка із нанесенням у трудову книжку за успішне дослідження історії виникнення Чернівців і за зразкову організацію роботи з юними краєзнавцями” [63, арк. 44].

Про ділові якості Бориса Онисимовича та його активну громадську роботу свідчить характеристика директора ЧКМ від 28/09/1968 р., де наголошується, що він „...багато робить для популяризації музею через пресу, радіо і телебачення. Щорічно він друкує 50-60 статей у газетах і журналах, у яких розповідає про найбільш цікаві музейні знахідки, про визначні пам'ятки культури Радянської Буковини” [63, арк. 66-67]. Тут же зазначається, що „...з перших днів заснування Товариства „Знання” тов. Тимошук є його членом. Він систематично виступає перед трудящими області з лекціями на атеїстичні та краєзнавчі теми. Тепер тов. Тимошук на громадських засадах працює секретарем обласного товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном, замісником голови міського товариства по охороні пам'ятників історії та культури. Систематично працює над підвищеннем ідейно-теоретичного рівня. Користується заслуженим авторитетом серед колективу працівників музею”. Отже, дослідник працював також в “Товаристві по охороні пам'яток історії та культури”, яке мало широкі повноваження у сфері збереження археологічних об'єктів.

Після проголошення Україною незалежності й активізації діяльності українських товариств у Росії Б.О. Тимошук з притаманним йому ентузіазмом прилучився до роботи української громади. Пізніше, коли був створений Український Університет у Москві, його обрали Головою Вченої ради із захисту кандидатських та докторських дисертацій. А у 1995 р. за визначні наукові досягнення археолога обрали професором згаданого університету [1067, с. 29].

При досліженні життєвого шляху Бориса Онисимовича впадає у вічі надзвичайна винахідливість, сміливість, життєлюбство, гострий аналітичний розум, оптимізм, здорове селянська хватка і здатність на нестандартні вчинки у складних життєвих ситуаціях. Так, перебуваючи у німецьких концтаборах, він то

Фото 16. Б.О. Тимошук.
Чернівці (2001 р.)

ставав перукарем (хоча раніше ніколи цим не займався), то працював на кухні, то прибирав у польському бараку. Коли трудився у каменоломнях Флосенбургу – придумав пристосування для спуску завантажених вагонеток у гори, коли хворів на тиф – обмінював у поляка воду, яку йому приносив односельчанин, на їжу, коли ж копав ями, то не набирає багато землі на лопату [1090, с. 148]. Після звільнення з концтабору і тимчасового утримання в Баварії Тимошук одразу

сказав, що він лейтенант, оскільки командирів годували ліпше, ніж рядових. А перевірити документи тоді було неможливо. Коли у 1945 р. довелося здавати продуктовий склад, то Борис спочатку нагодував корів сіллю, потім загнав у воду, щоб вони добряче напилися. Після зважування все виявилося в порядку [116, с. 78]. Під час голоду 1947 р. довелося займатися різною комерцією, щоб вижити: торгував і дитячими туфельками, і спиртом, і маком, але сім'я вижила. Під час роботи в краєзнавчому музеї в Чернівцях, коли здавав експозицію перед виставкою, спеціально криво прикріплював вітрину, щоб директор звернув увагу на неї, а не причепився до чогось іншого. Подібних випадків у житті Б.О. Тимошука дуже багато.

Отже, на долю Б.О. Тимошука випали надзвичайно важкі випробування. Він пережив голодомор 1932-1933 рр., Велику Вітчизняну війну, жахи німецьких концтаборів, після війни неодноразово піддавався тиску з боку органів безпеки. Але з іншого боку, все це сформувало його як сильну людину, яка в післявоєнній розрусі зуміла знайти свій шлях. Пройшовши всі шаблі наукової кар'єри – від співробітника провінційного краєзнавчого музею і до доктора наук, провідного працівника-консультанта Інституту археології РАН – він зробив за період своєї діяльності велику кількість відкриттів, зокрема тільки виявлених ним пам'яток археології налічується близько 1500. Але головне те, що Борис Онисимович, досліджуючи давню історію Буковини, довів тезу про її споконвічний слов'янський характер, виявив на території краю пам'ятки як сільського типу, так і міста, які вилівалися на сторінках літописів. І нарешті, що надзвичайно важливо, на теренах краю досліднику першому вдалося виявити та правильно інтерпретувати слов'янські пам'ятки другої половини V ст., що до цього часу не вдавалося нікому. Зрештою, Б.О. Тимошук був справжньою Людиною, дороговказом для учнів і дітей, мудрим порадником, тому заслуговує на найвищу похвалу.

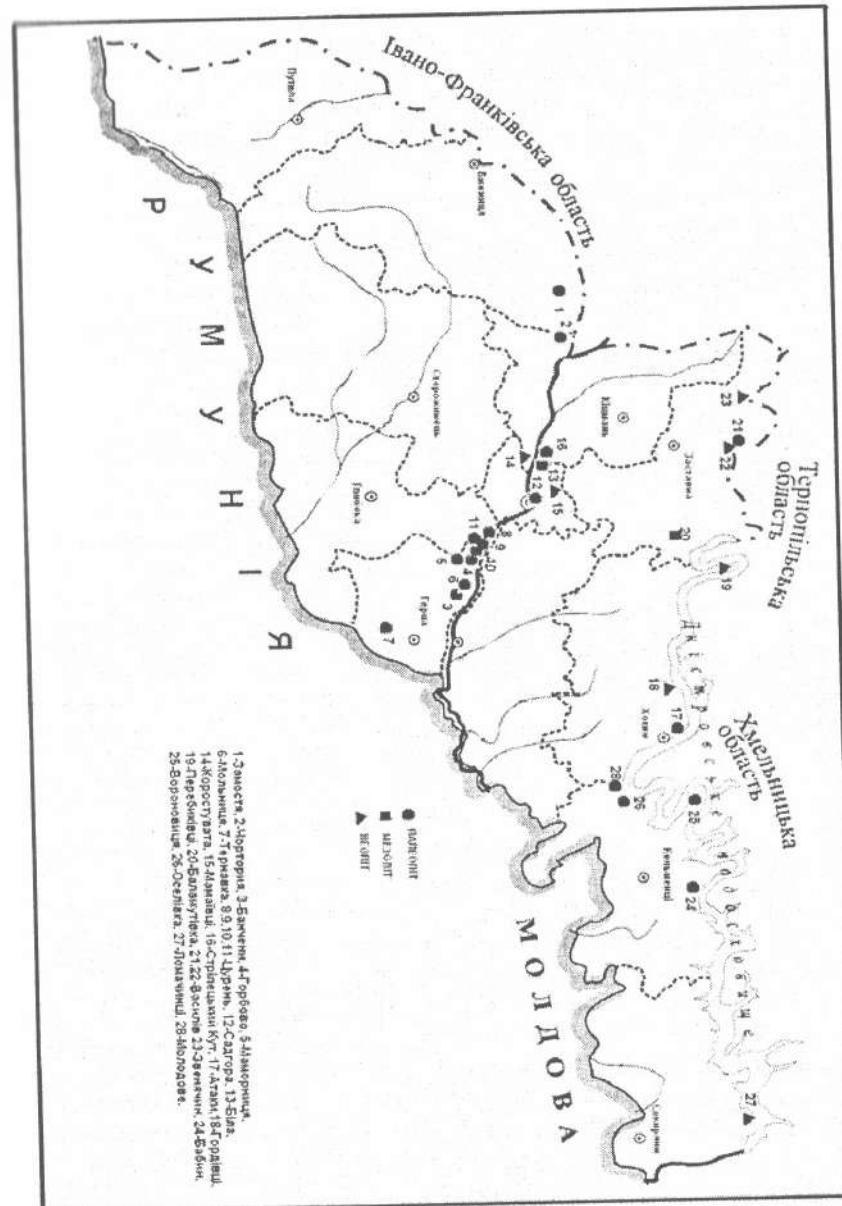
РОЗДІЛ 3.
**ВИВЧЕННЯ Б.О. ТИМОЩУКОМ ДАВНЬОЇ ТА
СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ ІСТОРІЇ БУКОВИНІ У 1947-1967 РР.**

3.1. Пошуки й аналіз пам'яток кам'яної доби – пізньоантичного часу

Археологічні пошуки Б.О. Тимощука стали початком систематичного вивчення старожитностей Буковини. Вони зводилися не тільки до виявлення, дослідження, опису, а й, що особливо важливо, вивчалися комплексно, на основі зіставлення у разі наявності з писемними джерелами, даних топонімії, народними легендами тощо. У хронологічному відношенні пам'ятки датують від палеоліту (давнього кам'яного віку) і до періоду середньовіччя (XIV-XVIII ст.). За час роботи археолога в ЧКМ, тобто за перші два десятиліття наукових пошуків, ним виявлено понад 800 нових археологічних об'єктів, на значній їх кількості проводилися розвідувальні, а на деяких і масштабні розкопувальні роботи. Під час своєї діяльності науковець не зупинявся на вивченні окремих періодів. Основна увага була звернена на виявлення й опис пам'яток території, яка до цього часу в археологічному відношенні була „білою плямою”. Тому в цьому розділі, висвітлюючи дослідження означених старожитностей та зважаючи на їх велику кількість і різний ступінь вивчення, окрім визначимо внесок археолога у вивчення давньої історії Буковини (палеоліт-ранньозалізний час), пізньоантичних старожитностей регіону, а також найбільш важливий та інформативний – з дослідження середньовічної історії краю.

До початку ХХ ст. питання про заселення людиною правобережжя середнього Подністров'я у палеоліті чи навіть мезоліті було досить дискусійним, оскільки спеціальні дослідження не проводилися. Після обстеження території в 20-30 рр. румунськими геологами Н. Морошаном [1171, р. 21-32] та І. Ботецом [1169, р. 396-401] вдалося локалізувати близько десятка стоянок середнього та пізнього палеоліту. Тому в середині 40-х рр. постало питання про більш детальне їх вивчення.

У серпні-вересні 1947 р. Б.О. Тимошук брав участь у роботі Середньодністровської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР. Хоч основні роботи експедиції в основному проводилися в околицях с. Лука-Врублівецька, здійснювались і досить масштабні розвідки по правому березі Дністра. Завдяки цьому Б.О. Тимошку одноосібно та спільно із П.Й. Борисковським вдалося виявити нові й обстежити вже відомі палеолітичні стоянки. Серед них – пам'ятки біля с.с. Вороновиця та Бабин Кельменецького р-ну (уроч. Магація та Яма), Кормань Сокирянського, Атаки Хотинського р-ну Чернівецької, Лука-Врублівецька Хмельницької обл. [72, с. 35-36]. Цікаво, що у дослідників навіть виникли сумніви щодо автентичності знарядь у Луці-Врублівецькій, але після обстеження території по іншій стороні Дністра подібних матеріалів не було виявлено. Це, як

Карта 1. Старожитності кам'яного віку, виявлені або обстеженні
Б.О. Тимошуком

зазначив, Б.О. Тимошук, свідчить про виготовлення людиною предметів з Луки [72, с. 19].

Наступного року, проводячи розвідки в околицях с. Василева Заставнівського р-ну, археолог виявив ще одне місцезнаходження палеолітичної стоянки. Тут, у північно-східній околиці села, в уроч. Хом, дослідник зібрав численний кремінний інвентар (нуклеуси, скребачки, свердла, ножоподібні пластини), який датував пізнім палеолітом [259, с. 395].

Згодом археолог у ході розвідок обстежував і інші первісні стоянки на Дністрі – Оселівка Кельменецького, Молодове Сокирянського р-ну. Остання пам'ятка стала „хрестоматійною” завдяки роботі експедиції Інституту суспільних наук (Львів) під керівництвом О.П. Черниша. Про розкопки у Молодове Б.О. Тимошук повідомляв громадськість через пресу [526; 799; 976], а після виходу з друку монографії О.П. Черниша написав на неї схвальну рецензію [941, арк. 284].

Якщо вивчення пам'яток кам'яного віку у Подністров'ї – значна заслуга працівників різних наукових установ, то Попруття в цьому плані до поч. 70-рр. досліджувалось Б.О. Тимошуком в основному самостійно.

Залишки першої, відкритої археологом стоянки, зафіковано у 1948 р. біля с. Біла (Кіцманський р-н). Тут, в уроч. Поле Ністора, на високому мису знайдено кремінні знаряддя праці, характерні для пізнього палеоліту (ножоподібні пластини, вістря з відретушованими краями, різець) [296, с. 409]. Пізніше, неподалік с. Стрілецький Кут Кіцманського р-ну в уроч. Середня Гора були проведені пробні розкопки на місці знайденого учнями місцевої школи фрагмента бивня мамонта. Виявлений матеріал здебільшого представлений остеологічними знахідками, у зв'язку з чим дослідник висловив припущення про існування в цьому місці примітивних жител, подібних до споруд зі стоянки Молодове [741].

Обстеження були проведені і в басейні р. Черемош. Крім огляду відомої раніше стоянки біля с. Замостя тут виявлено також пізньопалеолітичні знахідки біля с. Чортория [755].

Здобуті дослідником матеріали дозволили отримати та проаналізувати нові відомості про заселення басейнів р. Дністер, Прut і Черемош в давньому кам'яном віці. Завдяки йому та зусиллям інших фахівців, нині можна оцінити рівень розвитку тогочасного населення, зробити спроби реконструкції різних сторін життя первісної людини.

Значною мірою завдяки Б.О. Тимошку карта Чернівецької області поповнилась і пам'ятками періоду середнього кам'яного віку – мезоліту. Крім власних досліджень, науковець часто проводив розвідки з представниками наукових установ Києва, Москви, Ленінграду, Львова. Було виявлено ряд мезолітичних стоянок у Подністров'ї – Нагорянах, Бабині, Василеві, Атаках, Оселівці. Завдяки публікаціям у пресі та науково-популярних виданнях широкого резонансу в суспільстві набули результати

досліджень унікальної пам'ятки первісного мистецтва – наскечних зображень у печері Баламутівка [613, с. 56].

На території Чернівецької області відомо ряд пам'яток, які належать до неолітичної епохи. Значна їх частина відкрита Б.О. Тимошуком у ході розвідувальних робіт. На кількох проведених незначні розкопки, мета яких полягала у з'ясуванні глибини залягання культурного шару та його насиченості. У краї зафіковано кілька поселень буго-дністровської культури (Перебиківці, Гордівці Хотинського, Ломачинці Сокирянського р-ів). Більше в регіоні виявлено пам'яток культури лінійно-стрічкової кераміки (Звениччин, Василів Заставнівського, Мамайці, Коростувата Кіцманського р-нів) [288, с. 15]. Щоправда, розкопок на поселеннях означеного періоду не проводилося, дослідження обмежилися виявленням пам'яток та їх картографуванням. На основі цього матеріалу та проведенні аналогій з іншими територіями археолог зробив висновок про поширення в цей період у регіоні відтворюючих галузей господарства [141, с. 9].

Особлива заслуга належить Б.О. Тимошуку у вивченні періоду енеоліту (мідно-кам'яного віку) на Буковині. Першою пам'яткою, яку Б.О. Тимошук обстежив, працюючи у Чернівецькому краєзнавчому музеї, було відоме з кінця XIX ст. трипільське поселення в Шипинцях [1098, с. 244-246]. За допомогою місцевого мешканця, який був присутнім тут ще під час розкопок на поч. ХХ ст., він зібрав з території пам'ятки численні артефакти – здебільшого розмальовану кераміку та предмети з каменю і кременю [116, с. 83; 1154].

У липні 1947 р. Борис Онисимович працював у складі експедиції Інституту археології АН УРСР поблизу с. Лука-Врублівецька на Дністрі, метою якої були розкопки поселення раннього періоду трипільської культури. Воно стало пізніше загальновідомим завдяки фундаментальній монографії керівника експедиції С.М. Бібікова [1030, с. 9-408]. Зауважимо, що автор, перераховуючи наукові установи, які взяли участь в експедиції, згадав і Чернівецький краєзнавчий музей [1030, с. 11]. Зі щоденників Б.О. Тимошука можна простежити еволюцію поглядів С.М. Бібікова на проблему раннього Трипілля, яка в той час (як і сьогодні) була дуже актуальною. Підсумовуючи результати досліджень краєзнавчого музею в 1947 р., Б.О. Тимошук зазначав, що „після вивчення дотрипільського поселення Лука-Врублівецька стає зрозумілим, що трипільська культура не була принесена в Подністров'я ззовні, а розвивалася тут самостійно. [...] поселення відкрило собою нову культуру ранньоземлеробських племен, так звану дотрипільську” [72, с. 7]. Зауважимо, що висновки про місцеве підґрунтя населення Луки-Врублівецької, а також термін „дотрипільська культура” з'явилися в попередніх повідомленнях С.М. Бібікова про поселення [1028, с. 60-64; 1029, с. 226-242]. Пізніше він дещо уточнив свою концепцію щодо цих дискусійних проблем.

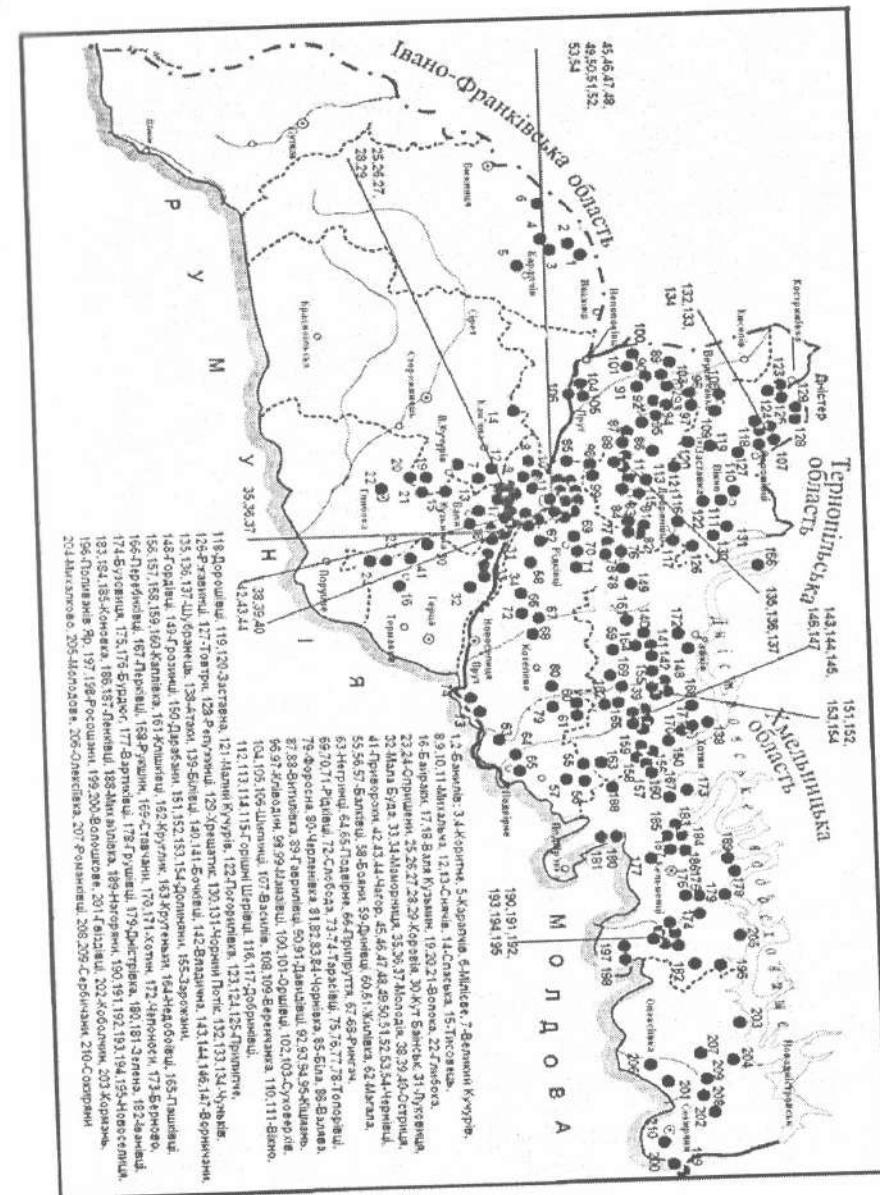
Одночасно з розкопками у Луці-Врублівецькій проводились і розвідки по правому березі Дністра, завдяки яким Б.О. Тимошук виявив кілька поселень. Цікаві пам'ятки знайдені в околицях с. Коновка Кельменецького р-ну: поселення раннього періоду в урочищі Попикова Криниця за 4 км та в уроч. Гамарія за 2 км на північ від села. Також виявлено поселення в уроч. Мошинецький Яр, що за 5 км на південний захід від села [297, с. 177-178]. До речі, на поселенні раннього періоду в уроч. Гамарія, яке пізніше ввійшло в літературу як Ленківське, протягом чотирьох польових сезонів (1950-1953 рр.) працювала спільна експедиція Інституту суспільних наук АН УРСР і Трипільська експедиція АН УРСР під керівництвом К.К. Черниш. Матеріали з Ленківців розкрили особливості трипільського житлобудівництва, а саме: в переходний період від спорудження напівземлянок до наземних глинобитних жител [1152, 108 с.].

У цей же час з'являються згадки дослідника про виявлення в околицях с. Коновки поселення в уроч. Пуцига [72, с. 31]. Уже пізніше, на поч. 80-х рр. минулого століття, воно стало першим в області, де було застосовано новітній метод дослідження – магнітну зйомку, що дало змогу визначити не тільки розміри поселення, але навіть контури жител [1155, с. 42-52; 1156, с. 403; 1157, с. 425].

У травні 1948 р. експедиція ЧКМ під керівництвом Б.О. Тимошука провела археологічну розвідку по р. Прut та його притоках – Новій і Старій Совиці. З виявленої вперше 51-ї археологічної пам'ятки чотири належать до трипільської культури [296, с. 40-410]. До найдавніших належать поселення в с. Витилівка (уроч. На Греблі). Крім решток глинобитних площацок, тут виявлено також сміттєву яму, наповнену “масою череп’я, кусками обпаленої глини з відбитками дерева, розколотими кістками тварин, крем’яними та кам’яними знаряддями” [90, с. 2]. Наявність глиняних майданчиків і характер керамічного матеріалу дали можливість віднести Витилівське поселення до раннього трипілля [1080, с. 524-525].

У вересні-жовтні 1948 р. Б.О. Тимошук, працюючи у складі Трипільської експедиції АН УРСР, продовжив розвідки по правому березі р. Дністер (в основному на території Кельменецького р-ну). Ним виявлено й обстежено близько 10 поселень (с. Бабино, уроч. Яма та Попове Поле, с. Комарово, уроч. Стрілка та Поліванів Яр, с. Коновка, уроч. Ратуша, с. Перківці, уроч. Земля Беркова [50, с. 5, 15, 87, 90; 42, с. 1-70].

Декілька поселень тоді ж виявлені в басейні р. Совиці (с. Шипинці, урочище Кругле Болото, за 1 км на південний захід від відомого Шипинського поселення; с. Ошихліби, урочище Ярківська Гора, за 1 км на південний захід від села; с. Іванківці, урочище Кінський Цвінтар, за 1 км на захід від села [296, с. 410]. Восени 1948 р. при дослідженні археологічних старожитностей с. Василівка у Подністров'ї зафіксовано два поселення трипільської культури. Одне з них знаходилося в уроч. Городниця. Тут зібрані уламки посуду, крем’яні та

Карта 2. Старожитності трипільської культури, виявлені або обстежені Б.О. Тимошуком

кам'яні знаряддя, шматки обпаленої глини тощо. Іншу пам'ятку віднайдено в уроч. Ланок (знайдено багато уламків добре випаленої кераміки жовто-червоного кольору, значну кількість крем'яних відшепів) [259, с. 395-396].

У 1949 р., здійснюючи розвідку на території Хотинського та Заставнівського р-нів, Б.О. Тимошук виявив понад 15 нових поселень трипільської культури. Хронологічно він поділив їх на дві групи: поселення із керамікою, прикрашеною заглибленим спіральним орнаментом і поліхромним розписом (етап VI) та пам'ятки, де виявлено посуд із монохромним розписом типу Шипинців (етап VII) [46, с. 1-210; 50, с. 2-110].

Крім розвідок, науковцем проведено обстеження раніше відомих поселень. Наприклад, ще у листопаді 1947 р., базуючись на повідомленнях румунського дослідника Ч. Амброжевича [1167, с. 13-14; 1168, р. 165-168], він оглянув пам'ятку біля с. Магала, а у „Звіті” розвідки зазначив, що на поселенні зібрано багато матеріалів, проведено шурфування, зроблені певні висновки про характер житлобудування [57, с. 1-2]. Пізніше незначні розкопувальні роботи тут провів учень Б.О. Тимошука І.С. Винокур [1041, с. 157-162].

У березні 1961 р. Б.О. Тимошук оглянув місце знахідки скарбу трипільських мідних сокир у с. Рингач, який виявлено ще у 1959 р. у центрі населеного пункту місцевим жителем В.М. Унгуряном під час господарських робіт. На глибині близько 1 м знайдено 8 мідних сокир [1065, с. 138]. На жаль, до обласного краєзнавчого музею потрапила тільки одна з них – решту місцеві жителі розплвили, вважаючи їх золотими. Обстеживши місце знахідок, Б.О. Тимошук виявив фрагменти типового для Трипілля розмальованого горшка. Це дало підстави стверджувати, що сокири знаходилися саме в посудині.

Розуміючи, наскільки проблематичним у той час було питання (як і сьогодні) щодо походження трипільської культури, археолог значну увагу приділяв пам'яткам раннього періоду, які дали б змогу наблизитися до з'ясування окресленого питання. І якщо на правобережжі Дністра таких пам'яток налічувалося більше десяти, то в Попрутті до 60-х рр. вони були взагалі невідомі. Завдяки пошуковим роботам Б.О. Тимошука, крім уже згадуваного поселення поблизу Витилівки, відкриті такі ранньотрипільські пам'ятки, як Кіцмань, Коровія, Мамаївці, Старосілля, Чернівці (Рогізна) та ін [1066, с. 201]. Їхнє дослідження обмежилося збиранням підйомного матеріалу, хоча подальше проведення стаціонарних робіт, очевидно, більше наблизить до розуміння тих процесів, які характерні для періоду раннього Трипілля в басейні р. Прут.

Б.О. Тимошук звернув увагу і на таку категорію пам'яток трипільської культури, як городища. Останнім часом установлено існування у трипільців укріплених поселень, які використовувалися для захисту як від іноплемінного населення, так і під час внутрішніх конфліктів. Раніше подібні

пам'ятки прив'язували до більш пізніх періодів, але знайдені на них матеріали енеолітичного часу свідчили здебільшого про те, що трипільське населення вибирало для своїх селищ підвищенні місця, на яких у пізніші періоди будувалися укріплення носіями культур бронзового, ранньозалізного та давньоруського періодів.

У 1960-х рр. дослідник виявив у околицях Чернівців у районі гори Цецино трипільську пам'ятку, яку він кваліфікував як городище, розміри якого становили 90x30 м. З двох протилежніх сторін її оточували глибокі яри з крутими схилами, з двох інших – штучно викопані дугоподібні рови глибиною 2 м. Навколо укріпленого майдану були зведені оборонні дерев'яні стіни, обмазані глиною [43, арк. 26-28]. При її дослідженні виявлено залишки наземної будівлі з глинобитною піччю, а також велика колекція кераміки.

Із 60-х рр. ХХ ст. робота науковця все більше зосереджується на дослідженні ранньослов'янських і середньовічних пам'яток у басейні рр. Прут і Дністер. Проте під час проведення розвідок чи польових занять зі студентами виявлялися все нові пам'ятки, в тому числі періоду енеоліту. Тоді ж у вченого з'являються послідовники, які за прикладом учителя також проводять свої розвідки біля різних населених пунктів. Тому у записах Б.О. Тимошука зазначено досить багато поселень, які „виявили студенти держуніверситету..., місцеві мешканці” тощо [48-54]. Завдяки важкій інтенсивній роботі археолога (за його словами, тільки сніг міг зашкодити йому піти в розвідку) [116, с. 87] на території Чернівецької області виявлено й обстежено понад 200 трипільських пам'яток. Для прикладу: у 1938 р. у журналі „Вестник древней истории” Т.С. Пассек підвела підсумки дослідження трипільської культури за 20 років. Тут друкувалася і карта із позначенням поселень (хоча Буковина тоді не входила до складу УРСР, проте відомі пам'ятки картографувалися). На території прuto-дністровського межиріччя зафіковано тільки два поселення – в Шипинцях та Дарабанах [1108, с. 261-278] (насправді їх було відомо більше, проте на той час дослідниця не мала доступу до румунських наукових видань). За виданим у 1966 р. коротким списком археологічних пам'яток УРСР кількість трипільських старожитностей нараховує вже понад 30 одиниць [1023, с. 420-421], у „Археологічних пам'ятках Прикарпаття і Волині кам'яного віку” – майже 200 [308, с. 200-222], а у „Довіднику з археології України” за 1984 р. їхня кількість перевищує 300 [309, с. 109-171]. У фундаментальній „Енциклопедії трипільської цивілізації”, яка побачила світ у 2004 р., поданий перелік пам'яток Чернівецької області (311 пам'яток) в основному базується на даних Б.О. Тимошука [1061, с. 688-698]. Можна з певністю говорити про величезну заслугу в цьому Бориса Онисимовича, оскільки якщо у Подністров'ї розвідки переважно проводили центральні наукові установи [1109, 245 с.; 1110, с. 5-203; 1111, 84 с.; 1112, с. 41-63], то абсолютна більшість енеолітичних пам'яток Північної Буковини виявлена й обстежена

саме Б.О. Тимошуком, що дало можливість розглядати еволюцію трипільської культури прuto-дністровського межиріччя комплексно і порівнювати виявлені матеріали з іншими регіонами [1153, с. 166-320].

Активно займався археолог і вивченням пам'яток бронзового віку в межах означеної території. Якщо дослідження поселень цього періоду здебільшого носило розвідувальний характер, то на могильниках були проведені і стаціонарні розкопки.

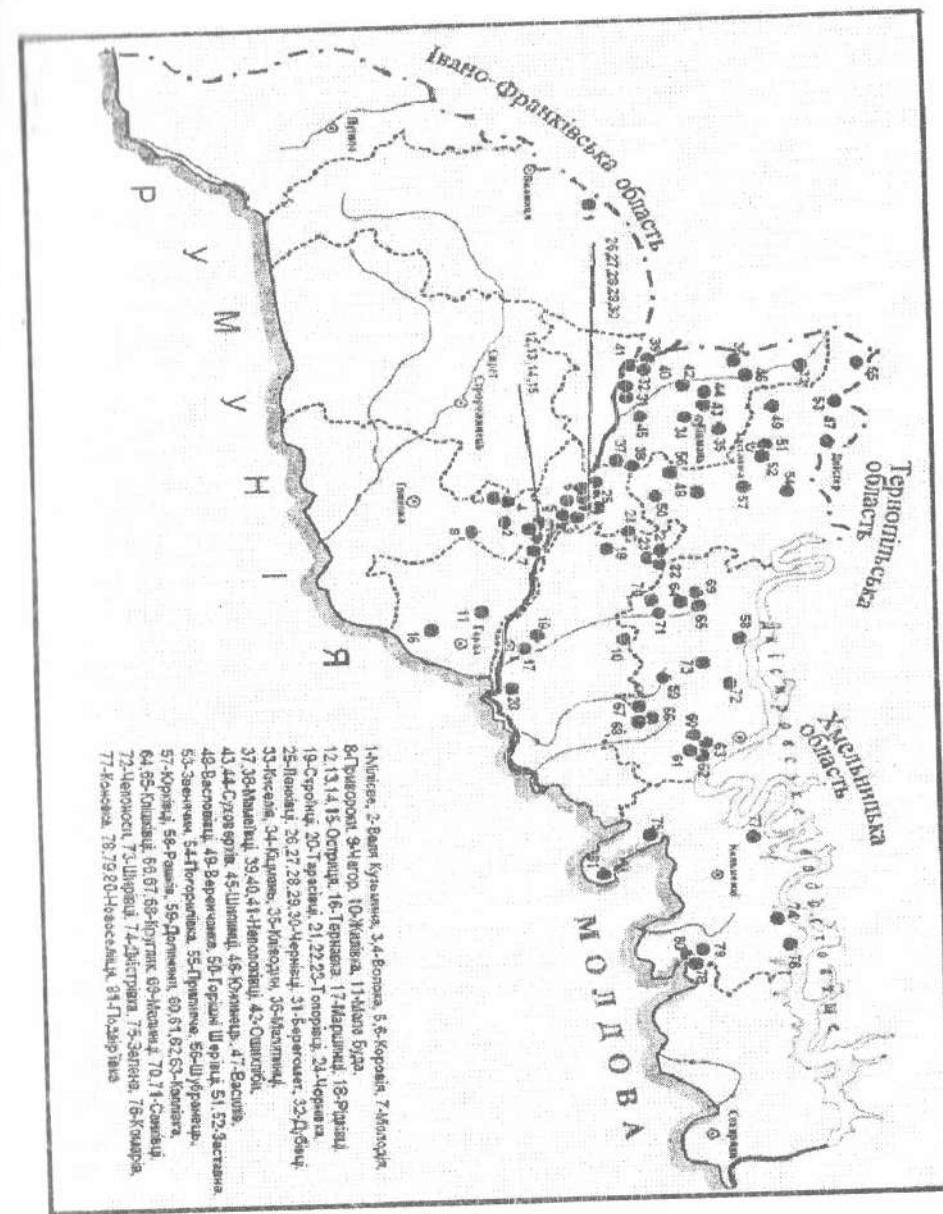
У 1957 р. здійснювалися дослідження на поселенні пізньобронзового часу (культура Ноа) у с. Круглик (басейн р. Дністер). Основним об'єктом для вивчення стали зольники, яких налічувалося 9 (діаметром до 30 м.). Крім типових для зольників знахідок (попіл, уламки кераміки, обмазки, кісток тварин), тут виявлені також бронзовий наконечник списа, шпилька, кістяний штамп, уламок просвердленої сокири та ін [48, арк. 52-53].

У тому ж населеному пункті кілька сезонів (1957, 1963-1964 рр.) працювала спільна експедиція Чернівецького краєзнавчого музею та Державного Ермітажу (керівник - Г. Смирнова), метою якої стало дослідження групи курганів поблизу села (11 курганів висотою до 1,5 м і діаметром 20-40 м. розташовані колом в одну лінію). В об'єктах виявлені поховання людей, які лежали на спині в могильних ямах прямокутної форми глибиною 0,60-0,80 м від давньої поверхні. Кістяки головою були зорієнтовані на захід [268, с. 67]. Супроводжуючий інвентар у похованнях відсутній, проте під насипом двох курганів знаходились ритуальні вогнища, в яких знайдені уламки кераміки трипільської культури (середній період розвитку). Це дозволило Б.О. Тимошуку висловити припущення про датування даних об'єктів періодом енеоліту. Це твердження дискусійне, оскільки трипільці, як правило, застосовували обряд кремації покійників і не насипали курганів. Деяшо пізніше дослідник висловив думку про те, що трипільський посуд у похованнях з Круглика могли використовувати під час ритуалів носії ямної культури, які витіснили трипільців із регіону [288, с. 17].

У 1963 р. цікаву похованальну пам'ятку археолог дослідив поблизу с. Киселів. Її частково зруйнували через проведення сільськогосподарських робіт, проте вдалося встановити, що кістяк людини був похований у кам'яній скрині, складений з товстих плит. Серед супроводжуючого інвентарю виявлено лише невелику посудину з відбитками шнура [48, с. 34-35].

Того ж року в околицях м. Чернівці (уроч. Могили) розкопано поховання культури шнурової кераміки, в якому під курганным насипом лежали два пофарбовані кістяки, біля яких знайдана кам'яна бойова сокира і глиняний циліндричний кубок, прикрашений відтисками шнура [141, с. 15].

У 1967 р. археологом досліджено могильник комарівської культури в с. Василеві. У зв'язку з проведеним земельних робіт (облаштуванням стадіону) він був частково зруйнований. Зокрема, знищено одне поховання, від якого залишилися три бронзові пластинчаті браслети [49, с. 1].

Карта 3. Пам'ятки бронзового часу (III-II тис. до н.е.),
виявлені або обстежені Б.О. Тимошуком

З метою подальшого вивчення було розкопано одну яму, що дозволило зробити висновки про обряд поховання та культурну належність пам'ятки. Дослідником також відзначено існування курганного могильника біля м. Заставни (на захід від міста, біля аеродрому), який ще у 1894 р. обстежував Й. Сомбаті. Один з курганів розкопаний у 1965 р., унаслідок чого його було віднесено до бронзового часу [48, с. 1-2]. Того ж року досліджувався курган у північній околиці Заставни. Виявлене поховання теж датоване бронзовим періодом [48, с. 3-4].

Значна заслуга Б.О. Тимошука й у вивченні пам'яток ранньозалізного часу, особливо старожитностей голіградської культури (XI-VIII ст. до н.е.). Більшість відомих сьогодні пам'яток цієї спільноти виявлена саме ним. Крім розвідок, на старожитностях означеного періоду проводились і стаціонарні розкопки, зокрема курганів біля с. Іванівці Кельменецького р-ну в 1963 р. Ця пам'ятка привернула увагу науковця тим, що на досліджуваній території, у східній околиці населеного пункту, зафіксовано понад 60 насипів висотою до 1 м. Частина їх зруйнована прокладанням дороги.

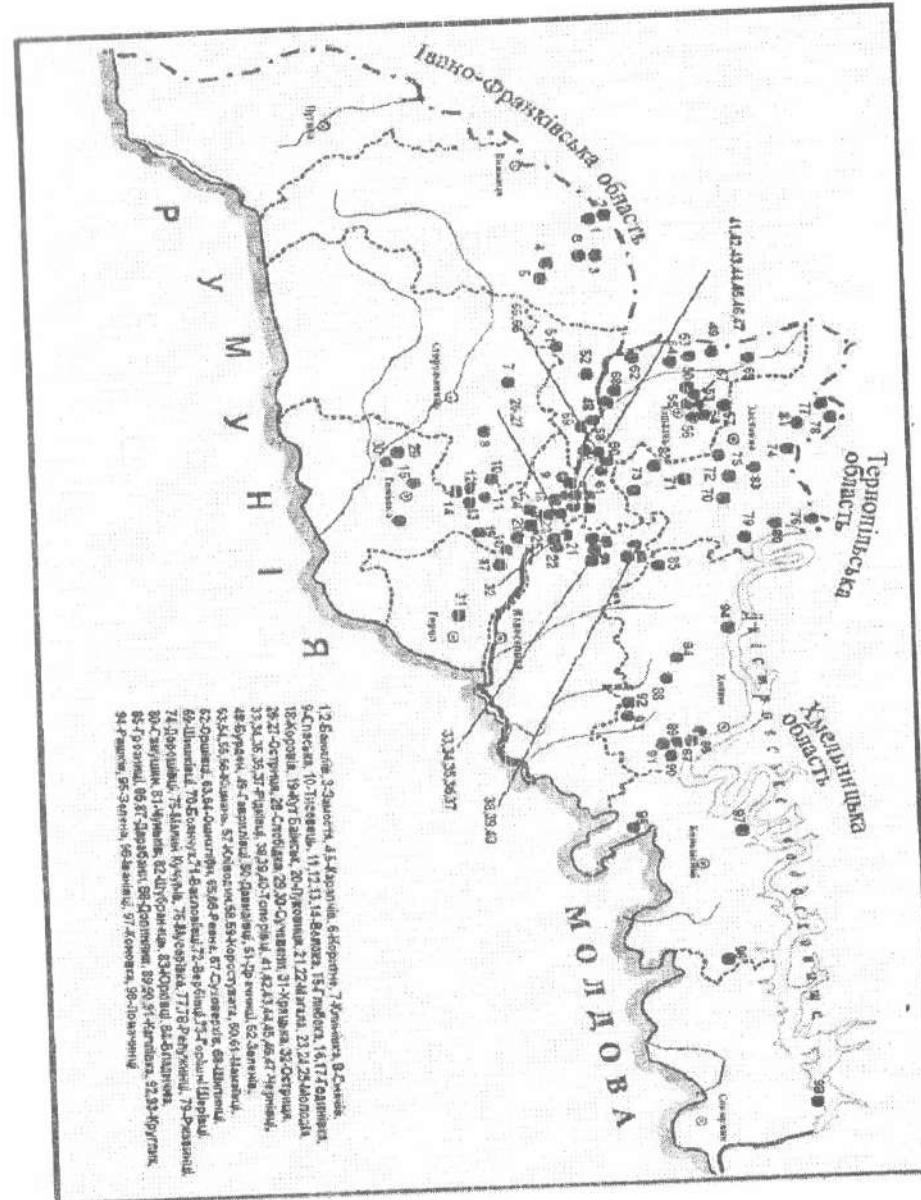
З метою датування курганного могильника експедиція провела дослідження двох об'єктів. Установлено, що в розкопаних курганах поховання відсутні, проте виявлені предмети (мініатюрний глечик, бронзова шпилька, фрагменти посуду) дали змогу віднести їх саме до пізньобронзового часу [49, с. 29-31].

Не оминув увагою дослідник і таку категорію пам'яток цього часу, як городища. Ще в 1949 р. Б.О. Тимошук провів невеликі розкопки городища на Новій Жучці в Чернівцях [296, с. 411]. На його південному схилі знайдено рештки великої дерев'яної споруди з двома печами, де виявлено фрагменти керамічних предметів (посуду, грузил, обмазки від стін з відбитками дерева), в тому числі з чорним лощінням (біконічні посудини, черпаки), численні кремінні знаряддя. Було зроблено припущення про призначення більшої печі (розмірами 2,20x1,2 м) для випалювання кераміки [49, с. 24].

Цікавим для визначення фортифікаційних особливостей та характеру забудови стало городище, розташоване між с. Кам'янка та Сучевени (колишнє с. Широка Поляна). Визначальна риса цієї пам'ятки – її велика площа (центральний майданчик розмірами 1000x400 м оточений системою ровів і валів), на що звернув увагу археолог [145, с. 18; 521].

У 1968 і 1971 рр. незначні дослідження проводилися на городищі голіградської культури біля с. Волока. Оскільки на його території виявлені і матеріали слов'янського часу, то основним завданням було з'ясування часу зведення оборонних споруд городища. Особливості фортифікаційної забудови дали підстави датувати городище часом існування голіградської культури [145, с. 22]. Це припущення підтвердилося і наявністю на об'єкті синхронних укріплень решток господарських і житлових споруд.

Б.О. Тимошуком з'ясовано, що на ряді городищ указаного періоду

відсутні культурні нашарування (Нижні Станівці, Коростувата Кіцманського [144, с. 25], Глибока (Замчище) [41, с. 8], Карапчів Вижницького [49, с. 31], Клінівка Сторожинецького р-нів [46, с. 28]. Такий красномовний факт дозволив інтерпретувати ці об'єкти, як тимчасові склепи [145, с. 26].

Під час досліджень значну увагу науковець приділяв і пам'яткам пізнього часу. Їх вивчення мало переважно розвідувальний характер, оскільки основною метою був збір підйомного матеріалу та картографування. Щоправда, на деяких об'єктах, зокрема там, де старожитностям загрожувало часткове або повне руйнування, були проведені розкопки. Окрема увага була звернена на об'єкти культового характеру скіфського часу (могильники, місця проведення ритуалів), які досліджувалися Б.О. Тимошуком у сс. Оселівці Кельменецького, Новосілці Кіцманського та Білоусівці Сокирянського р-нів [49, с. 1-59].

Так, у 1950 р. Б.О. Тимошук, проводячи археологічні розвідки в межах середнього Подністров'я, виявив і провів рятувальні розкопки в околицях с. Оселівка Кельменецького р-ну. Тут, в уроч. „Над стінкою” дослідником зафіксовано 6 курганних насипів висотою до 1 м. Зважаючи на щорічні руйнування, 2 кургани, збереженість яких найгірша, було розкопано. В одному з них на позначці 0,25-0,30 м від поверхні археолог зафіксував наявність кам'яного майданчика, обкладеного по колу великим камінням (кромлеха). Наявність кальцинованих людських кісток і обпаленого дерева навели дослідника на думку, що саме тут і відбувався обряд кремації покійника [90, с. 5-6]. Відсутність датувального матеріалу, зібрани в насипі кургану кілька фрагментів гончарної кераміки „полів поховань”, а також наявність за 0,5 км звідси поселення черняхівської культури схиляли до думки про датування могильника цим часом. Проте характер поховань найбільш нагадував пам'ятки скіфської доби, до якої вони і були віднесені [258, с. 207].

Інше культове місце досліджувалось археологом у 1963 р. біля с. Новосілки (тепер с. Мамаївці Кіцманського р-ну). Як показали обстеження, воно складалося з двох частин: одна з них являла собою кам'яну чашу, де, на думку автора розкопок, горів „вічний вогонь”, інша служила жертвовником, „де приносили жертву богам” [267, с. 98-99; 961, арк. 112], який мав прямокутну форму розмірами 5,30x4,7 м і був обмежений ритуальними ямами, стінки яких обкладені кам'яними плитами. У центрі споруди знаходився круглий плоский камінь („вівтар”), де приносили в жертву тварин.

Ще одну пам'ятку цього періоду досліджено під керівництвом Б.О. Тимошука силами студентів-практикантів Чернівецького університету у 1968 р. поблизу с. Білоусівки Сокирянського р-ну [44, с. 4-5]. Розкопуючи напівзруйнований курган, вдалося зафіксувати досить велику будівлю під

наспом, оточену кромлехом заввишки до 1 м і діаметром до 10 м, у центрі якого виявлено шість ям глинистою до 1 м і діаметром 0,7-1 м. Вони розташовані за певним зразком і з'єднані між собою ровами, що утворюють прямокутник розміром 6,7x4,5 м. У центрі його знаходився овальний, викладений з каменів майданчик (діаметром до 2 м), у межах і неподалік якого знайдені уламки людського черепа та зуб, кістки коня і бика тощо. Автор розкопок інтерпретував об'єкт як жертвовний майданчик-вівтар, де приносили жертви богам, і пов'язував це з культом мертвих [145, с. 87-88; 146, с. 38].

На інших категоріях пам'яток цього часу окремих досліджень Б.О. Тимошуком не проводилось. Очевидно, це пов'язано з активним вивченням старожитностей ранньозалізного часу на території Чернівецької обл., особливо у Середньому Подністров'ї експедиціями Інститутів археології АН УРСР (І.Г. Шовкопляс), АН СРСР (Г.І. Мелюкова), а також Ермітажу (Ленінград). Проте Б.О. Тимошук відкрив близько сотні пам'яток означеного періоду, а також обстежив багато раніше відомих, серед яких Коболчин, Кулішівка, Ломачинці, Непоротове Сокирянського, Коновка, Грушівці, Вороновиця Кельменецького р-нів [49, с. 1-59].

Значна заслуга Б.О. Тимошука й у виявленні пам'яток II ст. до н.е. – II ст. н.е. Зокрема, у 1959 р. спільна експедиція Чернівецького університету (І.С. Винокур) і краєзнавчого музею (Б.О. Тимошук) провели розкопки поблизу с. Круглик, де виявлено кілька жител каркасно-стовпової конструкції прямокутної форми. У спорудах знаходилися вогнища, викладені камінням і обмазані глиною, а також досить численний матеріал – залізний наральник, нісалій від кінської вуздечки, глиняні пряслиця, металеве окуття піхви меча, ножі, і, звичайно, кераміку місцевого та імпортного (Херсонес) походження [141, с. 23]. Синхронні поселення виявлено Б.О. Тимошуком одноосібно, а також спільно з І.С. Винокуром у сс. Клішківці і Малинці Хотинського, Бобівці Сторожинецького, Волока Глибоцького, Драчинці Кіцманського р-нів та ін [309, с. 109-170].

Значний інтерес викликали у Б.О. Тимошука і пам'ятки пізньоримського часу. Вони представлені в межах Чернівецької області старожитностями черняхівської культури та культури карпатських курганів (II-V ст. н.е.), кордоном між якими є р. Прут. Дослідження загаданих культур почалося археологом ще з другої половини 40-х рр. ХХ ст. і мало спочатку розвідувальний характер, проте вже з 1950-х рр. були проведені і перші розкопки.

У 1951 р. Б.О. Тимошук провів розкопки 5 курганів, що знаходяться за 4 км. на південний схід від смт. Глибока. Ця пам'ятка, що відноситься до культури карпатських курганів, відкрита ще наприкінці XIX ст. віденським археологом Й. Сомбаті, який у 1893 р. розкопав 2 кургани [1172, р. 11-21]. Б.О. Тимошук дослідив кургани №II-VI, і констатував факт їх значного руйнування внаслідок сільськогосподарських робіт [220, с. 54-59; 238, с. 86-

91]. У всіх розкопаних об'єктах ним виявлені залишки трупоспалення із поховальним інвентарем. Найбільше керамічних виробів знайдено в кургані №II – 9 посудин, серед них – опуклобокі горщики, гостропрофільовані біконічні миски, амфори. Характерно, що майже всі вироби виготовлені на

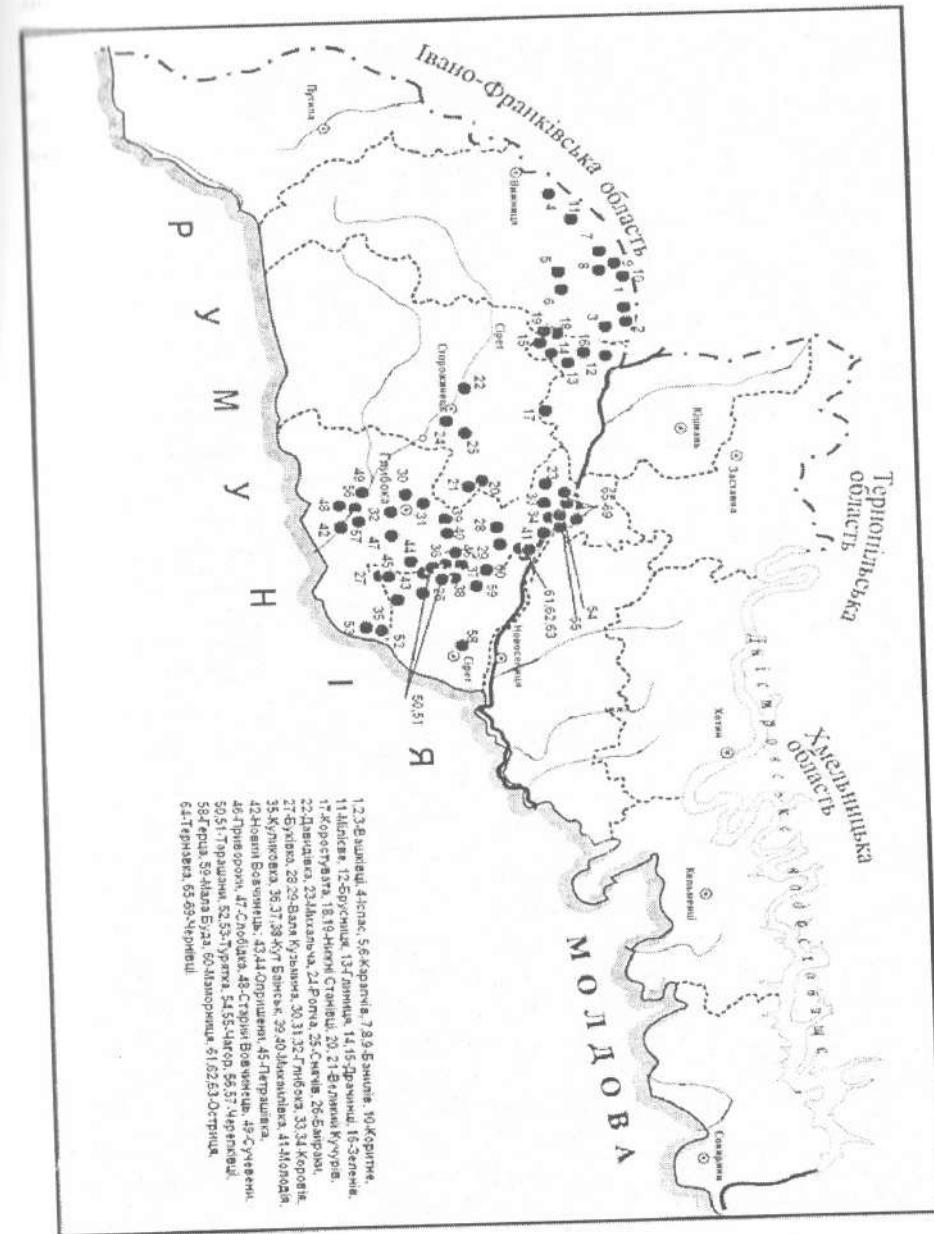
Фото 17. Б.О. Тимошук проводить камеральну обробку матеріалів Глибоцького курганного могильника

культури карпатських курганів гончарному кругу. Решта курганів виявилися біднішими на поховальний інвентар [91, с. 3-7]. Кераміка з них була поділена на 3 групи: а) кружальну кераміку, виготовлену з добре відмуленої глини; б) кружальну кераміку, виготовлену з глини, яка

містить значні домішки піску; в) ліпну. Дослідник зробив припущення, що спалення покійника відбувалося на певній відстані над землею, оскільки на місці вогнищ вона мало пропалена [91, с. 10]. Також важливо й те, що поховання були не персональними а колективними, „коли кожен курган є місцем поховань членів окремої патріархальної сім'ї” [91, с. 10]. Досить сміливими були висновки на основі проведених розкопок щодо етнічної належності населення, яке залишило дану пам'ятку. Порівнюючи особливості поховання та супроводжуючий інвентар, учений зробив припущення про віднесення культури карпатських курганів до ранньослов'янської [91, с. 10]. Дещо пізніше Б.О. Тимошук погодився із думкою про співвідношення старожитностей культури карпатських курганів з племенами літописних хорватів, не заперечуючи дако-фракійського впливу на них [316, с. 86]. У 1970 р., у конспекті лекцій „Археологічні пам'ятки Чернівецької області“ Б.О. Тимошук уже однозначно не стверджував про слов'янський характер носіїв культури карпатських курганів, а лише зазначав, що вони „відіграли значну роль у формуванні східного слов'янства“ [141, с. 28]. Матеріали розкопок Глибоцького могильника були неодноразово використані під час написання узагальнюючих монографій М.Ю. Смішка [1140] та Л.В. Вакуленко [1036].

У праці «Черняхівська культура і старожитності культури карпатських курганів», що підsumовувала дослідження пам'яток римського часу на Буковині, Б.О. Тимошук констатував наявність на території краю більше 100 поселень культури карпатських курганів [238, с. 46-48; 239, с. 90; 240, с. 278-271].

Не менш масштабними були дослідження на пам'ятках черняхівської культури, вивчення яких започатковане у 1947 р., коли Б.О. Тимошук, беручи

Карта 5. Поселення культури карпатських курганів (І-ІІІ ст.н.е.), виявлені або обстежені Б.О. Тимошуком

участь у роботі Середньодністровської експедиції, проводив, як одноосібно, так і спільно з іншими учасниками (П.Й. Борисковський, Е. Симонович), розвідки по обох берегах Дністра. Завдяки цьому виявлені поселення у Вороновиці, Коновці, Кормані та ін [72, с. 23-25], матеріали з яких, на жаль, не були опубліковані. Загальна інформація про ці старожитності, як і про більшість пам'яток черняхівської культури, де Б.О. Тимошук проводив обстеження і дослідження, міститься у щоденниках, наукових звітах, облікових картках і т.д.

Надалі в ході щорічних розвідок по території області археолог виявляв нові пам'ятки цього часу. Станом на 1964 р. у регіоні їх було відомо вже 122. Більшість з було виявлено саме Б.О. Тимошуком. Ця інформація міститься в узагальнюючій праці Б.О. Тимошука та І.С. Винокура «Памятки черняхівської культури на Буковині», де подаються також результати розкопок с. Борівці та Киселів [243, с. 186]. Пам'ятку в Киселеві Б.О. Тимошуком виявив ще 1948 р., тоді ж ним проведені перші шурфування, завдяки чому зафіксовано залишки споруди [72, с. 50-51; 1042, с. 164]. Упродовж 1957-1958 рр. тут розкопано залишки чотирьох наземних жител із господарськими прибудовами. Фактично, це перші досліджені в регіоні житла культури. Вдалося встановити не тільки особливості житлобудівництва місцевих племен зазначеного часу, а й довести гіпотезу про існування на місцевому ґрунті ремісництва та ювелірного ремесла (знахідка кам'яної ливарної формочки для відливання прикрас) [243, с. 192-193]. Загалом, ці розкопки розкрили основні загальні риси черняхівської культури пруюто-дністровського межиріччя. Пізніше матеріали з черняхівських пам'яток регіону ввійшли до узагальнюючих монографій І.С. Винокура про старожитності черняхівської культури, а на одну з них Б.О. Тимошук написав схвальну рецензію [294, с. 146-147].

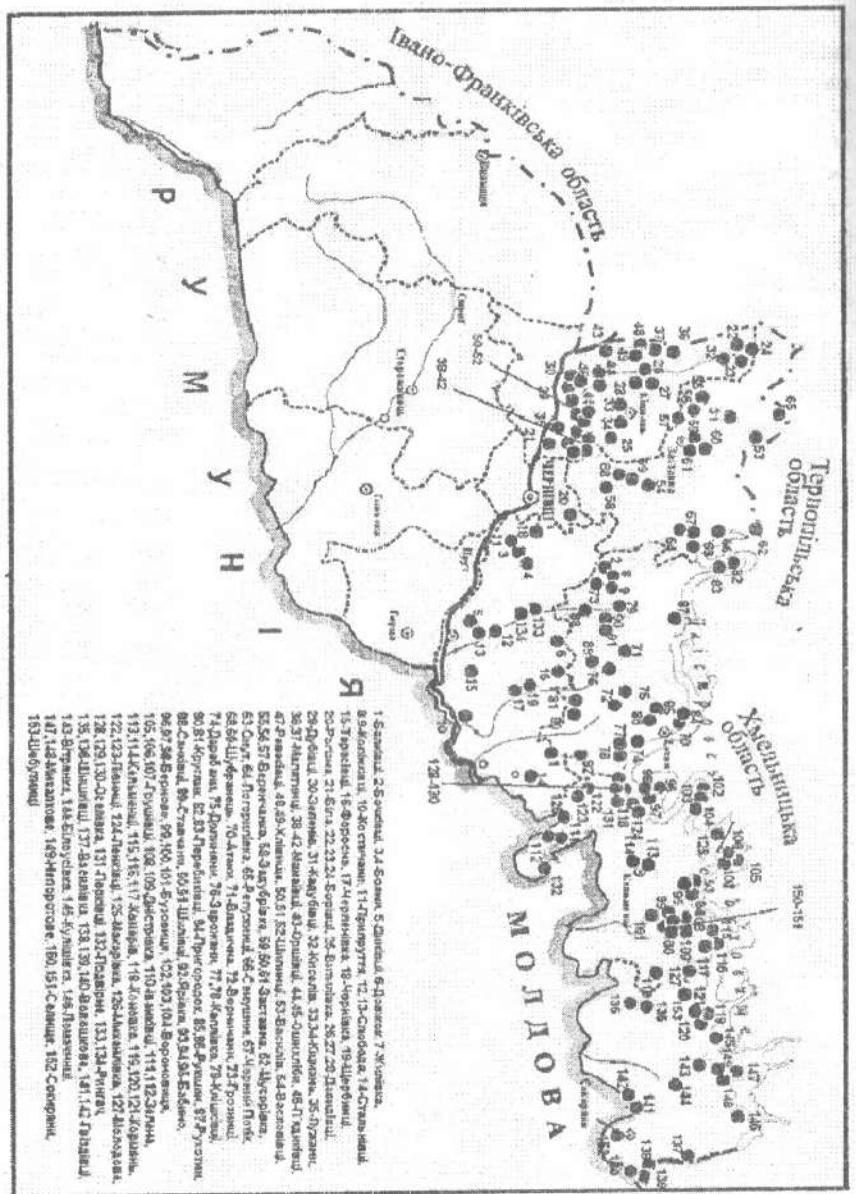
Вивчались археологом і культові місця зазначених пам'яток. Так, у 1960 р., розкопуючи курган ранньозалізного віку біля с. Вікно (правий берег Середнього Дністра), Б.О. Тимошуку вдалося зафіксувати в його межах і пізнішу споруду, віднесену на основі керамічного матеріалу до черняхівської культури. Вона складалася із залишків печі, обкладеної камінням, однієї великої та чотирьох малих ям [243, с. 192]. Наявність значної кількості паленини та кальцинованих людських кісток навели дослідника на думку, що піч служила для спалення покійників, рештки яких одразу захоронювали.

Серед інших відомих поселень черняхівської культури, виявлених і обстежених археологом у зазначеній період, варто назвати Кадубівці, Онут, Погорилівка, Самушин (Подністров'я), Дубівці, Оршівці, Реваківці, Жилівка, Рингач, Шишківці (Попруття) та ін. [309, с. 109-171; 243, с. 193-195].

В.Д. Баран, описуючи у 1981 р. старожитності культури, відзначив, що завдяки Б.О. Тимошуку на Буковині виявлено понад 100 черняхівських пам'яток, на частині яких проведені розвідкові розкопки [1026, с. 12].

Наступні дослідження цього періоду ознаменувалися не тільки масштабними розвідувальними роботами й окремими розкопками, але й теоретичним осмисленням тих процесів, які відбувались у регіоні в середині I тис. н.е.

Отже, Б.О. Тимошук став першим, хто протягом кількох десятиліть безперервно працював над суцільним обстеженням археологічних пам'яток Буковини. Завдяки цьому відкрито сотні старожитностей, датованих від кам'яного віку і до середини I тис.н.е. Проведена робота перетворила край із «білої плями» в один із найдослідженіших в археологічному відношенні регіонів. Проте найбільша заслуга вченого полягала у вивченні пам'яток історичного періоду – середньовіччя.

Карта 6. Старожитності черняхівської культури (ІV-V ст. н.е.),
виявлені або обстежені Б.О. Тимошуком

3.2. Внесок Б.О. Тимошука у дослідження середньовічних пам'яток регіону

Виявлення перших пам'яток цього періоду Б.О. Тимошуком датуються 1947 р., тобто початком його пошуку на Буковині. Як зазначалося вище, до цього часу в історіографії XIX – початку ХХ ст. існувала думка про відсутність або, в країному випадку, незначний відсоток слов'янського елементу в старожитностях Буковини у середньовіччі. Мабуть, у зв'язку з цим, у ході проведення перших розвідок виявленій науковцем матеріал датувався обережно „слов'янським часом”, „періодом Київської Русі” або „етапом феодалізму” [72, с. 13, 18, 43-46].

У серпні 1947 р. під час розвідки в околицях Нагоряни (уроч. Баба) Б.О. Тимошук обстежив городище, і, хоч датувального матеріалу не виявив, але відзначив, що за своїми конструктивними особливостями воно нагадує слов'янське [72, с. 17-18]. Працюючи на ранньотрипільському поселенні у Луці-Брублевецькій, науковцеві вдалося встановити, що його верхній шар можна датувати „слов'янським часом”. Тут були виявлені і численні артефакти, які це підтверджували – уламки браслетів із завитками, фрагмент серпа, кружальна кераміка [72, с. 28].

Наступного року в північних районах області силами працівників краєзнавчого музею здійснена масштабна розвідувальна експедиція з метою пошуку нових пам'яток. Із виявлених кількох десятків об'єктів кілька віднесені до періоду „слов'ян феодального часу”. Серед них поселення у Гаврилівцях, Ставчанах, Шишківцях, Давидівцях, Суховерхові, Лашківці [72, с. 28-38]. Тоді ж, спільно із Д.Т. Березовцем, обстежено і поселення в Кіцмані, датоване теж слов'янським часом.

Розвідки також були проведені і в середньому Подністров'ї на відрізку Хотин-Бабин (Заставнівський р-н). Показово те, що серед виявлених 33 пам'яток 11 чітко віднесені Б.О. Тимошуком до слов'янської культури (Атаки, Бабин, Мусорівка, Дорошівці, Гордівці та ін.). Серед них назване й одне городище, розташоване в с. Баламутівка (уроч. Таборище). Дослідник зафіксував наявність укріплень (вали і рови), а також існування на майданчику пам'ятки слідів жител (темних плям) [91, 9-10; 229, с. 86-90]. Вік знахідок, переважно кераміки, визначався в межах XI-XII ст.

Ще одне городище вдалося виявити неподалік Чернівців, у с. Горішні Шерівці. Автор розвідки відзначив наявність на пам'ятці двох культурних шарів – трипільського та слов'янського, хоч досить масштабні розкопувальні роботи тут були проведені значно пізніше. Вже під час першого обстеження археолог підкреслив його вигідне стратегічне значення і водночас не досить сприятливі умови для проживання (очевидно, припускалося існування тут князівської фортеці, що пізніше підтвердилося) [91, с. 8-9].

Пізніше археолог обстежив городища та поселення слов'янського та давньоруського періодів на обох берегах р. Прут, зокрема в Ревному,

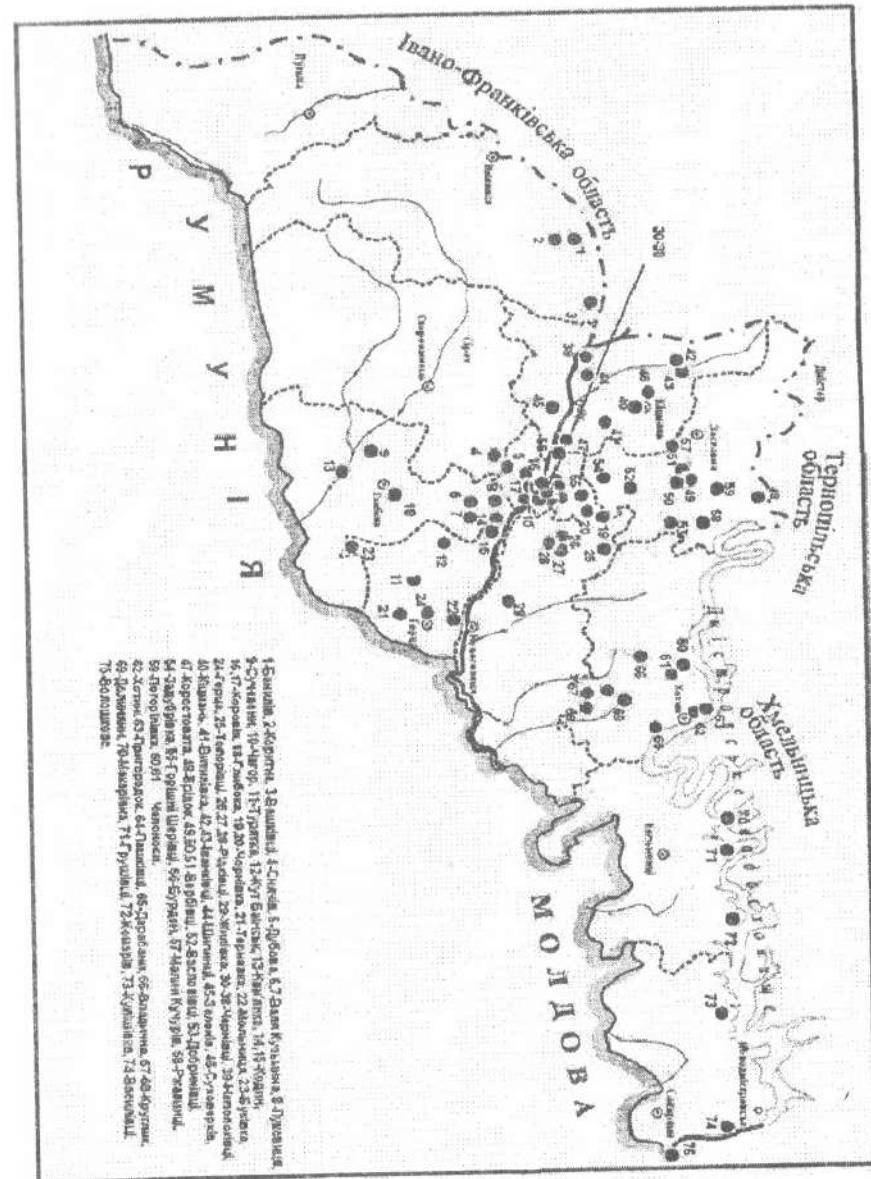
Ленківцях, Цецино [296, с. 409-416]. Зібрані під час його розвідок археологічні предмети, нумізматичні матеріали започаткували формування нової колекції музею.

Окремо варто відзначити виявлені в 1948 р. археологічні старожитності в с. Василів, де наприкінці XIX ст. невеликі розкопки проводив Р.Ф. Кайндель [1170, с. 47-48]. Обстеживши місце проведених робіт в уроч. Хом та зібравши підйомний матеріал, археолог також не оминув увагою городище Замчище в північній околиці населеного пункту [847]. Проте найцікавішими знахідками стали виявлені шляхом штурфування в уроч. Мури (Глинище) чотири кам'яних саркофаги, що свідчили про наявність тут важливого середньовічного пункту та давали можливість ототожнити його з літописним Василевом. Один саркофаг був розкопаний та переданий на зберігання до краєзнавчого музею. Зібрані в околицях села матеріали в цілому підтвердили припущення австрійського дослідника про датування пам'ятки середньовічним часом [259, с. 396-400]. Розуміючи важливість виявленого матеріалу, було вирішено провести тут стаціонарні розкопки і навіть намічено місця майбутніх робіт. Проте саме в цей час з Києва надійшло розпорядження, згідно з яким музеям заборонялося проводити та фінансувати такі роботи, а всі кошти зосередити на пропаганді соціалістичного будівництва в області [142, с. 4].

Отже, вже в кінці 40-х рр. ХХ ст. Б.О. Тимошуком у кількох десятках населених пунктів виявив археологічний матеріал, на основі якого підтверджувалося заселення слов'янами правобережжя середнього Подністров'я та Попруття в період існування Київської Русі і, що головне, віднайшов укріплені поселення цього часу (городища).

Станом на середину 50-х рр., за підрахунками Б.О. Тимошука, на території Буковини нараховувалося 53 пам'ятки слов'янського та давньоруського часу. Він датував їх у межах IX-XIII ст., а дещо пізніше поглибив хронологію ранньослов'янських старожитностей до VI-VII ст. Незважаючи на те, що це були перші кроки у вивченні середньовічних пам'яток Буковини, археолог провів систематизацію та поділ керамічних комплексів поселень і городищ на більш ранні (IX-X ст.) та пізніші (XI-XIII ст.). Особливу увагу дослідник акцентував на вивчені матеріалів із найбільш ранніх пам'яток, відомих на той час у трьох пунктах (Баламутівка, Червона Діброва [454], Біла [229, с. 86]. Уже тоді учений зробив висновок про тотожність археологічного матеріалу на всіх територіях, які входили до складу Київської Русі, тобто підтверджував єдність слов'янських поселень і слов'янського світу напередодні утворення ранньофеодальної держави [229, с. 90].

Першим пунктом, де розпочалися масштабні стаціонарні роботи, стали рештки Ленковецького городища поблизу Чернівців. Незважаючи на те, що воно обстежувалося ще австрійськими дослідниками, датування пам'ятки

Карта 7. Ранньослов'янські поселення VI- VII ст.,
виявлені або обстежені Б.О. Тимошуком

було неточним (у межах XVII ст., на основі решток двох башт у вигляді земляних насипів). Б.О. Тимошук не збентежила наявність пізніших бастіонів, тому на основі численного зібраного матеріалу та перших пробних розкопок він датував городище в межах XII-XIII ст. [196, с. 114]. Досліднику вдалося переконати керівництво в необхідності проведення тут стаціонарних досліджень, які розпочались у 1952 р. і продовжувались у 1953-1954, 1957, 1960 і 1967 рр. Ще в 1952 р. археологу вдалося вивчити оборонну структуру пам'ятки, розрізивши вал. Біля його основи, на стародавній поверхні, було виявлено обвуглені рештки дерев'яних зрубних конструкцій, що свідчило про дерев'яно-земляний характер будівництва фортеці. Такий тип побудови характерний саме для давньоруських укріплень. Уже тоді було виокремлено типові для давньоруських міст складові: дитинець і ремісничий посад [832]. Наступного року завдяки продовженню досліджень міський характер поселення підтверджився. Вдалося відкрити нові невідомі сторінки життя тогочасного населення. Зокрема, про розвинені торговельно-економічні відносини мешканців давнього міста свідчили знахідки кримських корчаг, а поширення писемності підтверджувалося виявленими бронзовим і залізним писалом („стилями”), якими робили написи на навощених дощечках [215, с. 155-158; 405; 1113, 278, с. 288-289, с. 24-25]. До речі, останні Б.О. Тимошук першим правильно інтерпретував у археологічній науці, до цього їх вважали прикрасами, фібулами, побутовими предметами тощо [1120, с. 101]. Роботи продовжувалися і в наступні роки, а в 1967 р. на Ленковецькому городищі працювала експедиція Ленінградського відділення Інституту археології АН СРСР, яку очолювали відомі науковці П.О. Раффорд та М.В. Малевська [157, с. 242; 158, с. 112-157]. Вони повністю підтвердили правильність поглядів буковинського археолога. У численних наукових і науково-популярних працях Б.О. Тимошук зробив спробу визначити засновника міста. Зіставивши археологічний матеріал з даними літописів, він дійшов висновку про заснування давніх Чернівців Галицьким князем Ярославом Осмомислом (1152-1187 рр.), який вів у другій половині XII ст. активну діяльність по укріплению кордонів держави [150, с. 22; 970].

Дослідження Ленковецького городища стали важливим етапом у вивченні давньоруських старожитностей Буковини. Завдяки проведеним роботам доведено факт наявності на території краю в XII-XIII ст. поселень міського типу, виокремлено їх складові частини. Крім того, автор розкопок довів важливе значення давнього міста, як потужного прикордонного, торговельно-економічного центру [670; 671; 950]. Ще одним вагомим доказом цього послужили виявлені в радіусі 10 км від Ленківців залишки сторожових постів-укріплень, розташованих на високих берегах р. Прут. Із заходу підступи до міста прикривали правобережні городища Спаська, Остриця, Молодія та Цецин [256, с. 9; 750; 967].

До кінця не з'ясованою залишалася лише назва пункту. Б.О. Тимошук нав'язував городище з містом Черн, яке згадується у „Списку руських городів” Воскресенського літопису XV ст. поряд з Білгородом і Ясським таргом. Дослідник припускає, що назва міста на берегах Пруту могла виникнути під впливом того, що укріплення цитаделі були споруджені із землі і дубового дерева, що, вірогідно, й дало назву Черн (Черноград) на відміну від міст, укріплених каменем (Білгород) [386; 393; 473; 475; 494, 732; 733; 760; 801; 802; 803; 804; 851; 882; 966]. Варто врахувати й нове припущення С.В. Пивоварова, який на основі численних аргументів доводить, що давньоруське місто носило назву Прут, а згадуване кілька разів у літописах слово „Прут” до цього часу вважалося означенням річки помилково [1115, с. 7-12; 1122, с. 104-106].

У середині та другій половині 50-х рр. особлива увага у дослідженнях Б.О. Тимошука акцентувалася на обстеженні та вивчені літописних населених пунктів прuto-дністровського межиріччя. У 1954 р. Б.О. Тимошуком було визначено локалізацію Онута, який згадується в Інatiєвському літописі під 1219 р. З'ясовано, що пам'ятка знаходиться на території однайменного села на правому березі Дністра. Незважаючи на те, що масштабних робіт тут не проводились, а дослідження обмежилися переважно збиранням підйомного матеріалу та шурфуванням, виявлено кілька важливих фактів. Зокрема, констатовано, що знахідки поширюються на I-й терасі Дністра довжиною приблизно 300 м. На поверхні зібрано гончарну кераміку, орнаментовану паралельними хвилястими лініями. На основі зіставлення посуду з матеріалами інших регіонів кераміку датували XII-XIII ст.” [109, с. 2; 758]. Дещо пізніше під керівництвом археолога тут були проведені рятувальні розкопки решток наземного дерев'яного житла, яке виявилось досить великою наземною дерев'яною спорудою з підвалом. Його розміри становили 6х4 м, а нижче рівня підлоги знаходилося підвальне приміщення з розмірами 2,1x1,4 м. Під час дослідження будинку знайдено велику кількість давньоруської кераміки, привізних корчаг, глиняної обмазки, кісток тварин, деревного вугілля від знищених дерев'яних конструкцій тощо. Тут же знаходилися два залізні ножі, кістяна ложка, точильний бруск, фрагменти жорнових каменів, срібне скроневе кільце та інші предмети [90, с. 3]. Визначено також площу літописного пункту (блізько 10 га) та констатовано відсутність укріплень, що навело на думку про існування тут у давньоруський час звичайного феодального села [146, с. 71-72; 201, с. 33-35; 550]. З цим не погодилося ряд вітчизняних учених, які вважають, що розташований на кордоні зі степом Онут повинен мати фортифікаційні укріплення [1076, с. 151; 1142, с. 71; 1077, с. 203]. Дослідження 1998 р. під керівництвом С.В. Пивоварова певною мірою підтвердили ці судження, оскільки автором розкопок виявлено деякі ознаки

міського характеру, зокрема доведено наявність ремісничої діяльності (рештки виробництва іконок) [1116, с. 98].

Наприкінці 50-х рр. здійснилася давня мрія Б.О. Тимошука – він провів розкопки решток літописного міста Василева. Незважаючи на виділені мізерні фінансові асигнування, протягом 1958-1959 рр. вдалося повністю розкопати руїни білокам'яного храму, провести розвідувальні роботи на городищах Замчище і Хом, а також на чотирьох кладовищах XII-XIII ст. Завдяки цьому зібрані археологічні матеріали, що пролили світло на соціально-економічну структуру давнього міста та його історію [70, с. 4-8; 1132, с. 4-6; 1133, с. 135-137].

Автором розкопок виділено такі складові населеного пункту: фортеця-дитинець, торгово-ремісничий посад і передмістя – городище-феодальний замок [261, с. 264-265; 146, с. 81-82]. На периферії археологом виявлено кілька синхронних селищ та зроблено припущення про існування в давньоруський час монастиря в одноіменному урочищі [316, с. 89; 142, с. 12]. Про важливe торговельне значення Василева свідчила пристань і численні предмети імпорту (уламки амфор-корчаг, скляних браслетів). Наявність розвиненого ремісничого виробництва підтвердила після розкопаних дослідником горнів для випалу керамічних виробів.

Проте найбільш сенсаційних результатів досягнув учений завдяки дослідженню залишків трьохапсидного чотирьохстовпового білокам'яного храму, розкопаного повністю [102, 16 с.; 155, с. 37-50; 156, с. 26-27]. Для більш детального вивчення цієї споруди був спеціально запрошений архітектор Г.М. Логвин. Після проведених робіт установлено, що розміри церкви становили 21,2x13,6 м, а висота його, за реконструкцією Г.М. Логвина, могла сягати 35 м. Той факт, що храм збудований за загальноруською схемою, ще раз засвідчив єдність історичного розвитку на теренах Буковини і центральноукраїнських землях у давньоруський період. Разом з тим Б.О. Тимошуком виокремлені і деякі особливості в будівництві, які, на його думку, інформували про високу майстерність зодчого, що сприяв загальному розвитку монументального мистецтва давньої Русі [142, с. 22].

Загалом, розкопки давньоруського Василева стали проявом, з одного боку, високої ерудиції та професіоналізму археолога, а з іншого, – остаточно розвінчали міфи не тільки про відсутність слов'янського елементу на теренах Буковини в середньовіччі, а й довели наявність тут значних центрів із розвиненим ремеслом, торгівлею, монументальною архітектурою тощо. Свідченням визнання важливості проведених розкопок та їх значення стали численні публікації з цього приводу не тільки у наукових періодичних виданнях [374; 398; 448; 549], а й в узагальнюючих фундаментальних працях з археології Української РСР [260, с. 339-340; 261, с. 264-265]. Пізніше Б.О. Тимошук ще видав монографію, яка базувалася на результатах цих досліджень [142, 30 с.].

Подальші дослідження складових частин літописного міста, проведені Є.П. Томенчуком [73, 18 с.; 74, 69 с.; 1144, с. 29-38; 1145, с. 393; 1146, с. 413; 1147, с. 422-423] та С.В. Пивоваровим [1121, с. 145-146], у цілому підтвердили висновки Б.О. Тимошука стосовно пам'ятки, як важливого торговельно-економічного пункту Русі, водночас дозволили внести певні корективи щодо структури та меж його поширення.

Важливим доповненням до вже відомих даних про давнє населення краю стали розвідкові розкопки, проведені біля с. Вікно у Подністров'ї. Тут, в уроч. Мартинівка, виявлено рештки селища XII-XVII ст., яке під одноіменною назвою згадувалося в молдавських грамотах XVI ст. [92, с. 1]. Експедицією розкопано залишки наземного житла та дерев'яної церкви [911; 1079, с. 201-205]. Основна увага була звернена на дослідження культової споруди. Незважаючи на те, що рештки храму пошкоджені військовим окопом, все ж вдалося з'ясувати особливості давньоруської дерев'яної архітектури. Розміри споруди становили 6x7,5 м, вона стояла безпосередньо на кам'яних фундаментах, форма церкви характеризувалася простотою (однонефна й одноапсидна). Під підлогою будівлі зафіксовано наявність костниць (захоронень). На території, що безпосередньо межувала з церквою, також вдалося виявити грунтові поховання. Характер супровідного матеріалу (уламки давньоруської кружальної кераміки та візантійських амфор) дозволив віднести об'єкт до XII – першої половини XIII ст. [143, с. 162-163]. Завдяки проведеним розкопкам церкви в Мартинівці Б.О. Тимошук одним із перших в Україні з'ясував архітектурні особливості дерев'яного культового будівництва часів Київської Русі.

Особливe значення у вивченні історії краю мали проведені на поч. 60-х рр. розкопки на території Хотинської фортеці. Актуальність досліджень полягала в тому, що навіть до середини ХХ ст. у вітчизняній та зарубіжній історіографії не було чіткої відповіді стосовно того, коли і ким засновані захисні споруди об'єкта. Ініціатива побудови укріплень у різний час приписувалася полякам, туркам, молдавському господарю Стефану III [1051] і навіть генуезцям і німцям [102, с. 2]. Перші обстеження та пробні розкопки тут здійснені Б.О. Тимошуком ще у 1950 р., завдяки чому вдалося детально з'ясувати архітектурний комплекс споруд [1034, с. 12]. Щоправда, проведене шурфування та незначні розкопки в той час дали археологічний матеріал, датований не раніше XVII-XVIII ст., тому питання про виникнення укріплень не були з'ясовані [72, с. 79-95]. Але, вже тоді археологом констатовано факт існування різночасових споруд на території фортеці, які поділені на більш ранні та пізніші [72, с. 83-84].

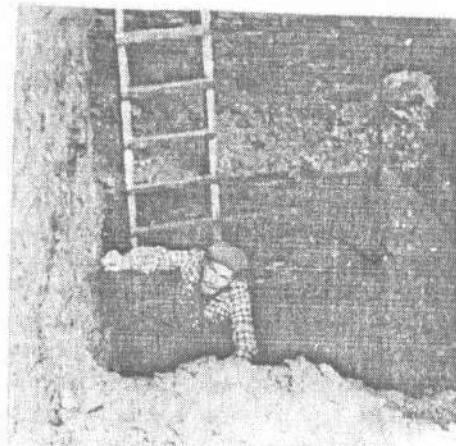

Фото 18. Б.О.Тимошук на розкопках Хотинської фортеці

Розкопки 1960-1961 рр. дали змогу встановити, що мис, на якому розташувалася фортеця, був заселений слов'янами ще з Х ст. (розкопано дві землянки з печами-кам'янками) [299, с. 29-39; 143, с. 187; 531; 536]. Найбільш важливим тут розкоп №2, закладений у дворі фортеці неподалік північної башти під східною стіною. У його товщі

на глибині 10 м було простежено рештки матеріальної культури від кін. I тис. н. е. і до XIX-XX ст. Після детального вивчення виявленого матеріалу, застосувавши стратиграфічний метод, автор розкопок з'ясував, що перші кам'яні укріплення Хотина збудовані у другій половині XIII ст., імовірно в роки князювання Данила Романовича (1245-1264 рр.) [102, с. 10; 1075]. Інші розкопи підтвердили наявність слов'янського поселення Х ст., яке, на думку археолога, мало, швидше за все, укріплення, оскільки з трьох боків поселення оточували круглі береги, а з четвертого – мис, який „легко можна було перерізати земляним валом і ровом“ [272, с. 104]. Була підтверджена і теза про використання дерев'яно-земляних укріплень в часи, коли ця територія входила до складу Галицько-Волинського князівства (знайдено рештки спалених дерев'яних споруд та уламки характерного гончарного посуду) [272, с. 104; 897]. Роботи, продовжені у 1964 р., підтвердили правильність зроблених припущенень [319, с. 88-89]. Загалом, на основі проведених досліджень, Б.О. Тимошуком виділено 4 основні періоди в історії хотинських укріплень: 1) Х – перша половина XIII ст. – дерев'яно-земляні укріплення; 2) друга половина XIII – перша половина XV ст. – кам'яна фортеця площею близько 2 га, розрахована на оборону проти військ, озброєні каменеметальними машинами; 3) друга половина XV ст. – початок XVIII ст. кам'яна фортеця площею близько 6 га, розрахована на оборону проти військ, озброєні артилерією; 4) початок XVIII ст. – 1856 р. – земляна фортеця площею 30 га, розрахована на оборону проти військ, озброєні дальнобойною артилерією [272, с. 104; 1137, с. 71-75].

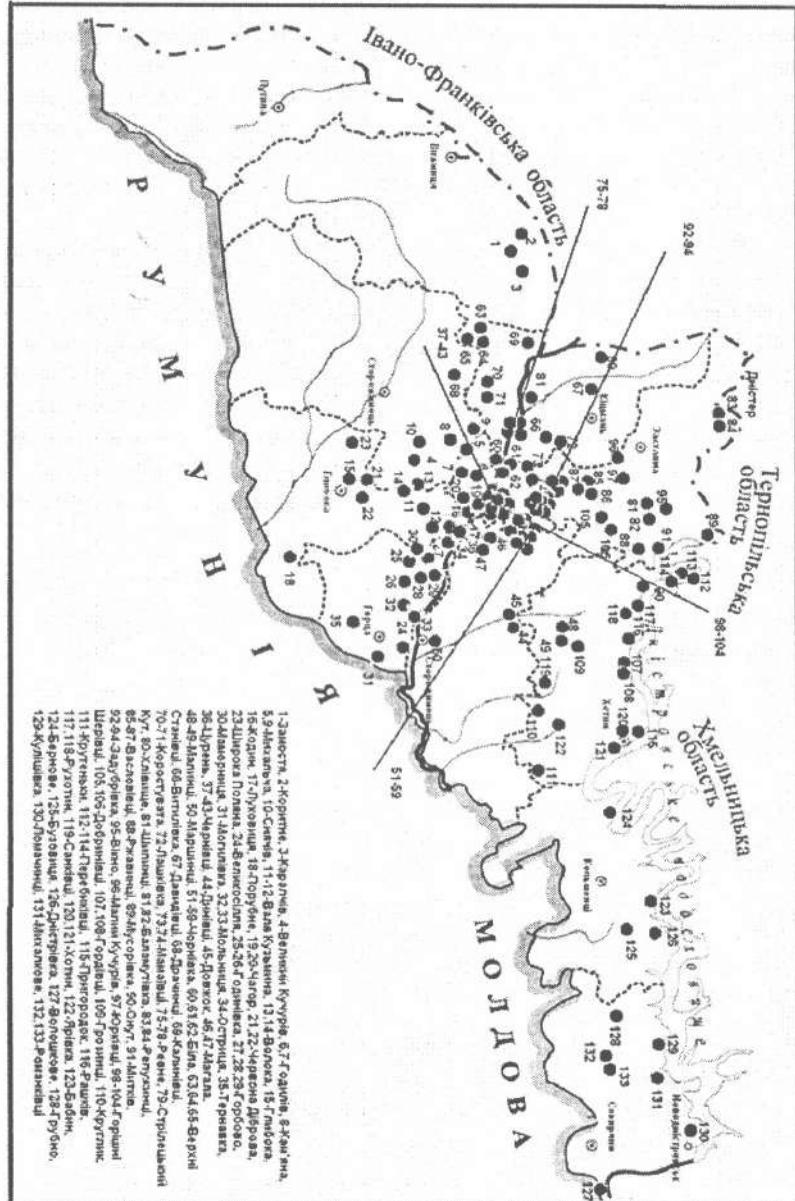
Отже, археологічні роботи експедиції під керівництвом Б.О. Тимошука в 60-х рр. поклали край багаторічним дискусіям щодо часу заснування

Хотинської фортеці. Також беззаперечно доведено, що кам'яна фортеця вперше побудована в другій половині XIII ст. на місці раніше зведеніх дерев'яно-земляних укріплень слов'ян Х ст. (тимерців), а пізніше неодноразово перебудовувалася. Важливо, що були логічно означені періоди існування хотинських укріплень, а результати досліджень широко пропагувалися як у наукових та науково-популярних статтях [325; 389; 495; 525; 557; 660; 668; 668; 781; 785; 834; 840; 850; 928], так і виданих путівниках [151, 71 с.; 127, 79 с.; 140, 64 с.].

Паралельно із проведенням щорічних стаціонарних робіт продовжували здійснюватися і періодичні розвідкові експедиції з метою виявлення нових пам'яток. Особлива увага тут зверталася саме на давньоруські та слов'янські старожитності. У середині 50-х рр. Б.О. Тимошук, здійснюючи розвідку на території середнього Подністров'я, частково дослідив поселення Х ст., розташовані біля с. Митків і Перебиківці, що у Середньому Подністров'ї. Біля с. Митків вдалося розчистити залишки житлової споруди, яка розмивалася водами Дністра і тому руйнувалася [110, с. 3-4]. Проведені роботи дозволили з'ясувати не тільки розміри будівлі (її діаметр 6 м), а й виявити численні знахідки. Крім кераміки (кружальної та виготовленої ліпним способом), виявлені значна кількість металевих виробів (залізні ножиці, стріла, бронзова підвіска, уламки залізних обручів), що засвідчило важливе місце залізоробного ремесла у слов'ян другої половини I тис. н.е.

На цьому ж поселенні (в південній його частині) в 1966 р. археологом зафіксовано і знахідки XII-XIII ст., зокрема, рештки давньоруського кладовища, на якому розкопано три поховання, одне з яких виявилося досить багатим (серед супроводжуючого інвентарю – 9 срібних скроневих кілець, мідна сережка та намистина). Також висловлено припущення, що будівля в центрі кладовища була церквою [143, с. 179]. Отже, доведено, що безперервний розвиток цього поселення відбувався протягом Х – першої половини XIII ст. Того ж року Б.О. Тимошук провів розвідкові розкопки на території городища XII-XIII ст. в уроч. Щовб поблизу с. Дарабан (Хотинський р-н). Паралельно обстежено інше синхронне городище біля населеного пункту (Замчище), а також поселення того ж періоду, де знайдено рештки зруйнованих печей. Основні роботи експедиція проводила на городищі Щовб. Установлено, що на майданчику городища стояли наземні дерев'яні будівлі, від яких збереглись уламки кераміки, кістки тварин, шматки глиняної обмазки та інші знахідки. Дерев'яні будинки розташувалися поблизу валу, в центрі, в північній та західній частинах території городища [265, с. 187-190]. Подальші обстеження та розкопки на пам'ятках такого типу дали можливість Б.О. Тимошуку ідентифікувати їх з рештками феодальних замків.

Два поховання давньоруського часу розкопано дослідником вище по терції Дністра від Миткова, біля с. Мусорівка. Одна з могил виявилася типовою

Карта 8. Пам'ятки райковецької слов'янської культури (VIII-X ст.), виявлені або обстеженні Б.О. Тимошуком

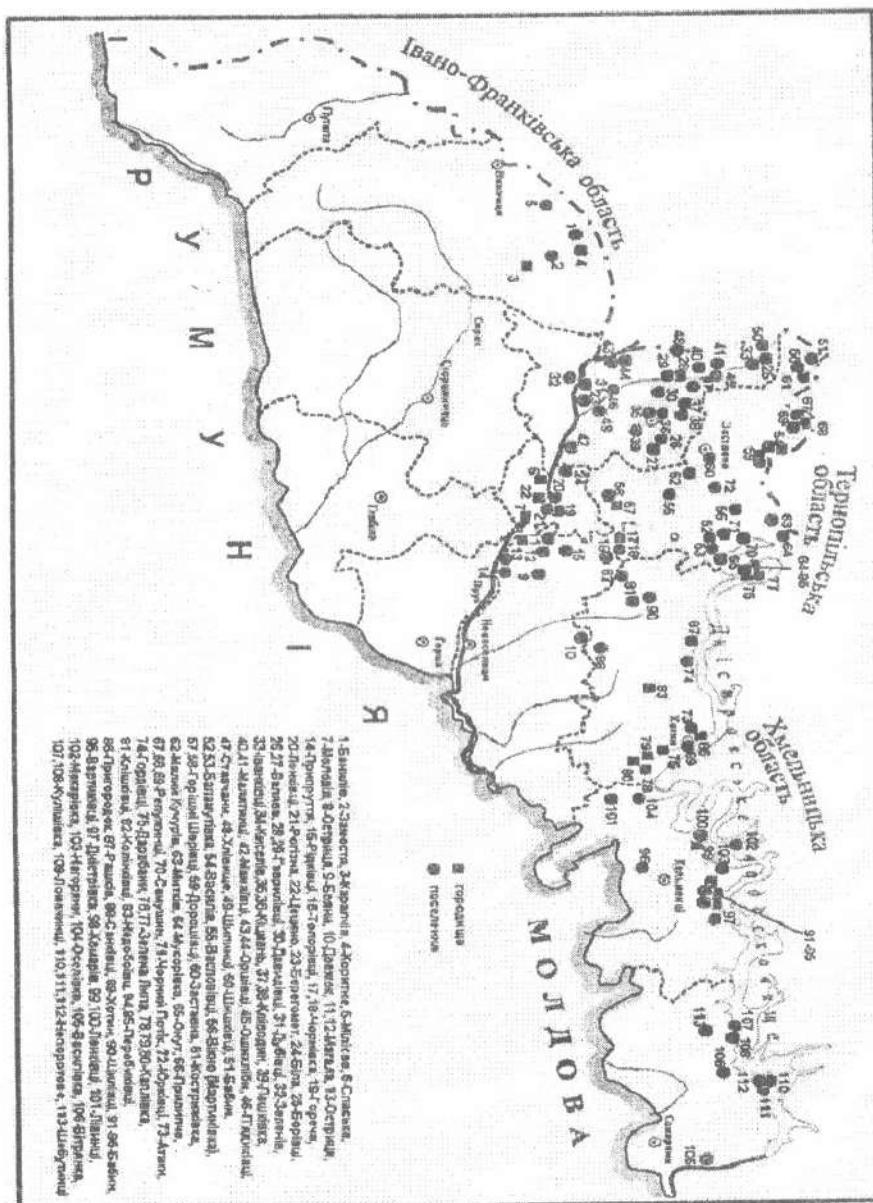
для XII-XIII ст., коли покійник похований у ґрунтовій ямі, із західною орієнтацією голови. Супроводжуючого матеріалу не зафіксовано. Досить нехарактерним виявилося поховання №2. Його особливість полягала в тому, що біля ніг небіжчика у спеціально прилаштованому гнізді стояв стовп у вигляді прямокутної плити. Знахідки в могильній ямі (кераміка XII-XIII ст.) дозволили датувати об'єкт саме цим періодом. Автор припустив, що такий спосіб поховання не виключає прояву релігійного синкретизму давнього населення Подністров'я, коли в християнському похованальному обряді існували пережитки язичницьких часів (у творах візантійських авторів відомі випадки позначення місця поховань слов'ян стовпами) [206, с. 254-256]. Сучасний дослідник Р.В. Забашта, який спеціально вивчав мусорівський надгробок, більше схиляється до думки про християнське походження цієї знахідки [1062, с. 10-15; 1063, с. 176-177; 1064, с. 38-40].

Впадає у вічі важлива деталь: уже тоді археологом констатовано, що слов'янські старожитності краю не належать до одного часового періоду. Наприклад, порівнюючи керамічні комплекси Митківського і Перебіківського поселення, дослідник зазначив, що останнє більш раннє, оскільки посуд тут виготовлений в основному ліпним способом, а відсоток гончарної кераміки незначний [109, с. 5]. Так було наголошено на необхідності створення хронологічної шкали для пам'яток ранньослов'янського часу і накреслено напрям подальших досліджень.

Якщо давньоруські могильники на території краю були вивчені досить добре на ряді пам'яток, то особливості поховань у попередній період – ранньослов'янський – ще вимагали досліджень, які успішно проводилися під час розкопок у 1966-1967 рр., біля с. Чепоноси на Хотинщині. Вдалося з'ясувати, що у IX-X ст. тут здійснювали обряд спалення покійника на спеціально пристосованому для цього глиняному майданчику розмірами 1,1x1,4 м. Крім решток кремації, зафіксовано сліди від 7 ритуальних вогнищ, які утворювали коло діаметром 9 м [124, с. 70-71]. Матеріалом, який давав можливість чітко датувати поховання, був типовий ліпний слов'янський горщик, знайдений на глиняному майданчику. Також вдалося з'ясувати, що після проведеного ритуалу на місці спалення насипали курганний насип. Завдяки цим розкопкам вдалося розкрити особливості похованального обряду слов'янського населення Подністров'я і порівняти його із синхронними могильниками інших територій [1131, с. 121].

Значні роботи з пошуку та дослідження слов'яно-руських старожитностей проводились і в басейні р. Прут, які в 50-60-х рр. мали розвідковий характер. Проте на багатьох поселеннях, городищах і могильниках з метою з'ясування особливостей культурних нашарувань, характеру житлобудівництва, ступеня збереженості, або ж на тих пам'ятках, яким загрожувало руйнування, була розкопана велика кількість об'єктів.

У 1960 р. у зв'язку з будівництвом телевізійної вежі на горі Цецино були проведені рятувальні дослідження, які дали цікавий матеріал про давнє населення території Чернівців. Увагу вченого привернули відомі залишки

Карта 9. Давньоруські старожитності, виявлені або обстеженні Б.О. Тимошуком

кам'яної вежі XIV ст. Під час досліджень вдалося з'ясувати, що вже в IX-X ст. тут було збудоване дерев'яно-земляне укріплення. Про характер житлового будівництва свідчили напівземлянкові споруди, які обігрівались печами-кам'янками [503]. Такі житла зафіксовані і біля підніжжя гори, що вклалювало на існування тут у зазначеній період досить значного поселення.

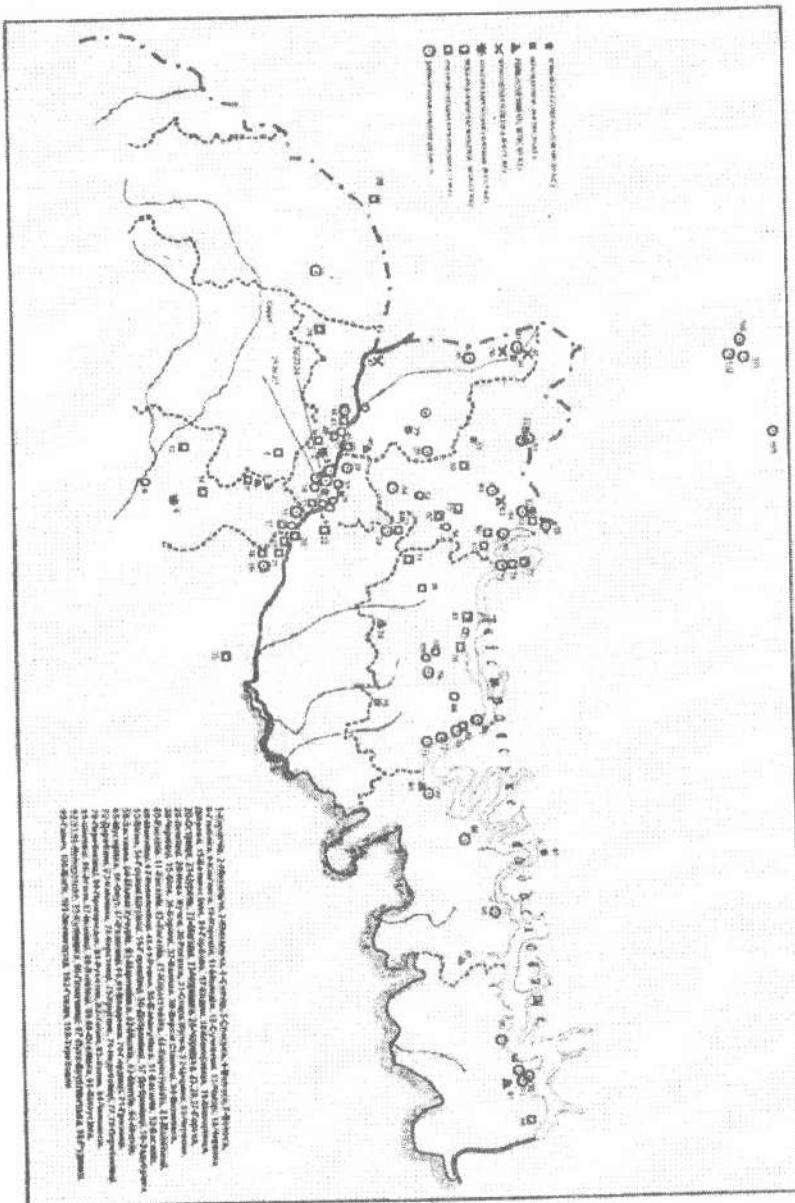
У давньоруський період на цецинській горі, на думку Б.О. Тимощука, знаходився спеціальний сторожовий пост, який захищав давні Чернівці (Ленковецьке городище) із заходу і півдня [150, с. 14; 256, с. 9]. У XIV ст. на місці городища стояла кругла кам'яна вежа, яка й згадується на сторінках писемних джерел того часу. Дослідження на Цецино проводилися археологом пізніше, що дало змогу більш досконало вивчити давню історію пам'ятки [754; 773; 792; 793; 794].

На багатьох поселеннях Б.О. Тимошук дослідив житлові споруди VI-XIV ст. Невеликі розкопки він провів на таких слов'янських пам'ятках, як Мольниця (I, II, III), Могилівка (уроч. Цегельня), Горбова (уроч. Уробень та Літній табір), Великосілля, Горішні Шерівці (уроч. Гора), Задубрівка (уроч. Гропа), Магала (уроч. Скунтар), Мамаївці (I,II), Малинці, Санківці (уроч. Гора) та ін [147, с. 146-168].

Високою активністю в цей час відзначалися розвідувальні та рятувальні роботи на давньоруських пам'ятках регіону. Хоч були вони незначними за масштабом, проте дали вичерпну відповідь на ряд питань, пов'язаних із житлобудівництвом XII-XIII ст., топографією поселень, особливостями поховань тощо. Серед таких варто відзначити дослідження у Каплівці (уроч. Рябий яр), Валіві, Кулішівці, Киселеві, Малятинцях, Оселівці, Ленківцях та ін [143, с. 154-191; 146, с. 143-181; 309, с. 109-171].

На середину 50-х рр. до кінця не було з'ясоване питання про заселення в давньоруський час долини Черемошу, тому розвідкові роботи проводилися і в передгірських районах області (Вашківський, а тепер Вижницький р-н). Так, у межах м. Вашківці на березі р. Теплиці виявлено рештки поселення XII-XIII ст., яке продовжувало існувати і в подальший час. Б.О. Тимошук наголосив на важливому значенні цього населеного пункту в давньоруський час, адже через його територію проходив торговельний шлях через карпатські перевали в Семиграддя [982].

На початку 60-х рр. дослідником порушується питання про локалізацію ще одного пункту, який згадується в „Списку русских городов дальних и ближних” під назвою „Городок на Черемоші”. Твердження акад. М.М. Тихомирова про розташування його решток у районі Вижніці не підтвердилися, оскільки синхронних пам'яток там не виявлено. Натомість Б.О. Тимощук висунув гіпотезу про те, що згадуваний у писемних джерелах „Городок” знаходився в межах с. Карапчів Сторожинецького (нині Вижницького р-ну), де виявлене городище XIV-XV ст. Проведені на поч. 60-х рр. незначні роботи дали змогу вивчити характер укріплень і з'ясувати, що вони

Карта 10. Пам'ятки, на яких Б.О. Тимошук проводив стаціонарні дослідження (розкопки).

були дерев'яними [455]. Як стверджувалося, фортеця не мала посаду і збудована для зміцнення кордону Молдавії по Черемошу [139, с. 11-12]. Більш масштабні роботи на пам'ятці, проведені Б.О. Тимошуком разом з Б.П. Томенчуком [40, с. 1-5] та іншими дослідниками в наступні роки привели його до виявлення нових знахідок і обґрунтованіх висновків, про які мова йтиме в наступному розділі.

Загалом на кін. 60-х рр. завдяки масштабним роботам Б.О. Тимошука на території Буковини виявлено та в значній мірі досліджено майже 300 пам'яток ранньослов'янського та давньоруського періоду (50 поселень ранньослов'янського часу, 190 IX-XIV ст., 26 городищ, кілька десятків могильників). Проведена автором протягом двох десятиліть величезна за масштабами робота перетворила регіон з „білої плями” в один з найбільш досліджених в Україні. Аналіз виявленого і опрацьованого писемного та археологічного матеріалу дозволив досліднику констатувати приналежність у IX-XIV ст. Буковини до складу Давньоруської держави, Галицького та Галицько-Волинського князівств.

Значна кількість опрацьованих пам'яток і широкий їх хронологічний діапазон дозволили Б.О. Тимошуку виділити три періоди в розвитку місцевого населення.

Перший з них охоплює IX-XI ст. і характеризується розпадом первіснобщинного ладу та зародженням феодального способу виробництва. Панівною у суспільстві на той час була індивідуальна сім'я, а в основі соціальної організації населення – вже не родові, а територіальні відносини.

Давньоруський період (XII – перша половина XIII ст.) відзначається феодальною роздробленістю. Це час, коли Буковина перебувала у складі Галицького та Галицько-Волинського князівств. Він характеризується зростанням населення, економічним розвитком, появою перших міст тощо.

Третій період (друга половина XIII – перша половина XIV ст.) охарактеризований як „занепад у розвитку економіки і культури”, коли у зв'язку з монголо-татарською навалою припиняють свій розвиток міста, занепадають села, а край потрапляє під владу молдавських бояр [139, с. 19-20].

У кін. 60-х рр. крім популяризації серед населення історико-культурної спадщини, в роботах археолога наголошується на проблемах збереження і використання старожитностей. За його ініціативи спільно з Товариством охорони пам'яток історії і культури було розпочато роботу по складанню карт археологічних пам'яток області, оскільки постала реальна загроза їх руйнування внаслідок проведення щорічних сільськогосподарських, будівельних та інших робіт. Станом на означений період була зібрана інформація стосовно майже 1 тис. пам'яток, більшість з яких була виявлена саме Б.О. Тимошуком [255].

Отже, можна стверджувати, що Б.О. Тимошук започаткував масштабні археологічні дослідження на території Буковини в другій половині 40-х рр. ХХ ст. Від цього часу і до кін. 1967 р. (захисту кандидатської дисертації) ним виявлено майже 1 тис. різночасових пам'яток, на значний кількості яких проведені масштабні стаціонарні дослідження (Глибока, Витилівка, Василів, Хотин, Ленківці, Мартинівка, Онут та ін). На початковому етапі робота не акцентувалася на вивченні пам'яток конкретних періодів, проте вже з 50-х рр. усе більшу увагу Б.О. Тимошука привертали слов'янські та давньоруські старожитності, яким він і присвятив своє дисертаційне дослідження. Завдяки 20-річним пошуковим роботам археолога, при урахуванні результатів досліджень інших науковців, які працювали на території області, проаналізовано та по можливості відтворено давню історію регіону, яка охопила проміжок часу від періоду палеоліту (300 тис. років тому) і до середньовіччя (XVIII ст.), що втілилося у виданих путівниках, науково-популярних монографіях, наукових статтях і кількох сотнях заміток у ЗМІ.

РОЗДІЛ 4

ДОСЛІДЖЕННЯ РАННЬОСЛОВ'ЯНСЬКИХ І ДАВНЬОРУСЬКИХ СТАРОЖИТНОСТЕЙ ПОДНІСТРОВ'Я ТА СХІДНОГО ПРИКАРПАТТЯ У 1968-1984 РР.

4.1. Розкопки городищ VIII-XIV ст. та їхня класифікація

Друга половина 60-х рр. ХХ ст. ознаменувала собою певні зміни в житті Б.О. Тимошука, що в деякій мірі вплинуло на хід подальших досліджень археологічних пам'яток. З одного боку, після переходу на викладацьку роботу до розвідок та розкопок ще більше стали зацікавлені студенти і синузісти. На більшості фото з розвідок і розкопок Б.О. Тимошук знаходиться серед учнів і студентів. З іншого – праця в університеті, а пізніше і в структурі Інституту історії АН УРСР, дещо обмежила розвідкові роботи, які раніше проводилися регулярно. Та незважаючи на це, період кінця 60-х – початку 80-х рр. ХХ ст. можна назвати ще більшим „пожвавленням” у сфері вивчення середньовічних старожитностей. Їх географічні рамки тепер вийшли за межі прuto-дністровського межиріччя, розвідки та переважно стаціонарні дослідження охопили територію сусідніх областей (Івано-Франківської, Тернопільської), що втілилося у проведених широких експедиціях (у тому числі спільних з Інститутом археології АН СРСР). Висновки й узагальнення за результатами досліджень археолог тепер робить не тільки стосовно особливостей розвитку певного регіону, а й взагалі слов'янства в період середньовіччя. І пов'язане це найперше з тим, що Буковина та суміжні землі стали однією з найбільш вивчених та досліджених територій, де завдяки цілому ряду чинників можна, не проводячи масштабних досліджень, визначити розміри давніх поселень, їх структуру, кількість жител тощо. Це змусило „заговорити” археологічні джерела, і, як наслідок, дало можливість дослідити особливості суспільного розвитку населення Прикарпаття із середини I тис. н. е. до поч. II тис., а на прикладі цього регіону показати основні етапи розвитку слов'ян. Правильність цих тверджень та їх актуальність визнана на захисті докторської дисертації Б.О. Тимошука в Москві, присвячений еволюції общинного устрою слов'ян.

Така категорія пам'яток як городища в той час стаціонарно досліджувалася Б.О. Тимошуком майже в 20-ти пунктах, на інших – роботи мали розвідувальний характер, основним завданням який було з'ясування часу спорудження фортифікаційних укріплень, їх конструктивних особливостей тощо. Найважливіші результати дали розкопки, що проводилися біля с. Ломачинці (уроч. Галиця), Перебиківці (хут. Зелена Липа), Гроздинці, Добринівці, Ржавинці (басейн р. Дністер), Горішні Шерівці Ревне, Коростовата, Біла, Молодія, Чорнівка (Попруття).

У 1968 р. під керівництвом Б.О. Тимошука здійснювалася розкопки спільна експедиція Чернівецького університету та краєзнавчого музею, що

працювала на городищі поблизу біля с. Ломачинці (уроч. Галиця). Особливістю цього об'єкта було те, що тут відносно добре простежувалися непогано збережені рештки оборонних споруд. Установлено, що овальний майданчик городища розміром 50x70 м оточений масивним земляним валом висотою до 1 м і оборонним ровом, ширина якого 6 м при глибині 1,9 м [280, с. 101-102]. Час спорудження насипу валу визначено в межах XI ст. Проте в його складі вдалося зафіксувати рештки конструкцій давньої слов'янської дерев'яної фортеці VIII-X ст., яка складалася з двох поздовжніх дубових стін, що проходили паралельно на відстані 2,5 м одна від одної [148, с. 30-31; 452; 609]. Приміщення фортеці, як засвідчили розкопки, було забудоване житловими приміщеннями та ремісничими майстернями (в одному з них розкопані рештки кузні). Значення цієї пам'ятки оцінено автором як дуже важливе, оскільки розкопки дали можливість типологічно і хронологічно зіставити досліджені матеріали з даними пам'яток у Зимно, Плісценську та інших пунктах [317, с. 124-127]. Разом з іншим матеріалом, вивченим на території Подністров'я, вони вказали на особливості економічного та соціального розвитку слов'янського населення цього регіону [666].

Фото 19. Б.О. Тимощук на археологічних розвідках у Подністров'ї . 60-ті рр. ХХ ст.

Під час подальших розвідувальних робіт в околицях городища виявлено ще ряд пам'яток давньоруської доби: Непоротівське городище (2 км на захід від Галиці) та укріплене поселення Щовб (за 1 км на схід). Зіставивши наявні археологічні дані із писемними свідченнями, автор розкопок висловив припущення про локалізацію в цій місцевості решток літописного пункту Кучелмина, який згадується в літописах під 1159 та 1213 рр. у зв'язку з військово-політичними подіями, які розгорталися на південно-східних кордонах Галицької землі зі степом [256, с. 7-13; 468]. Пізніше ця думка була підтримана іншими дослідниками [1076, с. 106-107; 1143, с. 223; 1125, с. 63-64].

Припущення Б.О. Тимощука підтвердилися і розкопками, здійсненими на пам'ятці у 1999 р. під керівництвом С.В. Пивоварова. Було доведено, що до складу поселення входив також печерний монастир, який складався з численних ніш, гротів і невеликих печер у вапнякових скелях над Дністром. На основі вивчення давньоруського шару в печері було висловлено припущення про її функціонування як важливого центру християнства в Середньому Подністров'ї [1122, с. 84]. Дослідження археолога також уточнили структуру давнього пункту.

Зокрема, виявлені додаткові укріплення в уроч. Валок. Так, установлено, що до складу Кучелмина входили три городища, синхронні з ними поселення, печерний монастир, святилище та вал із ровом.

Якщо укріплені поселення давньоруського часу до кін. 60-х рр. у регіоні виявлені на понад двадцять пунктах і значна їх кількість досліджувалась стаціонарно, то подібні пам'ятки, що датуються XIV ст., майже не вивчалися (за винятком незначних робіт на городищі в Карапчеві у басейні р. Черемош). У зв'язку з цим упродовж двох сезонів (1969-1970 рр.) проводилися розкопки на городищі, розташованому за 3 км на південний від с. Перебиківці у Подністров'ї (відоме тепер як городище Зелена Липа).

На Перебиківському городищі археологом зафіксовано різночасові нашарування, датовані енеолітом, ранньозалізним віком, ранньослов'янським часом [106, с. 3-5]. Також тут розкопано залишки двох жител X-XI ст. з печами-кам'янками [143, с. 182]. Проте найбільш потужним, як відзначав автор розкопок, був культурний шар XIII-XIV ст. [141, с. 38]. До цієї доби віднесені і фортифікаційні споруди, які були також досліджені. Зокрема, встановлено, що центральний майданчик городища розмірами 30x55 м з двох сторін обмежений крутыми обривами висотою до 50 м, а з двох інших – укріплений широкими ровами і земляними валами. Дослідник також звернув увагу на те, що при максимальному використанні рельєфу місцевості була досить укріплена і напільна сторона городища, де оборонна смуга сягає 135 м довжини (на останній збудовано три лінії земляних валів і ровів) [106, с. 4-5]. Особливу увагу Б.О. Тимощук акцентував на вивченні конструкцій оборонного валу фортеці, завдяки чому з'ясовано: його основу складали дубові зруби шириною 4,1 м, які із зовнішнього боку були підсипані камінням і землею. За валом проходив оборонний рів шириною 18 м і глибиною 4 м. Значний інтерес викликали і рештки споруд, виявлені на майданчику городища. Наприклад, у його центральній частині зафіксовано кам'яні фундаменти від дерев'яного будинку великих розмірів (26x10 м), який своїми обрисами нагадував літеру „П” [106, с. 5]. Проте найбільш показовим матеріалом, який свідчив про заняття мешканців фортеці, стало озброєння (рештки металевого панцира, залізні арбалетні стріли, шпори, стремена та ін.). Тому автор розкопок вважав, що основними мешканцями фортеці були воїни, які охороняли землі Галицької Русі в Середньому Подністров'ї [256, с. 12-13].

Подальші ґрунтovні дослідження на території городища, проведені в 2000-2001 рр. під керівництвом С.В. Пивоварова та Л.П. Михайлини, а також у 2003-2004 рр. під керівництвом С.В. Пивоварова уточнили хронологію існування фортеці (основний культурний шар датований 70-80-ми рр. XIV ст.), систему її оборонних споруд, а виявлене численне озброєння та його характер у комплексі з іншими знахідками та рештками споруд дали змогу переглянути твердження Б.О. Тимощука про належність виявлених

матеріалів до слов'янського населення [47, 54 с.; 1105, с. 194-202; 1123, 31 с.; 1127, с. 85-93; 1128, с. 140-149].

Незважаючи на деякі дискусійні моменти, які виникли під час дослідження фортеці в останній час, Б.О. Тимошкуку належить заслуга у розкритті особливостей озброєння та фортифікаційних споруд городища XIV ст. Ученим доведено, що в цей час наступив новий період в удосконаленні оборонного зодчества регіону, коли фортецю пристосовували для захисту від артилерійських обстрілів.

Важливими у вивчені укріплених поселень регіону стали розкопки городища поблизу с. Грозинців на Хотинщині. Встановлено, що конструкція основної оборонної лінії цієї пам'ятки вкладається в загальну схему слов'янських дерев'яних оборонних споруд кінця IX – початку X ст. Особливістю укріплень було те, що основу оборони складав частокіл (на відміну від споруд Галиці), з'єднаний з внутрішнього боку дерев'яними будинками, а ззовні – невисоким земляним валом [148, с. 11-15]. Плоскі покрівлі дерев'яних будинків одночасно використовувались як бойові майданчики. У процесі розкопок вдалося довести про заселення території городища ще у VIII ст. (розкопане напівземлянкове житло з піччю кам'яною і типовою керамікою), а час побудови укріплень був визначений кінцем I тис. [96, с. 8-10; 298, с. 147-150]. Б.О. Тимошук припустив, що залишки фортеці належать літописним тиверцям.

Фото 20. Б.О. Тимошук на зачистці поховання. 70-і рр. ХХ ст.

Новий етап у дослідженні слов'янських пам'яток розпочався у 1972 р. і був пов'язаний з початком робіт на Ревнянському гнізді поселень у Попрутті [1035, с. 13-14]. Дослідження тут продовжувалися і в наступні роки (1977-1982 рр.), що дало змогу виявити новий матеріал про слов'янське населення краю, розкрити спільні та відмінні риси порівняно з іншими пам'ятками, а також зробити ряд припущень стосовно шляхів утворення перших слов'янських міст.

Уже у 1972 р. Б.О. Тимошук порушив питання про інтерпретацію пам'ятки як решток давнього міста. Він виділив основні її складові: дитинець (мис Городище), неукріплений посад і неукріплені селища, розташовані навколо посаду. Встановлено, що Городище перебудовувалося два рази: в IX ст., коли існувала дерев'яна фортеця, і в X ст. – час дерев'яно-земляних укріплень [95, с. 1-2]. На території городища виявлені великі наземні

будинки, в яких відсутні стаціонарні печі. Такий факт дав підстави стверджувати про їх інтерпретацію як громадських приміщень – контин, у яких відбувалися збори общинників, здійснювалися святково-обрядові церемонії та інші події суспільного життя [195, с. 121]. У процесі подальших досліджень постало питання про те, коли з общинного центру тут утворилося поселення міського типу, адже період заселення пам'ятки був тривалим (VIII-XI ст.). На думку Б.О. Тимошука, часом, яким можна датувати появу ранньофеодального міста біля Ревного, можна вважати X ст., коли на мисі Городище побудували нову дерев'яно-земляну фортецю, яка стала військово-феодальним центром [221, с. 34-37]. У цей час активізувалося життя на посаді, який у X ст. був щільно забудованим. Тут розкопані рештки приміщень, інтерпретовані як ремісничі майстерні [148, с. 91]. Проте, як підкresлював автор розкопок, наявність укріпленого поселення та ремісничих майстерень ще не означало існування міста. Останні, за Б.О. Тимошуком, з'явилися там, де ремесло відокремилось від осередку феодалів – дитинця, в якому створювалися торгово-ремісничі центри. Саме на цій підставі пам'ятку в Ревно віднесено до категорії давньоруських міст. Зіставлення археологічних матеріалів з писемними дали підстави припустити, що Ревнянські поселення, як і вся територія Північної Буковини, належить літописним хорватам [301, с. 214-218; 191, с. 97-100], які згадуються в „Повісті временных літ”. Підтвердженням цієї гіпотези стало те, що кінцевий етап існування міста датований кінцем X – початком XI ст., після чого його зруйнували, тобто в той час, коли, за літописними свідченнями, князь Володимир у 992 р. здійснив на них похід. Цікаво, що місто було знищене не внаслідок раптового штурму, а, скоріш за все самими мешканцями на вимогу князя. На це вказує мала кількість цінних предметів на розкопаних об'єктах (залізних речей, прикрас тощо).

Масштабні дослідження решток міста біля Ревного доповнили наявні дані щодо особливостей розвитку східнослов'янських племен, показали механізми утворення та розвитку перших міст. Актуальність проведених робіт зумовлена і тим, що на сторінках літописів це місто не згадувалося. Свідченням важливості досліджень стали численні публікації про розкопки, що вийшли як у наукових збірниках [194, с. 374-375; 160, с. 358; 245, с. 115-116; 222, с. 49-51; 159, с. 289-190], так і на шпальтах преси [331; 360; 350; 353; 359; 951], а також подальші роботи на пам'ятці під керівництвом учня Б.О. Тимошука Л.П. Михайлини [18, 16 с.; 351; 355; 1101, с. 24, 30; 32, 34, 36, 91-115 та ін.].

Подальшим продовженням вивчення ремісничих центрів і шляхів утворення з них перших міських поселень стали дослідження в 1973-1975 рр. городища та синхронних поселень у Добринівцях (басейн Дністра) (урочище Толока). Було встановлено, що тут, як і у Ревному, слов'янське поселення, що почало існувати з VIII ст., у IX ст. було укріплене дерев'яними

стінами, які складались із горизонтально покладених стовпів [100, с. 17]. Уздовж оборонної стіни городища розташувались великі наземні будинки зі стінами легкої конструкції (уже згадувані громадські будинки-контини). Основна частина укріпленого поселення була забудована напівземлянками та землянками ремісничого призначення (в останніх виявлені робочі майданчики з рештками відкритих вогнищ, заїзni шлаки, кам'яна формочка, попіл і рогові скребла, пов'язані з обробкою шкіри) [210, с. 351; 195, с. 116; 223, с. 399-400; 329; 323; 879]. На городищі в Добринівцях також знайдені рештки спорядження дружинника (залізні шпори), що стало підтвердженням спільнотного проживання ремісників і представників родоплемінної знаті на укріпленому поселенні [148, с. 70; 275, с. 69-71]. Автор розкопок стверджував, що перелічені факти (укріплене ремісничче поселення, на якому виявлено сліди проживання військово-феодальної знаті), свідчать про те, що це поселення поступово набувало ознак феодального міста [634; 664].

Інший шлях утворення перших міських центрів був висвітлений на основі досліджень городища поблизу с. Горішні Шерівці неподалік Чернівців, де незначні розкопки проводились у 1972, 1976-1978 і 1980 рр. [82, с. 15-20]. Пам'ятка розташована на високій, укритій лісом горі. Розміри укріпленої частини городища становили 180x70 м. Б.О. Тимошук звернув увагу на особливості фортифікаційних укріплень пам'ятки, які не були характерні для місцевого населення. Тут на валу стояли оборонні зруби, пустотілі приміщення яких використовувались як бойові камери. Безпосередньо до валу примикали житлово-господарські зруби, багато з яких мали великі прямокутні підвали. Час спорудження укріпленого поселення був визначений у межах Х ст., останній період її існування – XII ст. Особливості укріплень дали підстави стверджувати про існування тут найдавнішої на Буковині князівської фортеці, яка існувала за рахунок навколоїшніх поселень у підніжжі гори [143, с. 166; 192, с. 147-148]. Крім того, на таку інтерпретацію пам'ятки вказувало її надзвичайно вдале стратегічне розташування, попри віддаленість до джерел води. Додатковим доказом існування князівської фортеці стали досліджені підвали великих розмірів – т. зв. медуші, де могла зберігатися зібрана данина [560-561].

Переважно завдяки дослідженням Горішньошеровецького городища при порівнянні його із аналогічними об'єктами з інших територій, що входили до складу давньоруської держави, Б.О. Тимошуком визначено основні риси князівських фортець [289, с. 97; 204, с. 115-121], а саме:

1) складність фортифікаційної структури, в основі якої дерев'яні зруби та земляні вали, зміщенні дерев'яними конструкціями. Головна оборонна лінія, крім оборонних, мала ще й житлово-господарські зруби, що знаходилися з внутрішнього боку валу;

2) внутрішнє подвір'я городищ – князівських фортець на початковому етапі їх існування забудовувалося за певною системою: по

периметру валу окремими рядами розміщувалися житлово-господарські зруби. Будівлі зводилися і в центрі подвір'я, однак значна його частина була вільною від забудови;

3) городища – князівські фортеці завжди супроводжують синхронні неукріплені селища-супутники.

На думку Б.О. Тимошука, за певних умов фортеця в Горішніх Шерівцях могла би стати дитинцем міського центру, проте деякі обставини, зокрема віддаленість від торгових шляхів, і, як наслідок, відсутність торгово-ремісничого посаду, не сприяли цьому.

До іншого типу та хронологічного періоду віднесено городище в с. Молодії на правобережжі Пруту (уроч. Окопи), на якому проводились розвідкові роботи [566]. Пізніше Б.О. Тимошук спільно з Б.П. Томенчуком у 1976 р. тут провів розкопки, в результаті яких установлено, що укріплення складалося з двох майданчиків: центрального, розмірами 100x40 м., який межував з відкритим полем, та бокового, що примикав до центрального із заходу (50x25 м.) [143, с. 101]. Дослідження дали змогу простежити особливості укріплень. Головна оборонна лінія, що прикривала центральний майданчик зі сходу, складалась із системи дерев'яних пустотілих зрубів шириною 3 м., розміщених в одну лінію. Приблизно таку ж конструкцію мали оборонні стіни, які прикривали центральний і боковий майданчик із заходу, з боку великого мису. Конструкція оборонних дерев'яних стін із півдня була дещо іншою. Тут виявлені сліди зрубів, які, проте, не становили суцільної лінії. Авторами розкопок зроблено припущення, що тут проходила оборонна стіна стовпової конструкції, до якої в найбільш важливих місцях примикали оборонні зруби [114, с. 11; 378]. Все це захищала простіша, захисна система – стіна стовпової конструкції. У бокової частині городища простежені рештки великого наземного будинку з глинобитною піччю та ямою-підвалом. Центральний майданчик виявився вільним від забудови. Знайдений археологічний матеріал (кераміка, прикраси, предмети озброєння тощо) дозволив датувати пам'ятку в межах XII – першої половини XIII ст. [235, с. 379-380; 829]. За припущенням Б.О. Тимошука, досліджене городище було рештками феодального укріплення і входило до Попрутської оборонної смуги. Після монголо-татарської навали воно втратило своє значення і припинило існування. Наявність на городищі двох майданчиків, їхня забудова та конструкції дали підстави стверджувати про заселення однієї з них феодалом („воєводою”), а іншої – дружинників із сім'ями [143, с. 102].

Дослідження Молодіївського городища внесли деякі доповнення до з'ясування конструктивних особливостей фортифікаційних укріплень XII-XIII ст. басейну р. Прут, дозволили зробити припущення про його соціологічну типологію і віднести до категорії городищ-феодальних замків.

Продовженням дослідження укріплених поселень-феодальних замків стали розкопки Чорнівського городища (лівий берег Пруту), що проводились

Б.О. Тимошуком у 1977 та спільно з М.А. Філіпчуком у 1982 рр. Як і Молодіївське укріплення, хронологію існування фортеці в Чернівці було визначено в межах XII-XIII ст. До її особливостей можна віднести те, що об'єкт припинив своє існування раптово через пожежу, внаслідок чого на пам'ятці залишилася велика кількість артефактів – кераміки, озброєння, прикрас, знарядь праці, предметів побуту тощо [89, с. 5]. Установлено, що територія городища розмірами 40х50 м. була щільно забудованою. З напільногого боку автором розкопок простежено вали та рови. За ровом одразу починалися оборонні зруби, поздовжні стіни яких поділені поперечними стінами на кліті. Кліт №1 розкопана Б.О. Тимошуком, була вимашеною жовтою глиною, на її долівці лежав культурний шар, до якого входили шматки обмазки стін, обгоріле дерево. Відсутність тут опалювальних пристройів і наявність тарного посуду і знарядь праці пояснювалась тим, що вони використовувались як складські приміщення у мирний час і як бойові камери у військовий [143, с. 107]. До оборонних зрубів з внутрішнього боку примикали житлово-господарські (три з них досліджено), які інтерпретовано як житла дружинників.

Відтворюючи соціальну сутність Чернівського городища, автор припустив, що воно разом із навколоишніми синхронними поселеннями входило до складу єдиного адміністративно господарського осередку. Подальші масштабні розкопки, проведені на пам'ятці М.А. Філіпчуком, Л.П. Михайлою, І.П. Возним [1047, 153 с.], С.В. Пивоваровим [1114, с. 154-155; 1118, с. 133-141; 1124, с. 195-201; 1126, с. 9-18] у цілому підтвердили припущення Б.О. Тимошука, а також посприяли тому, що городище стало одним з найбільш досліджених пам'яток XII-XIII ст. на Буковині.

Незначними за своїми масштабами, проте не менш важливими та інформативними стали подальші дослідження городища в Карапчеві (басейн р. Черемош), а також розвідкові розкопки укріплень у Коростоватій та Білій (Попруття), що проводилися у 1979-1980 р.

Як уже зазначалося, дослідження Карапчівського городища проводилися Б.О. Тимошуком у 1957 р., після чого була висунута гіпотеза про належність пам'ятки решткам літописного Городка на Черемоші. Роботи, проведені наприкінці 70-х рр. з метою вивчення оборонної лінії фортеці, дали можливість установити, що фортеця XIII-XIV ст. була збудована на місці решток оборонної лінії IX ст. Слідами останньої є руїни довгого, дещо заглиблених в материк будинку, знищеної пожежою. Знахідки засвідчили, що стіни споруди були дерев'яними, зовнішня її поверхня обмащена глиною. Ззовні будинок був укріплений глинняним насипом, який разом з внутрішнім схилом оборонного рову утворював похилу площину шириною понад 7 м, посередині якої розміщувався частокіл. На майданчику городища розмірами

60x100 м зафіковано залишки 17 жител з печами-кам'янками [143, с. 171-172].

Синхронними Карапчівському городищу були укріплення фортеці в Білій, де виявлені рештки дерев'яних укріплень, підсипані ззовні землею та глиною. Відмінністю цієї пам'ятки від попередньої стали її розміри (440x330 м.) і складніша система оборони. Так, з напільнної сторони городища проходили ще три оборонні лінії: рів і два земляні вали з ровами. На майданчику городища не знайдено житлових споруд, проте біля валу досліджено довгий будинок. На його території зафіковано два ямні поховання із залишками кремації (кальциновані кістки людей, вугілля, ліпна та гончарна кераміка, шматок сплавленого заліза). Поховання віднесені до пізнішого часу, ніж існувала споруда – XI ст. Відсутність житлових споруд і культурного шару на городищі дозволили Б.О. Тимошку припустити, що призначалося воно для тимчасового сковища. Підтвердженням цьому стали і розташовані неподалік синхронні поселення.

Розвідкові розкопки, що проводились у 1980 р. у Коростоватій, показали, що земляні укріплення є залишками не однієї, а кількох давніх фортець. Першими у IX ст. стали побудовані дерев'яні укріплення общинного центру, які в X ст. були вдосконалені. В XI ст. фортецю перебудували, після чого головна оборонна лінія складалась зі зрубів шириною близько 3 м, поставлених в одну лінію на невисокій глиняний платформі. Їх стіни були обмащенні товстим шаром глини, обгорілих деревин, вугілля тощо [82, с. 8-12]. Як і городище в Карапчеві, пам'ятка в Коростоватій віднесена до городищ-общинних центрів.

У середині 80-х рр. археологом проводилися дослідження давньоруських пам'яток у басейні р. Серет. Значний акцент у роботах належав вивченю укріплених поселень літописної Теребовлі. До середини 80-х рр. ХХ ст. серед науковців не існувало єдиної навіть стосовно її локалізації. На основі проведених у 1984-1986 рр. досліджень учений визначив, що дитинцем міста було городище на Замковій горі, де виявлені укріплені майданчик – подвір'я князівської фортеці, житлово-господарські зруби та підвали [266, с. 57-58; 233, с. 251-252]. Біля підніжжя дитинця знайдено рештки посаду, територія якого була щільно забудованою. Крім того, за 3 км. від князівської фортеці на обох берегах р. Серет виявлено рештки пристані, знищеної в середині XIII ст. [200, с. 341-342]. Отже, Б.О. Тимошук локалізував знахідки літописної Теребовлі та визначив її складові частини, що підтвердило поліність структурної забудови давньоруських міст.

У результаті дослідження укріплених поселень Б.О. Тимошук виділив групу городищ, які не могли відігравати важливої ролі в обороні населення. На думку дослідника, їх можна пов'язувати з культовими місцями, на території яких відправлялися ритуали та стояли статуй божеств. Використовуючи дані писемних джерел [147, с. 83-84] і зіставляючи їх з

археологічним матеріалом, дослідник відніс до такого типу пам'яток городища в Рухотині (знайдене в 1954 р., вивчалося експедиціями ЧКМ і Чернівецького університету у 1963-1964 рр). Нагоряни (виявлене у 1964 р., досліджувалося експедиціями ЧКМ у 1969 р. та Інституту археології АН СРСР у 1982 р), Бабин (відкрите й обстежене у 1971 р), Кулішівське (виявлене у 1966 р., розкопки проводилися експедицією Інституту археології АН СРСР у 1982 р.), Ржавинське (виявлене у 1972 р., частково досліджено експедиціями Чернівецького університету у 1975 р. та Інституту археології АН СРСР у 1988-р) (Подністров'я), а також Горбово (відкрите у 1954 р., вивчалося експедицією ЧКМ у 1971 р.) у Попругті [1093, с. 404; 1094, с. 118-119].

До найбільш цікавих об'єктів належить культова пам'ятка у Ржавинцях. Вона знаходиться в центрі добринівського гнізда слов'янських поселень. Дослідженнями встановлено, що городище складається з двох, вміщених один в один, круглих валів, які обмежують овальний майдан діаметром до 24 м. Цікавою виявилася конструкція внутрішнього валу. Під його насипом на давній поверхні майже по всій ширині (5 м.) лежав шар паленини товщиною до 10 см, який складався з попелу, дрібного вугілля, шматочків обпаленої глини та невеликої кількості дрібних обпалених каменів [100, с. 20-23; 147, с. 84; 241, с. 166-167]. Було висловлене припущення, що цей шар є рештками предметів язичницького обряду очищення від „зліх духів” вогнем або його продуктом місця зведення будівлі [147, с. 86]. У південній частині городища розкопано кам'яний чотиригранний стовп висотою 2,5 м, який, на думку дослідника, у період існування пам'ятки виконував функції ідола. Ржавинське святилище віднесено до IX-X ст., тобто часу існування добринівського гнізда поселень [213, с. 66-67].

Близькими за конструкцією та часом існування виявилися городища-святилища поблизу с. Кулішівка, Бабин та Нагоряни. Їх розташування на високому місці, оберненому до сходу сонця, віддаленість від джерел води, малий та круглий майданчик городища, не придатний для постійного проживання, складна система валів і ровів, що не мали оборонного значення, місця для розпалювання вогню на валах і в ровах – усе це дало підстави віднести дані пам'ятки до категорії городищ-святилищ [253, с. 164-166; 313, с. 176-181; 314, с. 39-50].

У басейні р. Пруту досліджено Горбівське городище-святилище. Воно розташоване на місі висотою до 10 м. Центральний майдан пам'ятки діаметром 30 м обмежений кільцевим валом. На вершині останнього виявлено залишки вогнища: попіл, вугілля, шматки обпаленої глини тощо. На підтвердження думки про функціонування об'єкта як святилища Б.О. Тимошуком наведені такі факти: а) розташування городища в центрі слов'янських поселень IX-X ст.; б) відсутність культурного шару; в) розташування поряд з городищем решток житлових споруд, які, проте, не

заходили на його територію, незважаючи на зручне місце [147, с. 91; 384; 449; 450].

У загальнені дані з цих категорій пам'яток дали можливість виділити їх в окремий різновид культових пам'яток за певними характерними ознаками, визначити їх місце і значення серед інших сакральних пам'яток слов'ян [213, с. 78-79].

Попри масштабні дослідження укріплених слов'янських і давньоруських поселень, не менш важлива на нашу думку, розроблена Б.О. Тимошуком, класифікація городищ. Як не парадоксально, але до початку 80-х рр. у зв'язку з відсутністю загальноприйнятих критеріїв не було розроблено єдиної типологічної класифікації цього типу пам'яток, а справа обмежувалася тільки загальними пропозиціями [1134, с. 3-9; 1060, с. 3-14; 1072, с. 231]. Археолог запропонував такі критерії поділу укріплених поселень [143, с. 6-12]: 1) система і конструкція оборонних ліній городища; 2) характер забудови укріплених майданчиків городищ; 3) місце городища в системі навколоїнших синхронних поселень. За системою й особливостями конструкції оборонних ліній виділено 4 типи: а) укріплення з дерев'яних стін стовпової конструкції; б) укріплення, основу яких складали земляні вали, на вершині яких розташовувалися оборонні зруби; в) укріплення з суцільного ряду пустотілих дерев'яних оборонних зрубів; г) укріплення з суцільного ряду дерев'яних оборонних зрубів, пустотілі кліті яких одночасно використовувались як житлово-гospодарські приміщення.

За характером забудови майданчиків городища поділено на три види: 1) городища зі щільною забудовою невеликого укріпленого майданчика, на території якого розташовувалися різномільні будівлі (феодальні замки); 2) городища, на яких по периметру оборонної лінії розташовувалися в один або два ряди житлово-гospодарські зруби, а решта площини укріпленого майданчика, крім центру, залишалася вільною від забудови (князівські фортеці); 3) городища, укріплені майданчики яких не забудовувались, а під житла використовувались оборонні зруби (сторожові фортеці).

Що ж до місця городища в системі навколоїнших поселень, то тут виділено такі типи: 1) городища, поряд з якими розміщені синхронні поселення-супутники (переважно залишки князівських фортець або феодальних замків); 2) городища з поселеннями-супутниками, хронологічні межі існування яких не збігаються із хронологічними межами існування самих городищ (залишки феодальних замків); 3) городища, що не супроводжуються поселеннями-супутниками.

Застосування запропонованих критеріїв спільно із виділеними особливостями дали можливість Б.О. Тимошуку класифікувати городища на 5 основних типів [143, с. 9-13]:

1) городища – общинні центри, що були осередками суспільно-економічного життя слов'янського населення в додержавний період (Горішні Шерівці, Грозинці, Добринівці, Ревне, Червона Діброва та ін.);

2) городища – князівські фортеці, збудовані за ініціативою великих князів, як опорні пункти їх влади на місцях (Карапчів, Цецин, Ломачинці та ін.);

3) городища-сторожові фортеці, що розташувалися переважно вздовж державних кордонів і торгових шляхів (Молодія та ін.);

4) городища – феодальні замки, збудовані за ініціативою феодалів (князів, бояр, монастирів), як укріплені садиби (Чорнівка, Недобойці, Дарабани та ін.);

5) городища – дитинці та городища – посади, що були частинами давньоруських міст (Василів, Ревне та ін.).

Отже, Б.О. Тимошук протягом другої половини 60-х – поч. 80-х рр. продовжив інтенсивні дослідження такої категорії пам'яток як слов'янські та давньоруські городища. Значна кількість об'єктів (і, що особливо важливо, тісно чи іншою мірою досліджених) дозволила розробити їх класифікацію, яка і на цей час переважно застосовується для поділу слов'янських і давньоруських пам'яток на всій території їх поширення.

4.2. Вивчення відкритих поселень та інших категорій пам'яток другої половини V – середини XIII ст.

У процесі виявлення та вивчення Б.О. Тимошуком давньоруських пам'яток зафіксовано кілька поселень (Брідок, Великосілля, Витилівка, Горбово, Давидівці, Іванківці, Новосілка та ін.) [147, с. 146-168], на яких виявлені заглиблені в землю житла з печами-кам'янками та ліпною керамікою. На основі порівняння з аналогічними матеріалами з Подніпров'я вони були датовані другою половиною I тис. н.е., тобто слов'янським періодом. Загальна характеристика цих пам'яток дається в кандидатській дисертації археолога [139, с.21]. Починаючи з 1968 р., після успішного її захисту, експедиції ЧКМ і Чернівецького державного університету під керівництвом Б.О. Тимошука основну увагу акцентували на вивченні саме старожитностей ранньослов'янського часу. Станом на середину 70-рр. в області було зафіксовано понад 200 пам'яток означеного часу, на багатьох з яких були проведені розкопки [147, с. 6; 1136, с. 15].

Зазначимо, що ранньослов'янські пам'ятки відповідно до аналогів на інших територіях у хронологічному плані поділено на два періоди, які віднесені до двох генетично споріднених культур, що змінюють одна одну – празько-корчакської та луки-райковецької. Старожитності першої з них датують V-VII ст., другої – VIII-X ст.

Національно важливі відкриття щодо слов'янського етногенезу на території Буковини зроблені під час вивчення археологічних старожитностей середини I тис. н.е.

Вивчення слов'янських старожитностей регіону по праву займає одне із цільних місць у вітчизняній історіографії. Особливо важливими з погляду генезису слов'ян Східного Прикарпаття та Подністров'я вдається VI-VII ст. н.е. Саме в цей період слов'яни під власним ім'ям з'являються на сторінках писемних джерел, і їх матеріальна культура поширюється на великій території, яка охоплює не тільки Східну, а й Центральну та Південно-Східну частину Європейського континенту. Проблеми формування слов'янського етносу, визначення особливостей його матеріальної культури, взаємодія із сусідніми племенами та народами, розселення слов'ян і сьогодні залишаються актуальними і потребують подальшого поглиблена вивчення. Тому і тепер питання, пов'язані з розвитком слов'янства, належать до важливих напрямків у вітчизняній історії.

Крім того, територія межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Подністров'я займає центральне географічне положення стосовно регіонів, де знайдені пам'ятки празько-корчакської культури. Ще одним важливим моментом актуальності дослідження слов'янських старожитностей на території вказаного регіону є інформація, яка міститься в ранньосередньовічних писемних джерелах про те, що ріка Дністер була рубежем між східними та західними слов'янами [1131, с. 7]. Усе це свідчить про необхідність більш повного вивчення пам'яток слов'ян VI-VII ст. н. е. на вказаній території та порівняння виявлених матеріалів із різних регіонів.

Слов'янські ранньосередньовічні старожитності середини I тис.н.е., представлені в регіоні десятками поселень, багато з яких розкопані, а також скремими похованнями. Зіставлення отриманих матеріалів із даними писемних джерел і топонімії дозволило зробити ряд зауваг відносно слов'янської минувшини.

Перші пам'ятки празько-корчакської культури на території Середнього Подністров'я та Попруття виявлені в 1946-1948 рр. експедицією під керівництвом П.І.Борисковського на багатошаровому поселенні в Луці-Врублівецькій. Серед знайдених на пам'ятці матеріалів були опубліковані, в першу чергу, шари які відносилися до трипільського та черняхівського часу, а знайдені на пам'ятці матеріали ранньослов'янського періоду привернули увагу дослідників пізніше. Разом із тим, багато дослідників, які займалися вивченням слов'янських старожитностей, указували на перспективність пошуків пам'яток слов'ян у вказаних регіонах і їх важливість для розуміння середньовічної історії.

З іменем Б.О. Тимошука пов'язаний початок інтенсивного вивчення слов'янських пам'яток Середнього Подністров'я та Попруття. Завдяки його плідній роботі і керівництву рядом експедицій Чернівецького державного

університету, Чернівецького відділу Інституту історії обстежено близько 50 слов'янських пам'яток середини I тис. н. е., на багатьох з них проведені розкопки, завдяки чому визначено їх спільні та відмінні у порівнянні з іншими територіями риси, а також виокремлено ті компоненти, які вирізняють корчакські старожитності від пізнішої культури типу луки-райковецької [147, с. 6].

Проблеми чіткого поділу між пам'ятками VI-VII та VIII-X ст. існували ще і в кінці 60-рр. Тому не дивно, що деякі поселення, які Б.О. Тимошук спочатку відніс до празько-корчакської чи інших культур, пізніше на основі детального аналізу було визначено як райковецькі. Наприклад, під час дослідження у 1969-1970 рр. городища в Зеленій Липі та навколишніх територіях виявлені слов'янські поселення в уроч. Цегельня і Лука [227, с. 292-293]. На поселенні Лука розкопано дві землянки з печами-кам'янками, а на іншому з виявленіх 26 напівземлянок і 17 ям-погребів досліджено п'ять об'єктів. Попередньо матеріали на основі характеру житлових споруд і ліпної кераміки було віднесенено до пам'яток типу Корчак [108, с. 5-13], пізніше вони вже виступають як лука-райковецькі поселення [147, с. 160-161].

Нез'ясованою залишалась і проблема зв'язку слов'янського населення із носіями попередніх археологічних культур (черняхівської та культури карпатських курганів). Питання про вплив на слов'янське населення попередніх археологічних культур було висунене Б.О. Тимошуком та іншими дослідниками у праці, присвяченій аналізу досліджень цих старожитностей [317, с. 31-36]. На той час на території Подністров'я (по обох берегах) нараховувалося близько 50 поселень другої половини I тис. н. е., а деякі з них були розкопані повністю [1025, 160 с.; 1027, 192 с.]. Серед пам'яток означеного періоду, які тією чи іншою мірою вивчалися Б.О. Тимошуком, варто назвати поселення в Оссолівці, Ломачинцях, Макарівці та ін. Підводячи підсумки, автори наголосили на тому, що окреслена територія дуже приваблива для вивчення кількох періодів у слов'янській історії, оскільки зовнішні фактори (війни, міграції та ін.) тут мали менший вплив, ніж на інших територіях, проте зазначили, що остаточні висновки про час появи слов'ян на території Подністров'я робити ще зарано [317, с. 132].

У 60-х рр. археологом досліджено житла-напівземлянки на поселеннях у Пригородку, Мусорівці, Добринівцях, Малинцях, Перебіківцях, Довжку та ін [269, с. 152-154; 323, с. 71-79; 270, с. 152-154; 284, с. 3-8]. Okрім перерахованих археологічних пам'яток, на яких проводилися масштабні дослідження, на зазначеній території існують ще декілька десятків пам'яток зафіксованих розвідками. Залишки поселень ранньосередньовічних східних слов'ян відкриті в Атаках, Бабині, Баламутівці, Брідку, Васловівцях, Вікні, Волошковому, Дарабанах, Кулішівці, Перебіківцях, Пригородку, Хотині, Чепоносах та багатьох інших пунктах [147, с. 146-148].

Якщо на території Подністров'я розвідки та дослідження ранньослов'янських пам'яток проводилися досить масштабно кількома центральними науковими установами, то басейн р. Пруту вивчався до поч. 70-х рр. майже самостійно Б.О. Тимошуком.

Першою пам'яткою празького типу, яка досліджувалася в Попрутті, стало поселення біля с. Задубрівки поблизу Чернівців. Тут у 1966 р. виявлено близько 20 напівземлянок, одну з яких розкопано [130, с. 7].

Чи не найбільш важливі результати дали дослідження поселень даної культури в уроч. Кодин, за 3 км на південь від с. Остриця Герцаївського р-ну Чернівецької області (Кодин I і Кодин II). Останні відкриті археологом у 1971 р. Тоді ж були проведені перші розкопувальні роботи, які дали змогу датувати поселення серединою I тис. н.е. і на основі стратиграфічних спостережень виділити в межах цього періоду три хронологічні етапи [244, с. 368-369]. Дані пам'ятки належать до унікальних, керамічні комплекси яких поєднували риси, характерні для празько-корчакської слов'янської культури і водночас ще зберігали притаманні для черняхівської та культури карпатських курганів форми посуду. Заслугою Б.О. Тимошука у вивченні цих археологічних старожитностей стало те, що він заповнив хронологічний розрив між пам'ятками римського часу та ранньослов'янськими культурами.

У зв'язку з важливістю виявлених матеріалів для дослідження цієї пам'ятки була запрошена І.П. Рusanova – відомий фахівець з ранньослов'янської проблематики, яка спільно з Б.О. Тимошуком у 1974-1975 рр. досліджувала поселення Кодин I [252, с. 362-363; 175, с. 389; 344; 527; 665], а протягом 1976-1979 рр. – поселення Кодин II [182, с. 364-365; 183, с. 381; 180, с. 96; 181, с. 397]. На пам'ятках археологами зафіксовано перерізання ранніх жителів більш пізнішими. Наприклад, Кодин II у житло №14 врізались житла №12 та №16. Останнє було перекрите житлом №18, яке, крім того, врізалося в житло №20. У найбільш ранній зі споруд (№14) крім кераміки празького типу знайдено кілька фрагментів посудин культури карпатських курганів. Така ж ситуація спостерігалася в житлі №21, де в закритому комплексі знайдений слов'янський посуд і кераміка пізньоримського часу [182, с. 364]. Зауважимо, що на цій багатошаровій пам'ятці простежені матеріали не тільки слов'янського часу, а й інших періодів. На поселенні Кодин II найраніший шар представлений матеріалами ранньозалізного віку, житло №31 датоване часом існування культури типу Лукашівки, споруди №33 та №26 віднесені до культури карпатських курганів, ще кілька споруд (у тому числі №32, що інтерпретована як ремісничий майстерня) – до лука-райковецької культури [183, с. 381]. Таким чином, ця пам'ятка унікальна не тільки наявністю матеріалів переходного від римського до ранньослов'янського часу, але й присутністю більш ранніх (трьох) і пізнішого шарів.

Загалом на поселеннях Кодин I і Кодин II досліджено 76 споруд (Кодин I було розкопане повністю, Кодин II – вся рання частина селища) [130, с. 3]. Головний висновок проведених робіт полягає у тому, що між культурами першої та другої половини I тис. н. е. на Прикарпатті не було хронологічного розриву. Ця обставина підтвердила збереженням у культурі празького типу Прикарпаття місцевих більш ранніх традицій, які проявляються в житлобудівництві та кераміці. Встановлення хронологічного розриву між культурою празького типу та культурами пізньоримського часу сприяло з'ясування питань про час поширення празької культури, її співвідношення з попередніми культурами та про складання локальних варіантів слов'янських старожитностей [130, с. 4; 262, с. 89-92].

Окрім згаданої пам'ятки, Б.О. Тимошуком вивчено керамічний матеріал ще кількох слов'янських поселень ранньої фази, в якому значний відсоток форм становить посуд, характерний для попереднього періоду (Кут Баїнськ, Глибока, Рогізна, Гореча та ін.). Доведено, що еволюція від культур римського часу до ранньослов'янських відбулася не зненацька, а стала поступовим еволюційним процесом.

Важливі дані з погляду реконструкції житлових споруд слов'янського населення VI-VII ст., а також відображення матеріальної культури та інших сторін життя розкрили дослідження поселення Гореча II, що в Чернівцях (застосована нумерація, оскільки на Горечі відомо чотири пам'ятки цього періоду). Б.О. Тимошуком зауважено, що в межах обласного центру концентрація пам'яток середини I тис. н. е. досить значна (блізько 10) [228, с. 186], хоча не виключалося, що причиною цього – ліпша дослідженість території. На поселенні, завдяки добрій збереженості, вдалося з'ясувати конструкцію стін жител. Так, на основі споруди №31 встановлено, що вона являла собою котлован розмірами 4,4x4 м і глибиною 0,7 м від давньої поверхні. Уздовж материкових стін виявлено 8 стовпових ям, між якими на глиняній підлозі добре збереглися канавки – відбитки нижнього бруса дерев'яної стіни [228, с. 187-188; 147, с. 149-150]. Реконструкція споруди дала підстави стверджувати, що стіни житла складалися з горизонтально покладених колод, які були закріплені в пазах вертикальних стовпів-стояків. Подібна конструкція дерев'яних стін притаманна більшості розкопаних напівземлянок. Дах, як стверджує автор розкопок, був дерев'яно-земляним. Його рештки перетворились у шар глини товщиною до 30 см, перемішаний із землею, що заповнював котловани. У багатьох напівземлянках стовпові ями знаходяться посередині будівлі, а дах двосхилий [228, с. 188].

Після проведення численних розвідкових і розкопувальних робіт дослідник висловив ряд узагальнень стосовно слов'янських поселень Буковини середини I тис. н. е. Так, однією з основних рис житлобудування була наявність однокамерного житла напівземлянкового типу з піччю-кам'яною прямокутної форми, що знаходилась у північно-західній або

північно-східній частині будинку. Житло було вкопане в землю на глибину до 1 м. Більшість жител не мали входів-прибудов, а в приміщення потрапляли прямо з вулиці. Напроти входу, з протилежного боку стіни, як правило, знаходилася піч. Наймасовішим матеріалом з поселень є ліпна кераміка. Вона представлена горшками, сковородами, конічними мисками, жаровнями і мініатюрними посудинами. Топографія поселень, їх розміри, тип житла і господарських добудов, керамікі та інших предметів побуту дозволили Б.О. Тимошуку довести безсумнівну належність старожитностей до слов'янських – так званої культури празького типу. Час появи слов'янського населення в краї був віднесений до другої половини V ст. н. е.

Порівнюючи археологічні пам'ятки Буковини часів перших слов'ян із попереднім часом, дослідник на основі беззаперечних доказів прийшов до важливих висновків стосовно тенденцій історичного розвитку населення українського Прикарпаття в той час. Зіставляючи кількість поселень попередніх культур (черняхівської – блізько 300, культури карпатських курганів – понад 100) із празькими старожитностями (блізько 50), археолог аргументовано виклав думку про економічний занепад у другій половині I тис. н. е., що і призвів до скорочення населення. На такі факти вказували і мала кількість або й повна відсутність на слов'янських пам'ятках імпортних виробів і ремісничих майстерень, що свідчило про слабкий розвиток торгівлі та ремесла. Ще одним доказом регресу стало переміщення поселень з відкритих родючих місцевостей у запіснені і болотисті місця, що позначилося на рівні розвитку господарства, характер якого став натуральним. Період економічного занепаду Б.О. Тимошук пов'язував як з економічними чинниками, так і з вторгненням гуннів [147, с. 50-51].

Більшість досліджень під керівництвом Б.О. Тимошука в кін. 60-х – поч. 80-х рр. зосереджені на так званих гніздах слов'янських поселень другої половини I тис. н. е. Такий комплекс поселень, тісно пов'язаних між собою, став об'єктом досліджень науковців ще з 30-х рр. ХХ ст. Проте широке і цілеспрямоване вивчення таких пам'яток здійснено саме Б.О. Тимошуком та І.П. Русановою в 70-80-х рр. ХХ ст. Вони встановили, що східнослов'янські поселення групуються по 3-5, іноді 6-10 і тяжіють до свого адміністративного центру [216, с. 130-131]. Як правило, складовою кожного гнізда було також городище-сховище, городище-святилище, курганні могильники. Важливо, що археолог вивчав не тільки ті частини гнізд, які були найбільш показовими (городища, курганні могильники тощо), але весь комплекс у цілому, приділяючи увагу, здавалось би, непомітним деталям, які відігравали в подальших соціальних реконструкціях суттєву роль. Робота науковця з визначення конкретних гнізд поселень розглянатиметься в наступному розділі.

Чи не найловініше досліджені синхронні з уже згадуваним городищем селища VIII-X ст. у Ревному. Вони визначені дослідником як „міські

селища”, які виявлені в підніжжі мису городища [825, 760]. Такі поселення зафіксовано також навколо ремісничого посаду, в урочищах Микулинка, Царина і Гевда. Разом з дитинцем і посадом вони займають площу в перетині 2,5 км. На поселенні Микулинка у 1972 р. виявлено 50 розорених напівземлянок з печами-кам’янками. Дві з них були розкопані. Крім того, досліджено тут і яму-погріб. На двох інших поселеннях теж виявлені рештки жител з печами-кам’янками, які були частково вивчені. Датування поселень, як і городищ, визначено переважно на основі керамічних комплексів у межах VIII-X ст. [147, с. 163; 148, с. 92-96].

Розкопки поселень того часу проводилися і на поч. 70-х рр. біля с. Добринівці [822], відомого своїм комплексом слов’янських поселень. Дослідження синхронного селища, яке знаходилось біля описаного вище городища, відбулося у 1973 р. На поселенні розмірами 500x200 м. розкопана напівземлянка і рештки господарської будівлі. Вдалося встановити, що розміри житла, опущеного в материк на 0,6 м., становлять 3,0x2,6 м. У північно-західному його куті знаходилася піч-кам’янка (1,2x1,1 м.) з черенем, викладеним з кам’яних плит. У південно-східному куті виявлена яма-погріб діаметром 0,9 м і глибиною 0,5 м [100, с. 17-19]. Аналіз матеріалу з досліджених споруд разом із визначеними особливостями їх забудови дозволили інтерпретувати поселення як ремісниче [230, с. 66].

Крім жител напівземлянкового типу, згідно з дослідженнями Б.О. Тимошука, децю рідше використовувались і наземні будівлі. На Добринівському поселенні теж досліджена така споруда разом із ямою-підвалом [100, с. 20].

Важливою складовою комплексу слов’янських старожитностей другої половини I тис. н. е. стало вивчення їх духовної культури. Найбільш цінну інформацію в цьому плані являли собою матеріали поховань. Зазначимо, що до прийняття та поширення християнства обов’язковим елементом обряду була кремація, після чого рештки покійника захоронювали. Могильники описаного часу досить важко виявити, оскільки в переважній більшості вони не мали зовнішніх ознак (насипів). Незважаючи на це, Б.О. Тимошук успішно справився з цим завданням, завдяки чому вдалося визначити деякі складові духовної культури давнього населення Прикарпаття.

Одним з найбільш відомих могильників є Ревнянський, який досліджувався Б.О. Тимошуком спільно з Л.П. Михайліною та І.П. Русановою у 1979-1980 рр. Упродовж цього періоду на могильнику відкрито площа 500 кв. м. і вивчено 53 ямні безкурганні поховання [81, с. 5-8; 163, с. 205-219; 143, с. 183-184]. Установлено, що останні здійснювалися в круглих ямах, де виявлені залишки вогнища із перепаленими кістками, а також типової для слов’ян IX-X ст. ліпної (переважає) та кружальної кераміки. Як зазначили автори дослідження, обряд, що здійснювався на Ревнянському могильнику, передбачав спалення померлого на стороні – у

спеціально відведеному для цього місці (воно теж було знайдене в північно-східній частині могильника і являло собою велику яму із сильно обпаленими стінками і рештками поховального вогнища) та з наступним захороненням решток кремації у ґрунтovій могильній ямі [1101, с. 72].

Дещо відмінний обряд зафіксований цими дослідниками на могильнику, що неподалік с. Чорнівки. Як і в Ревно, поховання тут здійснені на стороні з наступним захороненням кремованих решток покійного у могильних ямах, а відмінністю є наявність над ямами курганного насипу. 10 із виявлених насипів були розкопані. Тут під ґрутовим шаром на давньому горизонті знаходились рештки вогнища, під яким земля виявилася необпаленою (ознака, що рештки принесені з іншого місця). Під насипами зафіксовані ямки, у яких і знаходилася основна частина поховального вогнища [163, с. 216-217; 1101, с. 73-74].

Крім поховань населення в спеціально відведеніх місцях, Б.О. Тимошуком досліджено кілька ритуальних могил безпосередньо в межах поселень. Так, значний інтерес викликало ритуальне поховання, розкопане у громадському будинку №2 на Добринівському городищі. На нестандартність здійсненого обряду вказав той факт, що рештки померлого не піддали кремації (для IX ст. це найбільш поширений звичай), а поховали в ямі дзвоноподібної форми на глибині 1,2 м від давньої поверхні. Розташування кістяка дозволило Б.О. Тимошуку припустити його початкове сидяче положення („на троні“). Крім того, наявність значної кількості супроводжуючого інвентаря навели на думку про знатність похованої людини, рештки якої після проведення певних ритуалів стали об’єктом поклоніння тогочасного населення [147, с. 122-124].

Зіставлення результатів власних досліджень із попередніми роботами на слов’янських могильниках (Чепоноси), а також з інших регіонів дали можливість Б.О. Тимошуку виокремити специфічні риси слов’янських поховань [147, с. 94]. Серед них:

- 1) слов’янські могильники розташовуються за межами поселень і складаються з ґрутових і курганних поховань;
- 2) захоронення покійників проводилося шляхом їх спалення, як на місці поховання, так і за його межами. Переважають поховання, здійснені на спині;
- 3) рештки кремації вміщувалися в глиняні урни, в невеликі ямки або залишали на давній поверхні;
- 4) в основі більшості курганів виступають угільно-попільні прошарки – рештки спеціального ритуалу, здійсненого на місці захоронення покійника;
- 5) молільний інвентар поховань бідний і представлений горщиками, дрібними запізними виробами, речами, сплавленими з кольорових металів та скла. Часто в могилах узагалі немає ніяких речей.

Менше вивчалися Б.О. Тимошуком могильники того часу, коли територія Прикарпаття вже входила до складу Давньоруської держави. Значно це

пов'язано із посиленим вивченням цієї категорії пам'яток в кінці 40-х – середині 60-х рр., що дозволило означити закономірності та виокремити особливості поховань.

У загальноприйняті рамки не вписуються 15 поховань, досліджених археологом у с. Горішні Шерівці. На могилах зафіковані курганні насипи діаметром 5-6 м і висотою 0,3-0,5 м. 5 з них досліджені. У всіх курганах під насипом жовтої глини на давньому горизонті в центрі виявлені рештки поховання (необгорілі фрагменти людських кісток). Чітка орієнтація покійників стосовно сторін світу не простежена (західна орієнтація голови вказує на християнське захоронення). У похованнях виявлені також супроводжувальний інвентар (кераміка, прикраси) [82, с. 19-20]. Важливо, що датовано могильник у межах XII ст., тобто часом утвердження християнства на Русі. Отже, матеріали з розкопок Б.О. Тимошуком показали, що воно в цей час ще остаточно не перемогло язичницькі традиції, на що вказав обряд поховання в могильнику біля Горішніх Шерівців.

У процесі вивчення Б.О. Тимошуком такої категорії пам'яток, як давньоруські могильники, визначені певні тенденції в розвитку духовної культури населення порівняно з попереднім часом, що втілилося у появі нового типу поховань. Разом з тим доведено і наявність у похованальному обряді Прикарпаття пережитків язичницьких часів, що стало свідченням релігійного синкретизму на вказаній території.

У другій половині 70-х – початку 80-х рр. ХХ ст. у роботі Прикарпатської експедиції Інституту археології АН ССР, до складу якої входив і Б.О. Тимошук, накреслились чіткі тенденції до суцільного обстеження слов'янських пам'яток Прикарпаття. Метою поставлених завдань було виокремлення „гнізд” поселень другої половини I тис., а в подальшому – вивчення їх основних складових, що дало змогу розкрити не тільки особливості розвитку матеріальної культури, але й такий складний і до цього не досліджений археологічними методами аспект, як соціальну та суспільну еволюцію суспільства. Основна увага була прикута до території Буковини, яка, з одного боку, стала одним з найбільш досліджених регіонів і вимагала лише уточнення даних, з іншого – наявність тут значних лісових масивів і неоранік територій у місцях знаходження пам'яток спричинило відносну добру їх збереженість. У зв'язку з цим відпала необхідність масштабного шурфування для визначення площи поселення, кількості на ньому споруд, характеру забудови і т. д. Усі необхідні дані, за деякими винятками, можна було зробити візуально, оскільки на місці слов'янських землянок, господарських ям, інших споруд спостерігалися характерні западини, а при дуже доброму збереженні можна навіть визначити вхід у будівлю. Так, при розвідках на поселенні „Мочари”, що біля Грозинців, вдалося визначити контури западин-жител, місця входу до них, а також сліди давньої доріжки до річки [87, с. 1].

Для більш повної інформації (визначення хронології, стратиграфії) на кожному об'єкті закладені шурфи або траншеї, а на тих поселеннях, які зазнели руйнувань, проведені і рятувальні роботи.

Загалом експедиція провела обстеження більше 30 „гнізд” слов'янських поселень VIII-X ст. Установлено, що кожне з них нараховувало від 4 до 9 великих і малих поселень, що займали територію діаметром 10-12 км, і при яких, як правило, було городище-общинний центр.

Деякі комплекси поселень, як зазначали Б.О. Тимошук та І.П. Рusanova, мали більш складну структуру. Так, до складу Магалянського „гнізда”, крім городища, входило сім селищ. На найбільшому з них (уроч. Кожушна) нараховувалося більше 200 западин від жител та ям-погребів. Неподалік, в уроч. Буда, відкрито ще одне поселення з понад 50 западинами. Решту поселень цього „гнізда” мали менші форми. Зауважимо, що на пам'ятці Кожушна розкопаний об'єкт, який інтерпретований авторами як реміснича майстерня [87, с. 10]. Вона знаходилася у котловані глибиною до 1 м і мала розміри 3,2x2,1 м. Нижня частина мала прямокутну форму із заокругленнями в кутах, у яких простежені сліди від вертикальних стовпів. Дослідниками визначено чотири етапи існування споруди і знайдено рештки аналогічної кількості пічок-кам'яник, обмазаних глиною. На призначення будівлі як ремісничої майстерні вказувала велика кількість залізних шлаків, що тут виявлені.

Логічним підсумком вивчення слов'янських старожитностей другої половини I тис.н.е. став захист Б.О. Тимошуком у 1983 р. докторської дисертації у Інституті археології АН СРСР. Як відзначав присутній на цій події О.М. Масан, „це був справжній тріумф українського вченого, який новизною та глибиною інтерпретації археологічних матеріалів зумів здивувати таких „зубрів” тодішньої радянської науки, як академік Б.О. Рибаков, офіційних опонентів – професора Московського університету ім. М.Ломономова Д.Авдусіна, докторів історичних наук В.Седова (Інститут археології АН СРСР) та В.Д. Барана (Інститут археології АН УРСР)” [1091, с. 19].

У дисертації „Общинний устрій східних слов'ян VI-X ст. (за археологічними даними Північної Буковини)” на основі матеріалів із „гнізд” слов'янських поселень та при зіставленні їх з даними писемних джерел про громади – „верви”, науковець за допомогою археологічних методів розкрив внутрішній устрій цих общин і простежив їхню еволюцію аж до початку державотворення і розкладу общинної організації, яку змінила державна й феодальна система. Вчений світ оцінив працю Б.О. Тимошуку як нове слово у слов'янознавстві, а самого дослідника почали сприймати як одного з провідних археологів-славів [1091, с. 20]. Його погляди на особливості розвитку слов'янської общини, а також інші теоретичні розробки та пов'язані з ними дискусії, розглядаються в наступному розділі роботи.

Нагадаємо, що археологічні пошуки Б.О. Тимощука в означений нами період не обмежилися вивченням тільки слов'янського та давньоруського часу. Упродовж 1968-1983 рр. ним, як особисто, так і спільно з іншими науковцями, проведено обстеження та дослідження старожитностей різних періодів. Зважаючи на те, що висвітлення наукових студій ученого в цей час (60 – перша половина 80 рр) буде неповним без цих даних, ми коротко відзначимо основні роботи.

Вагомим внеском археолога у вивчення давнього кам'яного віку стали спільні з М.К. Анісюткіним обстеження та публікація матеріалів з близько 10 палеолітичних стоянок [315, с. 201-203]. Серед них виділяються пам'ятки, що знаходяться в околицях с. Цурень Глибоцького (тепер Герцаївського) р-ну Чернівецької області. Цікаво, що тут установлено існування чотирьох пам'яток, на яких зібрані численні кремінні знаряддя праці, відходи виробництва, а також фрагменти кісток мамонта [315, с. 201]. Крім того, палеолітичні знахідки були зібрані в околицях с. Маморниця, Банчени, Тарнавка, Мольниця, Горбово Глибоцького (тепер Герцаївського) р-ну, а також у м. Садгора (тепер Садгірський р-н м. Чернівці) [315, с. 201-203]. Стало очевидним, що ареал розселення людини в той час охопив і територію Попруття. І якщо до цього часу було відомо лише кілька первісних стоянок у басейні р. Пруту та нечисленні знахідки з них, то тепер археологічна карта даних старожитностей істотно поповнилася.

Незначні за масштабом розкопки проведені археологом і на пам'ятці мідно-кам'яного віку в Чернівцях. Тут, у 1968 р. силами студентів історичного факультету університету під керівництвом Б.О. Тимощука проведенні рятувальні розкопки в південній околиці Чернівців – Рогатці [293, с. 107-108]. Виявлений матеріал віднесено до раннього періоду трипільської культури (етап А за періодизацією Т.С. Пассек). Експедицією розкопано 3 житла. Щоправда, зважаючи на те, що культурний шар залягав на глибині 0,2-0,6 м від денної поверхні, матеріал зберігся недостатньо добре. Серед знахідок з Рогатки – багато кераміки із заглибленим узором, глиняних ложок, друшляків, антропоморфна жіноча статуетка, численні кремінні вироби [1080, с. 524-525; 341]. Дослідник звернув увагу на опорну плитку від ручного лучкового дриля, знайденої на долівці житла №2 [293, с. 108]. Поселення на Рогатці стало першим і поки що єдиним (крім невеликих розкопок синхронного поселення Витилівка) дослідженням ранньотрипільським поселенням на правобережжі Верхнього Прута.

Вагомий внесок зробив Б.О. Тимощук і в дослідження нових поселень пізньоантичного часу, зокрема культури карпатських курганів.

Досить плідна співпраця щодо вивчення пам'яток того часу склалася у Б.О. Тимощука із Л.В. Вакуленко у другій половині 60-х рр. Результатом їх спільних пошуків стали виявлення близько 15-ти нових поселень культури карпатських курганів.

Чотири поселення досліджені в Сторожинецькому р-ні Чернівецької обл. (Михальча, Ропча, Великий Кучурів I, II). Крім зібраного підйомного матеріалу, на поселенні в Михальчі проведено зачистку печі наземного будинку, а також розкопана господарська яма [186, с. 209; 667].

У господарській ямі глибиною до 1 м. і діаметром dna до 1,2 м. у заповненні знайдена велика кількість фрагментів кераміки, переважно ліпної (горшки з відігнутими вінчиками, неорнаментованими товстими стінками). Гончарна кераміка представлена сіролощеними мисками і чашами на високій ніжці. Також тут виявлений остеологічний матеріал, керамічні шлаки, скляна намистина фіолетового кольору.

Біля розчищеної печі (розмірами 70x90 см.) знайдено численний керамічний матеріал, пряслице, зроблене зі стінки горщика, кістки тварин, іколо дикого кабана.

Близько 10 поселень зафіксовані дослідниками в Глибоцькому р-ні на Буковині. Серед них – Дубівка (суч. Опришени) (уроч. Станіште); Тернавка (уроч. Хань) (суч. Герцаївський р-н), Черепківці (біля церкви), Кут Баїнськ, Михайлівка (уроч. Лан, Кадуб), Новий Вовчинець (уроч. Селище), Коровія (уроч. Руський Кут) [186, с. 208-210].

Крім розвідувальних робіт, під керівництвом Б.О. Тимощука та Л.В. Вакуленко проведені також розкопки поселення культури карпатських курганів у південній частині Чернівців – Рогатці [152, с. 378-380]. Поселення зафіксоване по обох берегах р. Кисся, де на виораному полі виділялися плями від наземних жител. У закладених розкопах виявлено частину житла та три господарські ями. У межах залишків житлової споруди розчищене вогнище розмірами 0,75x0,80 м. У господарській ямі №1, крім уламків кераміки та плит пісковику, знайдено 63 глиняних грузила без ознак спрацьованості (16 піраміdalної, решту – конусоподібної або майже конусоподібної форми) [152, с. 378-380]. В інших двох ямах знайдений керамічний та остеологічний матеріал.

Як зазначили археологи у своїх підсумках, виявлення та дослідження нових пам'яток культури карпатських курганів дозволило не тільки дізнатися більше про житлобудівництво та господарську діяльність її носіїв, але й розширити район розповсюдження її старожитностей.

Відомі дослідження Б.О. Тимощука і на пам'ятках пізньоантичного часу, розташованих на лівому березі р. Пруту, тобто в ареалі поширення пам'яток черняхівської культури. Серед найвагоміших необхідно вказати на спільні з Г.Ф. Нікітіною розкопки у 1972 р. першого в межах Буковини поховання носіїв культури. Останнє виявлене на високому корінному березі р. Пруту, неподалік смт. Неполоківці Кіцманського р-ну Чернівецької обл. Археологи дослідили дитяче поховання, яке знаходилося на глибині 0,40 м від денної поверхні. Зорієтоване воно головою на північ. Характерно, що біля померлої дитини лежав керамічний посуд (гончарна миска, кубок та ліпна

миска, а також кубок з прозорого світло-зеленого скла). На грудях знайдено дві бронзові фібули і 40 скляних намистин. Біля черепа розташувались чотири бронзових та така ж кількість срібних кілець і гребінь з напівовалальною основою [248, с. 338-339]. На території могильника виявлено ще одне поховання – трупоспалення в урні на глибині 0,40 м. У посудині, де зберігалися рештки покійника, знайдено фрагмент браслета та подібний до пряслиця керамічний виріб. Наступного року, зважаючи на важливість виявленого матеріалу, розкопки пам'ятки були продовжені, завдяки чому за 450 м. від відомого могильника досліджено ще три поховання в урнах, поряд з якими знайдено кераміку, датовану періодом, що передував черняхівській культурі і відносився до т.зв. липицької. Аналізуючи здобутий матеріал, науковці віднесли поховання, здійснене в традиції інгумації, до старожитностей черняхівської культури, а рештки кремації – до пам'яток поч. I тис. н. е. (липицької культури) [247, с. 92-94]. Наголошуючи на важливості отриманих результатів, Б.О. Тимощук та Г.Ф. Нікітіна зазначили, що ці дослідження можуть стати важливою складовою вивчення духовної культури населення першої половини I тис. н. е. та еволюції похованального обряду на цій території.

Отже, протягом другої половини 60-поч. 80-х рр. ХХст. увага Б.О. Тимощука акцентується на дослідженнях пам'яток слов'янського та давньоруського часу (друга половина V – перша половина XIII ст.). У цьому напрямку він досяг дуже вагомих результатів. Опрацювання наявного матеріалу із кількох сотень поселень, могильників, городищ дало змогу відтворити не тільки матеріальну культуру давнього населення Прикарпаття, але й на основі зіставлення археологічних джерел з писемними зробити спробу реконструкції такої складної сфери вивчення, як суспільні відносини та духовна культура. До найбільш значних здобутків археолога належить виявлення та дослідження слов'янського поселення Кодин, чітко датованого другою половиною V ст. н. е. Не менш важливе і досягнення Б.О. Тимошука у вивченні пам'яток V-X ст., серед яких він виділив комплекси поселень – „гнізда”, що стали, на думку науковця, відображенням такої соціальної структури, як община.

Археолог, аналізуючи дані власних досліджень, розкрив умови формування у IX-X ст. пам'яток, які вже мали міський характер (Ревне, Добринівці). Джерелом поселень перших міських утворень дослідник вважав ремісничі центри.

Загалом, станом на початок 80-х р. ХХ ст., завдяки Б.О. Тимошуку територія Східного Прикарпаття та Середнього Подністров'я стала одним з найбільш досліджених в археологічному відношенні регіонів. Найбільш дослідженими стали слов'янські пам'ятки працько-корчакської та райковецької культур, а також давньоруські старожитності. Це дало змогу автору досліджень, комплексно підійшовши до наявних джерел, цілісно й

об'єктивно відтворити умови й етапи розвитку не тільки окремого регіону, але й простежити загальні тенденції еволюції східних слов'ян і розпаду общинної організації, а також перехід до феодальної та державної системи.

РОЗДІЛ 5.
ОСОБЛИВОСТІ ЕВОЛЮЦІЇ ДУХОВНОЇ КУЛЬТУРИ
ТА СУСПІЛЬНОГО РОЗВИТКУ СХІДНОГО СЛОВ'ЯНСТВА
У НАУКОВІЙ СПАДШИНІ Б.О. ТИМОЩУКА (1984-2003 рр.)

5.1. Дослідження Збручського язичницького комплексу Х-XIII ст.

Після переїзду Б.О. Тимошука до Москви його роботи з дослідження середньовічних старожитностей набирають узагальнюючого характеру і стосуються в значній мірі методологічних проблем вивчення давньоруських і слов'янських пам'яток. Цей життєвий період можна розділити на два етапи: перший з них розпочався в 1984 р. (переїзд до Москви) і закінчився в 1989 р. Це час масштабних розвідувальних робіт Прикарпатської експедиції Інституту археології АН ССР під керівництвом Б.О. Тимошука та І.П. Русанової, які здійснювалися на території Чернівецької, Тернопільської, Івано-Франківської, Львівської областей. Найвідомішим з досліджень у цей час став комплекс пам'яток Х-XIII ст. на Збручі – місці, де знаходився славнозвісний Збручський ідол. Другий етап почався в кінці 80-х рр. і закінчився в 2003 р. Він характеризується публікацією узагальнюючих праць і окремих статей стосовно різних питань, що стало логічним продовженням розв'язання тих проблем, які автор поставив у своєму дисертаційному дослідженні. Разом з тим, у цей час ведеться жвава дискусія щодо окремих поглядів і реконструкцій Б.О. Тимошука, що стосувалися певних аспектів духовної культури давньоруського населення, а також еволюції слов'янської общини в додержавний період. Власне, вона продовжується і сьогодні.

Питання вивчення духовної культури слов'ян не стали для Б.О. Тимошука новими. Ще з 60-70-х рр. ХХ ст. його увагу привернула така категорія пам'яток, як городища-святилища, які не мали оборонного значення і використовувалися з ритуальною метою (дане питання розглянуте у попередньому розділі). Про багатогранність і складність релігії давніх слов'ян свідчили і виявлені та досліджені ним об'єкти Зелена Липа та Рудники, що згадуються в писемних джерелах як „храми ідолівські”. На рештках святилища, яке являло собою майданчик розмірами 42x14 м, розташований на високому мисі правого берега Дністра біля с. Зелена Липа, у 1982 р. досліджено сліди наземної споруди (її розміри 4,2x5,3 м). У її центрі зафіксовано велику стовпову яму, стінки якої були сильно обпаленими, а близче до західної стінки знаходилися рештки стовпа. Також у центрі споруди (ближче до східної стінки) виявлено поховання, вміщене в круглу яму діаметром близько 2 м. Ще однією особливістю пам'ятки став викопаний неподалік храму колодязь глибиною 14,5 м, який, проте, не мав практичного функціонального застосування (дно доходило лише до піску), а використовувався, очевидно, з ритуальною метою [253, с. 165-167].

Подібне святилище-храм розкопувалося Б.О. Тимошуком спільно з І.П. Русановою і біля с. Рудники Снятинського р-ну Івано-Франківської обл. Як свідчить археологічний матеріал, ця пам'ятка функціонувала упродовж Х-XII ст. На найвищій точці мису була дерев'яна споруда зі стінами, обмазаними глиною. Будівля оточена ровом, у якому на кам'яних вимостках розташувався вогонь. На західному схилі пагорба простежено рештки великого громадського будинку, який, за аналогіями з інших територій, служив місцем різноманітних святкувань і суспільних потреб [253, с. 168-169].

Виявлення різновидів культових споруд східних слов'ян, їхнє вивчення та інтерпретація, з одного боку, а також позитивний творчий вплив І.П. Русанової, яка значну увагу приділяла цій сфері вивчення, з другого, посприяли тому, що увагу обох дослідників привернув кам'яний ідол, який зберігався із середини XIX ст. у фондах Krakівського музею. Цей експонат знайдений ще у 1848 р. у р. Збруч за 18 км від м. Гусатина (тепер Тернопільська обл.). Камінний обеліск з чотириликою головою, покритою круглою шапкою і з зображеннями, вирізаними на його чотирьох бокових гранях, отримав у літературі назву Збручського ідола [168, с. 90-91; 251, с. 148]. Місце знахідки обстежено місцевим краєзнавцем М. Потоцьким та членом Krakівського товариства науки Ф. Жебравським, які дослідили територію і зробили висновок, що виявлена знахідка могла стояти за 1,5 км. від місця знахідження, на горі Богіт, де простежені рештки давніх конструкцій [131, с. 31]. За майже 150-літню історію від часу знахідки висловлювалися різні припущення стосовно його датування, етнічної належності тощо [1058, с. 279-287; 1138, с. 75-77].

Фото 21. Учасники археологічної експедиції на дослідження Збручського язичницького комплексу. 80-ті рр. ХХ ст.

Оскільки відповідних хімічних аналізів матеріалу, які би змогли датувати культовий обеліск, зробити не було можливо, то єдиною можливістю визначити всі спірні питання стало суцільне обстеження території в районі виявлення знахідки. Парадоксально, але за весь час, упродовж якого точились дискусії стосовно Збручського ідола, першими, хто, зробив подібну спробу, стали Б.О. Тимошук та І.П. Русанова.

Зрозуміло, що дослідники розраховували все-таки виявити пам'ятки слов'янського часу і знайти культове місце, де стояв обеліск. До середини 80-х рр. ХХст. на культових об'єктах VIII-XII ст. дослідниками виявлено ряд майданчиків, на яких простежені сліди ям із рештками паленини та каміння, де і передбачалася наявність таких ідолів. На кількох городищах подібні предмети поклоніння були знайдені [147, рис. 45; 131, рис. 4, 1-2]. Ще в середині 70-х рр. Б.О. Тимошук стверджував, що прямокутні ями з приблизними розмірами 0,5x0,5 м і такою ж глибиною швидше за все призначалися для закопування зображень божеств [147, с. 93].

Результати розвідок Прикарпатської експедиції не забарілися, і вже у 1984 р. на високому пагорбі Богіт неподалік місця знахідки Збрuczького ідола був виявлений комплекс слов'янських поселень X-XII ст. До нього входило городище, могильник і п'ять селищ. Автори досліджені звернули увагу на добру збереженість фортифікаційних споруд городища, завдяки чому можна було отримати максимальну інформацію та без проведення земляних робіт визначити місця давніх споруд.

Упродовж 1984 р. експедиція проводила розкопки на городищі Богіт, паралельно обстежуючи місцевість [37, с. 1-164]. Завдяки цьому були зафіковані інші культові центри, що знаходилися неподалік: городища Звенигород та Говда. У подальшому археологи віднесли їх до єдиного комплексу пам'яток.

При розкопках городища Богіт було встановлено, майданчик об'єкта ділиться на три нерівні частини спорудженими в давній час валами. На найвищій точці міститься майданчик трикутної форми, в центрі якого знаходився вимощений каменем круг діаметром 17 м. Усередині його підвищувався другий круг діаметром 9 м, до якого з різних боків симетрично примикали 8 симетричних кругів менших розмірів. У центрі цього комплексу можна було простежити прямокутну яму, розміри якої і відповідали розмірам основи відомого Збрuczького ідола [251, с. 149]. У частинах інших ям досліджені кілька поховань та уламки кераміки X-XIII ст. На цьому ж городищі зафіковано ще одну споруду, що представлена ямою зі сторонами 2 м і глибиною 70 см, заповнену камінням і великою кількістю кісток тварин. Б.О. Тимошук та І.П. Русанова вбачали в подібній ямі рештки язичницьких жертвоприношень [251, с. 149].

Друга частина городища, як зазначають дослідники, була оточена валом. Тут зафіковані рештки споруд у вигляді западин (44 об'єкти), три з яких були розкопані. Це однотипні, зроблені за єдиним зразком будівлі, нижня частина яких заглиблена в землю шляхом вибиття котловану в кам'янистому ґрунті. Автори розкопок, зважаючи на ряд факторів, серед яких відсутність у спорудах печей-кам'яник, а поряд з ними будівель господарського призначення, припустили що їх використовували служителі культу, які оберігали святилище і виконували різні обряди [131, с. 36].

Подібно до святилищ, досліджених на території Буковини і Галичини, на Богіт виявлено рештки великого наземного будинку (12x35 м), віднесеного до будинків - „контин”, тобто місць, де відбувалися урочисті події, обряди тощо. Спільною ознакою із культовими об'єктами інших територій була і наявність ритуальних колодязів, які не мали практичного застосування, оскільки не доходили до води.

Третя частина майданчика городища дещо віддалена від двох інших і оточена символічним ровом, який заличув її до складу городища. Ця споруда, на думку Б.О. Тимошука та І.П. Русанової, у зв'язку з відсутністю культурних нашарувань, призначалася для громадських зборів.

У діаметрі 1 км. навколо городища вдалося виявити рештки трьох слов'янських поселень X-XII ст., на яких нараховувалося від 15-20 до 80 западин-споруд.

Дуже цікавий матеріал дали розкопки городища Звенигород, яке досліджувалося Прикарпатською експедицією у 1985, 1987-1988 рр [25, 4 с.]. Складна система валів і ровів, наявність різночасових споруд дали змогу встановити, що об'єкт складався із двох городищ більшого ранішого (Замчище) та пізнього (Звенигород) періодів. Останнє особливо зацікавило дослідників, тому основні роботи були сконцентровані саме тут. Як і на інших городищах такого характеру, тут виокремлена його сакральна частина, розташована на найвищій точці. До її складу входили чотири капища. Повністю розкопали капище №3. У його центрі стояла кам'яна вимостка діаметром 9 м, оточена з півночі рядом ям від стовпів. У центрі майданчика знаходилась яма прямокутної форми, засипана камінням, які могли би закріпляти ідола, що тут, очевидно, стояв [131, с. 40]. Залишки жертв виявлені навколо вказаного майданчика та в жертовних ямах. Це людські кістяки та рештки тварин, предмети побуту (бронзові браслети, циліндричні замки, кільця, пряжки, персні, лунніці, медальйон, наконечники стріл, списів, шпори, ножі, частини кадильниці та хрестика тощо). Привернула увагу жертовна яма №18, де лежала частина кістяка молодого чоловіка, на грудях якого знаходились кістки однорічної дитини та щелепа жінки. Поряд лежали кістки великої рогатої худоби, бронзові браслети, кільце, циліндричний замок, сокира, дужка відра. Не менш цікаві знахідки виявлені у споруді, розташованій біля капища №3. Біля південно-західної стіни приміщення на кам'яній вимостці знаходився розчленований на дві частини кістяк дорослої людини. Череп і верхня частини тулуба лежали в анатомічному порядку, а таз і кістки ніг – у тому ж напрямку, але за черепом. Біля тазу насипані обгорілі зерна і покладений серп. Крім цього, тут знайдено срібний браслет зі змієподібними головками на кінцях, дві залізні шпори, два трубчасті замки, залізне окуття лопати, уламки скляних браслетів, великий залізний ключ від врізного замка, кераміка XII ст., кістки тварин [171, с. 81-82; 249, с. 162]. Крім капища, авторами розкопок на культовій пам'ятці

Звенигород вивчено ще значну кількість об'єктів (храми, печі для випічки хліба, інші споруди). Городище Звенигород теж було оточене синхронними селищами Х-ХII ст., яких знайдено 5 [84, с. 21].

Велика кількість виявлених речей, у тому числі цінних, дозволила Б.О. Тимошуку та І.П. Русанові виокремити його особливу роль у системі досліджених святилищ. Інший важливий висновок, зроблений науковцями зводився до того, що: „Святилища Богіт і Звенигород не були знищені ворогами, оскільки на них немає слідів погромів. Вони були залишені спеціально, всі культові об'єкти засипані землею і закидані камінням, ідоли забрані, а жертвоприношення, в тому числі дорогі золоті і срібні речі, залишенні на місці” [131, с. 40].

Широкий асортимент знахідок дозволив досить точно визначити час функціонування городища. Так, візантійська монета 1124-1230 рр., енколпіон 1240 р. вказали на кінцеву дату існування об'єкту, а початок був датований рубежем Х-ХI ст. Слід відзначити, що частково пам'ятка використовувалася і в другій половині ХIII ст., про що свідчили знахідки відповідного періоду.

У такі хронологічні рамки вкладалося і городище Говда, що розкопувалось у 1988-1989 рр. До його складу входили подібні до описаних вище культові споруди та знахідки, щоправда, основна маса матеріалу представлена керамікою. Визначено 3 основних періоди існування пам'ятки: Х-ХI ст., ХII і ХIII – перша половина ХIII ст.

Аналізуючи матеріали із пам'яток на Збручі, дослідники підкреслювали їх унікальність і важливість для вивчення особливостей розвитку духовної культури східних слов'ян. Результати досліджень та їх висновки, як зазначено в передмові до другого видання спільної праці авторів, вразили і самих дослідників [1052, с. 10], адже теза про наявність у XII-XIII ст. великого язичницького центру на території Давньої Русі суперечила всім відомим до цього часу твердженням. Б.О. Тимошук та І.П. Русанова констатували факт не тільки про тимчасове відродження острівців язичництва як релігії на Русі, але й визначили конкретну роль кожного з розкопаних об'єктів. Так, святилище Богіт, розташоване на найвищій горі Медобор, було „присвячене одному з найважливіших богів слов'ян, богу Вселенної, воно відображало уявлення про створення світу і пов'язувало світ богів і людей” [131, с. 87]. Інше призначення мало городище Звенигород. Майже повна відсутність тут предметів озброєння і ремесла та велика кількість прикрас, у тому числі дорогих, навели на думку про його функціонування, як місця звернення до богів з проханням про благополуччя і захист [179, с. 42-44].

Підкріплюючи свої висновки даними писемних джерел, які вказували на існування у віддалених від центрів територіях язичництва до XIV-XV ст., дослідники не тільки підтверджували збереження осередків давньої релігії, але і тимчасове її відродження у ХII-ХIII ст. і назвали причини, пов'язані з

цим. Насамперед – це період феодальної роздробленості, час міжусобиць, хвороб, народних лихоліть, що підштовхнуло людей до пошуку захисту у давніх богів [131, с. 91; 290, с. 89-91]. Кінець функціонування об'єктів Б.О. Тимошук та І.П. Русанова пояснюють двома причинами: по-перше, у другій половині ХIII ст. князь Данило Галицький, намагаючись вести незалежну політику, укріплював міста, збирав війнів, посилив війська для придушення бунтівних бояр. Саме це могло бути вирішальним для припинення діяльності святилищ на Збручі. По-друге, археологи не виключали значної ролі в цьому монголо-татарської навали, а конкретно приходу у 1259 р. військ Бурундая до Бакоти (відносно недалеко від Збрuczьких святилищ), коли місцеве населення покинуло територію, щоб уникнути небезпеки [131, с. 93].

Зрештою, підсумовуючи результати проведених досліджень на Збручі, науковці дійшли висновку: „Нові матеріали, отримані при дослідженні великого язичницького центру на Збручі, що існував з кінця Х до кінця ХIII ст., документально підтвердили тривале збереження язичницьких вірувань, довели слов'янську належність знаменитого Збрuczького ідола, показали багатство і різноманіття язичницьких уявлень як цілісної релігійної системи, яка розвивалася в часі і була характерною більшою чи меншою мірою для всіх слов'янських народів. Усупереч поширеній думці про нерозвиненість релігійних уявлень у східних слов'ян, рівень розвитку язичництва у них не був примітивним чи відсталим. У східних слов'ян були відомі боги, які мали різні функції, поширені ідоли, будувались дерев'яні храми, створювались значні релігійні центри, існували різноманітні ідеали богослужіння і жертвоприношень. Релігійним життям керували спеціальні жерці, роль яких була, очевидно, не менш значною, ніж у західних слов'ян” [131, с. 94].

Зрозуміло, що такі вагомі новаторські відкриття не могли викликати суто позитивних відгуків. Основні зауваження скептиків були опубліковані у рецензії В.П. Даркевича на монографію І.П. Русанової та Б.О. Тимошука, присвячену комплексному аналізу відомих язичницьких слов'янських пам'яток [988, с. 200-209]. Автором відзначено, що загальна характеристика монографії не може бути однозначною, оскільки, з одного боку, – „це результат великої і самовідданої праці, детальної фіксації найдрібніших деталей”, з іншого – він категорично не погоджувався з інтерпретацією об'єктів як культових пам'яток [988, с. 209]. Основні критичні зауваження стосувалися ось чого:

- по-перше, на думку В.П. Даркевича, природні умови, описані в монографії, станом на ХII-ХIII ст. не відповідали дійсності, а на території пам'яток був відкритий простір, що порів різnotрав'ям і мохами;

- єдину пам'ятку, віднесеною до категорії святилищ, було городище Богіт. Автор навіть поділив час його існування на два хронологічні

етапи: перший датований XI ст. – часом існування святилища (рецензент погодився, щоправда, про можливість знаходження Збруцького ідола саме тут), другий відніс до XII-XIII ст., коли городище використовувалося як склеп, а пізніше загинуло від пожежі;

- категорично заперечуються людські жертвоприношення на городищі Звенигород, а всі остеологічні знахідки пов’язуються з монголо-татарською навалою і жорстокою розправою над місцевим населенням. Городище, на думку В.П. Даркевича, виконувало функції склепу, а не святилища;

- зрештою, зазначається, що ще до монгольської навали культура східних слов’ян вирізнялась духовно-релігійною єдністю, а існування язичницьких святилищ в цей час уявити „просто неможливо”.

Невдовзі вийшла відповідь авторів розкопок на висловлену критику.

З одного боку, науковці показали, що рецензент неуважно вивчив деякі деталі монографії, інтерпретував факти вибірково, а часто „витягуючи” їх з контексту [184, с. 234-243]. З приводу зауважень щодо кліматичних умов на території басейну р. Збруч зазначалося, що якщо територія городищ не була заліснена, то інші місцевості здавна покриті давніми віковими лісами, а важкодоступність краю підкреслювалася й іншими особливостями (гірська місцевість, посічена ярами). Стосовно доказів про два періоди існування городища Богіт, археологи справедливо зауважили, що існування язичницького святилища допускається тільки в перший, а поховання неподалік капища помилково інтерпретовані В.П. Даркевичем як класичні християнські. Зрештою, теза В.П. Даркевича про існування на місці капища Богіта церкви була буквально „розбита”, як така, що не має під собою жодних підстав.

Одне з основних заперечень стосувалося фінальної фази існування городищ. Твердження, що вони загинули від пожежі, відкинулося повністю, оскільки не має під собою жодних доказів. Рештки спалення в окремих місцях пояснено, як і раніше слідами ритуального вогню. Цікаво, що між шарами залишків простежені стерильні прошарки, що означає, що він горів кілька разів в різні періоди. Виходить, якщо йти за логікою В.П. Даркевича, що монголи руйнували пам’ятку неодноразово. На основі графічних рисунків авторів рецензентом яскраво описана реальна картина „прориву” монголів у валу городища та жорстокої розправи з його мешканцями. Натомість, виявилося, що „прорив” був зроблений у XIX ст. під час земляних робіт [184, с. 238].

Спростовано у відповіді на рецензію і твердження про нібито відсутність спільніх рис між язичницькими святилищами балтійських слов’ян і пам’ятками на Збручі. Навпаки, наведено ряд подібностей: 1) великі язичницькі центри Польщі (Шлонга, Лиса Гора, Довбешув та ін.), розташовані в гірській місцевості, яка важко доступна й оточена лісом; 2) городища в Сілезії об’єднані в групи по три городища і до них примикають синхронні

села; 3) городища-святилища непридатні для проживання, на них відсутні житлові споруди; 4) оборонні споруди на таких городищах не призначенні для оборони, а відіграють символічну роль; 5) поділ майданчика на пам’ятках даного виду на кілька частин, що мають різне функціональне призначення; 6) як на пам’ятках України, так і на святилишах Польщі на майданчиках знаходяться жертвовники у вигляді кам’яних ящиків і жертвовні яшкини багаторазового використання; 7) круглі майданчики-капища характерні для багатьох святилищ; 8) склад жертвовних дарів аналогічний на порівнюваних територіях; 9) наявність культу людських решток [184, с. 242].

Отже, І.П. Русанова і Б.О. Тимошук гідно відповіли скептикам, які активно критикували їх теорію. Аналізуючи та спростовуючи кожний закид рецензента, вони не вважали дискусію закритою, адже вона торкалася дуже важливої сторони розуміння історії та культури Давньої Русі. І на даний час існують як прихильники, так і противники концепції про відродження на теренах Русі у XII-XIII ст. острівців язичництва, що свідчить про необхідність подальших вивчень у цьому напрямку, в тому числі повній публікації матеріалів з розкопок святилищ на Збручі.

Дослідження цього культового комплексу дали змогу не тільки показати особливості розвитку духовної культури давньоруського населення, але й підтвердили висвітлені раніше ознаки городищ-святилищ. На основі даних з досліджень Буковини, Галичини і Поділля Б.О. Тимошуком виокремлені такі ознаки такого типу пам’яток [213, с. 79; с. 139; 1040, с. 46-47].

- обов’язковою і найбільш важливою складовою будь-якого городища-святилища був спеціально облаштований майданчик для ідола – капище. Він, як правило, круглої чи овальної форми;

- наявність культових валів, що обмежували капище чи всю територію городища-требища. Вали не завжди пов’язані з рельєфом місцевості і не мали оборонного значення. Вони споруджувалися для облаштування на них культових майданчиків-віттарів;

- присутність ровів культового характеру, які не завжди супроводжували валами і могли відігравати самостійну роль в „охороні від злих сил” святилища;

- існування на майданчиках городищ довгих будинків громадського призначення, де відбувалися урочисті збори, магічні обряди тощо;

- городища-святилища, як правило, знаходяться в оточенні синхронних поселень.

Наявність значних язичницьких культових центрів зі спеціальними храмами, місцями жертвоприношень і т.п. наштовхнули археолога на думку про існування у тогочасного слов’янського населення прошарку відправників культу – жерців. Зважаючи на бідність писемних джерел стосовно цієї проблеми, більшість істориків раніше заперечували факт існування стану жерців на Русі [1106, с. 281; 1057, с. 291], проте вже Б.О. Рибаков

констатував факт існування жерців-волхвів як керівників релігійних обрядів слов'ян IX-XI ст. [1139, с. 243-244]. Б.О. Тимошук, залучаючи писемні джерела з історії західних слов'ян, зробив висновок про беззаперечне існування у них жерців-відправників культу. Проводити паралелі між язичницькими віруваннями як східних, так і західних слов'ян, на переконання вченого, можна з тих причин, що як в одних, так і в інших культові центри (городища-святилища) мали подібні ознаки: наявність символічного захисту у вигляді культових валів і ровів, капищ, довгих домів-контин тощо [213, с. 74-83]. Порівнюючи матеріали території давньої Русі із культовими пам'ятками Польщі, інших суміжних територій, а також з писемними джерелами про них, Б.О. Тимошук дійшов до висновку про інтерпретацію споруд, що знаходились у сакральних межах городищ на Збручі, як будинків служителів язичницького культу [241, с. 169-170; 242, с. 117-118]. Збручський релігійний центр, за Б.О. Тимошуком, виник тоді, коли після прийняття християнства розпочалося знищення язичницьких храмів і гоніння на їх служителів. Малодоступна лісова горбиста місцевість Медобор і стала в цьому випадку пристановищем прибічників старої релігії [241, с. 170].

Існуванням професійних служителів культу – жерців, до функцій яких входило відправлення обрядів, здійснення жертвоприношень, нагляд за святилищем тощо, Б.О. Тимошук ще раз довів про складність вірувань і релігійних культів населення Давньої Русі. Новий рівень розвитку слов'янської релігії, на думку вченого, з'явився тоді, коли суспільство перейшло від первісності до феодального рівня ладу, а згадувані в літописах волхви – загальна назва служителів язичницького культу [241, с. 172]. Інший важливий висновок дослідника стосується того, що значення жерців у східних слов'ян було таким же важливим, як і у західних [241, с. 120-121].

Продовження вивчення культових пам'яток східних слов'ян дозволило Б.О. Тимошуку виокремити, крім храмів, інші типи таких об'єктів. До них віднесені жертовні ями (одноразового, багаторазового використання та криніці), майданчики-вітари, які могли знаходитися у склепах, святилищах, могильниках, а також похованальні споруди. За особливостями створення тавикористання язичницькі об'єкти поділено на місця, створені самою природою, а також штучні споруди. Щодо природних об'єктів, то відзначено їх різноманіття та значну кількість, оскільки слов'яни поклонялися різним природним явищам – сонцю, місяцю, горам, окремим каменям і т.д.

До природних культових слов'янських об'єктів Б.О. Тимощуком віднесено печери. Такими видами пам'яток були печери біля с. Межигір'я (Тернопільщина), уроч. Довбушеві печери біля с. Бубнище (Івано-Франківщина), скелі Гострий Камінь біля с. Урич (Львівщина).

Значна увага приділена дослідником такому об'єкту поклоніння, як ліс і конкретне дерево. На прикладі розташування святилищ у Медоборах В.О. Тимошук стверджував, що ліс вважався слов'янським та давньоруським язичницьким населенням священим. Тут, згідно з уявленнями, мешкали боги, знаходилися місця поклоніння і моління, біля яких жили жерці [147, с. 107-108]. Особливо шанованим вважався дуб. Прикладів поклоніння цьому дереву можна навести небагато через відносну недовговічність матеріалу, але науковцем зафіксовано чимало писемних доказів цього [131, с. 10].

Комплексний аналіз джерел дозволив досліднику порушити питання і про наявність на Русі двовір'я [22, 135 с.; 177, с. 144-163]. На це вказали часті розташування язичницьких святилищ неподалік давньоруських поховань, здійснених за християнським обрядом. На думку Б.О. Тимошука, переважна більшість населення в цей час була християнами, інша частина - язичниками, але були й такі, що поклонялися „поганським ідолам і християнському Богові” [149, с. 135; 264, с. 56-63]. Загалом у розвитку релігій Київської Русі період XI-XIII ст. визначений часом „існування двох впливових напрямків: православ’я, яке все більше зміцнювало свої позиції у суспільстві, і язичництва, яке боролося за збереження свого впливу на людність” [149, с. 135].

Варто відзначити також факт вивчення дослідником матеріалів з розкопок культових пам'яток, розташованих на території Росії (Асташкове, Красногор'є, Кушлящіна, Петрово, Рудлово (Смоленська обл.), Воргол, Животинське (Воронезька обл.), Горки (Вологодська обл.), Псков, Кірово (Псковська обл.), Сущево (Рязанська обл.), Коломо (Новгородська обл.), Польщі (Волин, Вишеград, Гніздо, Гора Хельмська, Гродова Гора, Демено, Довжешуво, Лиса Гора, Плоцк, Пустарі, Радзіково, Джебиту, Шлонж), Білорусі (Хотомель), Болгарії (Горановці), Німеччини (о. Рюген, Бранденбург, Гросс Раден, Зварінген, Тауфельсберг, Фельдберг, Фішерінзель), Чехії (Курним, Мікульчиці, Погансько, Прага) [131, с. 95-109]. Дані з цих пам'яток дали змогу виявити спільні та відмітні риси у особливостях спорудження та функціонування культових пам'яток на території Центральної та Східної Європи, а також зробити припущення про особливості здійснюваних там обрядів.

5.2. Розробки методів вивчення еволюції слов'янського суспільства із згадкою СРСР та утворення нових

Важкі роки перебудови, а потім і розпад СРСР та утворення нових держав призвели до того, що з початку 1990-х рр. Прикарпатська експедиція в Україні не працювала. У зв'язку з цим Б.О. Тимошук, маючи за плечима унікальний досвід і багаточисленні експедиції, основну увагу зосередив на систематизації виявлених матеріалів, їх аналізі та інтерпретації. Дуже

важливими для вивчення історії східного слов'янства стали його монографії, присвячені особливостям суспільного та соціального устрою слов'ян, початкам формувань у них державних структур і проявів цього.

Б.О. Тимошук визнавав, що проблема дослідження східнослов'янської общини досить складна і важка у плані її теоретичного та конкретного розв'язання [136, с. 5]. Та водночас наголосив, що нестача писемних джерел може бути суттєво доповнена археологічними. Саме це і було зроблено дослідником. Нагадаємо, що серед деяких істориків-славістів є критики, які заперечують важливу роль археологічних джерел для вивчення перехідного періоду в історії слов'ян. Так, І.Я. Фроянов, цитуючи Б.О. Тимошука, наголошує на „перебільшений оцінці можливостей археологічних джерел”, констатуючи, що вони можуть виконувати тільки допоміжну роль, тобто заперечити або підтвердити ті писемні джерела, які наявні у дослідників [1149, с. 157-158]. Проте, відзначимо, що у працях, особливо періоду 90-х рр., Б.О. Тимошук широко використовував писемні джерела, завдяки чому цілісно вивчав порушену проблему, часто виступаючи вже не з позицій археолога, а історика. А факт широкого застосування та, що особливо важливо, правильної інтерпретації та зіставлення з писемними даними, свідчить тільки про користь для історичної науки взагалі.

Важливою складовою вивчення перехідного від первісності до ранньокласових відносин у східних слов'ян науковець вважав розробку критеріїв визначення тих суспільних інститутів, які існували у населення VI-XIII ст. Їх було поділено на: общинні центри (великосімейні, сковища, адміністративно-господарські та надобщинні) та поселення-феодальні центри (князівські фортеці, приватновласницькі замки-садиби і давньоруські міста) [137, с. 16]. На основі вивчення еволюції цих видів пам'яток дослідник вбачав можливість простеження розвитку слов'янського суспільства від одного ступеня до іншого.

Обидві групи пам'яток аналізувалися Б.О. Тимошуком не на основі старожитностей конкретного регіону, а по всій території їх поширення. Найважливіше, що дослідник виділив чіткі ознаки кожної категорії пам'яток.

Обов'язкові ознаки великосімейних общинних центрів такі: 1) як правило, це найбільші і найдавніші в общині поселення, що розташовувалися в центрі; 2) на території цих поселень зосереджувалося общинне ремесло, а також общинні запаси; 3) поряд з великосімейними общинними центрами розташовувалися поселення інших споріднених патріархальних сімей. Разом вони складали великосімейну общину [137, с. 16], на чолі якої стояла патріархальна сім'я, що жила спільним життям з іншими членами общини. Її побут не відрізнявся від решти мешканців. Б.О. Тимошук припустив, що з членів головної патріархальної сім'ї обиралися старійшини і військові ватажки, які виконували свої обов'язки в інтересах усіх членів общини [137, с. 16].

Общинні центри-сковища, на думку Б.О. Тимошука, складалися з двох частин: а) укріпленого майданчика без стаціонарних жителів (городища-сковища) і б) селища-супутника цього городища, де знаходилися житла общинної знаті (войнів-землеробів) [137, с. 16]. Основна риса таких пам'яток - на самперед укріплена лінія. Городища-сковища відзначенні як такі, що були центром суспільного життя общини, тут влаштовувалися збори, ритуальні застійля тощо. Зрозуміло, що однією з функцій таких городищ була оборонна. Основним типом оборонних споруд була система валів і ровів. Але після дослідження Б.О. Тимошуком Добринівського городища встановлена наявність ще одного типу оборонних споруд, невідомого до цього часу. Тут по краю городища простежено рештки загородження у вигляді дерев'яних стін, від яких на поверхні не збереглося ніяких слідів. Конструкція такої стіни складалася з горизонтальних колод, закріплених стовпами-стояками. На найбільш важливих ділянках оборони горизонтальні стовпні врубувалися в стовпні-опори, нижня частина яких опущена в материк [216, с. 136]. При вивченні внутрішньої стіни таких городищ у деяких випадках простежені різного роду будівлі, що примикають до цієї стіни і підсилюють оборону [216, с. 137-138].

Аналізуючи адміністративно-господарські центри слов'ян, науковець відзначив, що до їх складу входили укріплені поселення, забудовані садибами малих сімей общинної знаті. Поряд з ними розташовувались неукріплені поселення рядових общинників, основним заняттям яких було сільське господарство [137, с. 48].

Особлива увага звернена на надобщинні центри, структура яких складніша від адміністративно-господарських. До їх складу, за Б.О. Тимошуком, входили: а) городища-укріплені поселення; б) торгово-ремісничі поселення; в) сакральні зони з їх святилищами з кількома капищами і великими язичницькими курганними могильниками; г) інші поселення.

Ведучи мову про феодальні центри-князівські фортеці, вчений відзначив особливості феодальних князівських замків (Судова Вишня, Ревне, Горішні Шерівці, Коростовата та ін.). Він наголошував, що це складний соціально-економічний комплекс зі своїм господарсько-виробничим забезпеченням. Основну частину такого поселення складала фортеця, укріплена головною оборонною лінією, основу якої складав вал-платформа з оборонними зрубами на його вершині і з житлово-господарськими кліттями для професійних воїнів і ремісниками. Вони ж забезпечували постачання фортеці всім необхідним. Б.О. Тимошук відзначив характерні риси таких поселень: 1) розташувалися вони обов'язково неподалік князівських городищ; 2) час існування селищ збігається з часом існування фортець; 3) на території селищ, крім

стационарних жителів (землянок з печами-кам'янками) і господарських споруд, виступають також рештки ремісничого виробництва (майстерні, ремісничі відходи) [136, с. 62].

На думку Б.О. Тимошука, князівські фортеці стали основною опорою панівної влади на місцях, через які вона здійснювала управління державою, проводив збір податків, обороняв від зовнішньої загрози та ін [137, с. 94]. Початком спорудження таких об'єктів дослідник вважав межу, що проходила між первісним суспільством і ранньофеодальним [207-209]. Основними критеріями їх визначення є: 1) складна фортифікаційна система, основу якої складали укріплені лінії у вигляді валів-платформ з оборонними зрубами на них; 2) внутрішній двір князівських фортець Х ст. забудовувався за визначену системою. По периметру валу в один ряд розташовувалися житлово-господарські, часто розділені по вертикалі споруди, що належали дружинникам. Основним типом таких будівель на території укріпленого майданчика городищ були зрубні будинки з підвальми, що знаходилися на значній відстані один від іншого; 3) городища-князівські фортеці Х ст. завжди супроводжувалися, як зазначалося, селищами-супутниками [136, с. 62].

Як стверджував Б.О. Тимошук, саме з часів будівництва князівських фортець можна вести мову про існування давньоруської держави. Цей процес, що розпочався наприкінці IX ст. і продовжувався до кінця XI ст., дослідником визначено як „соціальний переворот” у східнослов'янському суспільстві, коли такі фортеці замінили общинні центри. Ця перебудова започаткувала утвердження державних відносин у всіх сферах суспільства [149, с. 99].

До приватновласницьких замків-садиб учений відносив пам'ятки, які мали такі ознаки: 1) основу укріплених ліній складали суцільні ряди зрубів, поставлені на давній поверхні землі без застосування валів-платформ. Пустотілі зруби укріпленої лінії використовувалися як житлові приміщення для рядових воїнів; 2) характер забудови майданчика городища. За матеріалами розкопок таких пам'яток у Прикарпатті, тут знаходились дерев'яні зрубні будинки, часто з підвальми і глинобитними печами, християнські храми та не було споруд ремісничого характеру.

Важливою категорією пам'яток є давньоруські міста. Археолог, маючи багатий досвід їх дослідження, а також враховуючи попередні напропорушення в цій сфері, підкresлював, що формування міст належать до заключного етапу існування первісного ладу у слов'ян і пов'язане із процесом відділення ремесла від землеробства, що знайшло відображення в історії розвитку ремісничих поселень. Останні ж переростали в нове соціально-економічне явище, яке називається містом, з того часу, коли зливалися з поселеннями з військово-феодальної знать [195, с. 135]. Давньоруське місто складалося з центру феодального правління (фортеця-дитинець), посад (міська община,

що мала самоуправління) і приміських феодальних укріплень дворів, сіл, монастирів, слобод. Головною їх складовою був торгово-ремісничий посад, де знаходилися садиби вільних ремісників, купців та інших груп населення, а також торгова площа і патрональні храми [137, с. 122].

Аналізуючи такі типи пам'яток, час їх існування, застосовуючи порівняльні методи, Б.О. Тимошук приходить до висновку, що всі вони стали проявом окремого періоду розвитку східного слов'янства. Таких періодів ним виокремлено чотири. Для першого (VI-VII ст.) характерні неукріплені общинні центри – великосімейні та сховища. На початку другого періоду (VIII ст.) з'являються нові укріплені общинні центри – адміністративно-господарські, а також надобщинні центри, а трохи пізніше городища-святилища. Початок третього періоду (кінець IX ст.) означувався ліквідацією общинних центрів і будівництвом князівських (державних) фортець. Одночасно з ними будуються давньоруські міста. До останнього періоду (XI-XIII ст.) відносяться приватновласницькі феодальні замки-садиби, тоді ж існують князівські фортеці та давньоруські міста [137, с. 124-125]. Активний критик наукових методів та основних поглядів Б.О. Тимошука І.Я. Фроянов з іронією зауважив, що „Хронологічна класифікація” поселень східних слов'ян, зроблена Б.О. Тимошуком з розрахунком на нове слово в науці, цілком вписується у звичну періодизацію східнослов'янського суспільства: первісна епоха (до VII ст.), генезис феодалізму (VIII-IX ст.), ранньофеодальний період (друга половина IX-XI ст.), час зрілого феодалізму (з XII ст.)” [1149, с. 159]. Втім, складається враження, що рецензент, уже не маючи аргументів проти цілісного і беззаперечного викладу фактів Б.О. Тимошуком, просто зазначив, що дана градація була уже зроблена до Бориса Онисимовича. Але він не врахував того, що Б.О. Тимошук був, очевидно, першим, хто зійставив відомі хронологічні етапи розвитку східнослов'янського суспільства з певними категоріями археологічних пам'яток, і, в такий спосіб істотно доповнив скупі писемні свідчення про устрій тогочасного населення, в чому і полягає його велика заслуга.

Після виходу узагальнюючої монографії «Східні слов'яни: від общини до міст» [139], присвячений перехідному періоду в історії слов'ян, остання відобразила перехід слов'ян від первісності до класового суспільства і така послідовність набула свого логічного завершення і перетворилася у струнку систему, надійно обґрутовану писемними та археологічними матеріалами. По суті, як зазначили рецензенти Л.П. Михайлина та С.В. Пивоваров, це „справжнє наукове відкриття, яке підсумувало тернистий шлях слов'янської археології за півтора століття.... дослідження значно збагатило вітчизняну науку і, головне, накреслило шлях для подальшого вивчення пам'яток слов'ян у конкретному регіоні та надало можливість використання якісно

нових методик археологічного пошуку та наукової фіксації виявлених старожитностей" [1018, с. 139].

Окреме питанням, яким займався науковець у цей період, - це зіставлення археологічних матеріалів локальних варіантів культур VIII-X ст. із літописними свідченнями про окремі слов'янські племена з метою визначення належності конкретних старожитностей кожному „племінному” княжинню. Основна увага тут звернена на визначення території локалізації княжиння хорватів, яке, на тверде переконання Б.О. Тимошука, до часу входження його в кінці X ст. до складу Київської Русі мало власне державне утворення. „Хорватське” питання порушувалося археологом не вперше, до цього часу істориками зроблено кілька спроб на основі писемних джерел визначити межі хорватського князівства. Серед дослідників, які займалися цією проблематикою, варто згадати М. Погодіна, Н. Батюшкова, Д. Іловайського, Н. Барсова, С. Середоніна, Л. Василевського, А. Шахматова та ін [1078, с. 166-171]. Одні вважали територією розселення хорватського племені Прикарпаття, інші – Галичину або басейн р. Дністер, розділяючи при цьому це слов'янське об'єднання на, власне, хорватів і більш хорватів [1078, с. 171]. Відомі також спроби розв'язання цієї проблеми археологами, зокрема Є.І. Тимофесівим та А.Т. Сміленко [137, с. 167-168], які керувалися тільки окремими типами археологічних джерел (жіночі прикраси, поховання, характер житлових споруд). Проте, як відзначив Б.О. Тимошук, виокремлення локальних варіантів слов'янської культури можливе лише при комплексному підході, тобто при максимальному застосуванні всіх наявних археологічних джерел. Спроба визначення меж поширення хорватського княжиння вже була зроблена науковцем раніше [316, с. 86], але, провівши багаторічні дослідження слов'янських старожитностей Прикарпаття, він уточнив і конкретизував свої висновки. Основою визначення локальних особливостей окремої території став най масовіший матеріал – кераміка. Так, простежено, що на території українського Прикарпаття особливістю керамічних комплексів VI-VII ст. є співіснування ліпних горщиків так званих празького і овально-бокового типів при явній перевазі першого з них. Ці типи посудин простеженні археологом у попередніх культурах регіону, наприклад у культурі карпатських курганів, що вказує, на думку Б.О. Тимошука, на певну роль її носіїв у формуванні слов'янської культури [137, с. 170-171]. Такі відмінності продовжують виділяти слов'янську культуру Прикарпаття і в наступний період (VIII-X ст.). Крім форм посуду, характерною рисою став склад маси, з якої він виготовлявся. Так, при виготовлені кружальної кераміки в тісто додавали велику кількість крупнозернистого піску, елементи якого виступають на поверхні, створюючи враження, що поверхня посудини вкрита піском. Ці спостереження дослідника при зіставленні з іншими ознаками, зокрема побудовою систем та конструкцій оборонних ліній городищ, яких немає на інших територіях, дозволили визначити приблизні

межі княжиння літописників хорватів. Південно-східним кордоном була позначена Хотинська височина (до м. Хотин), західним – Карпатські гори, північними – городище Підгірці Львівської обл (літописний Плісценськ), південними – басейн Верхнього Дністра [137, с. 173].

Цималий резонанс у науковому світі викликали дослідження Б.О. Тимошука єволюції такого суспільного інституту слов'янського суспільства VI-X ст., як общини. Основним джерелом для її вивчення, як уже зазначалося, став комплекс пам'яток, названий „гніздом”. Прикарпатською експедицією Інституту працюючої АН СРСР під керівництвом І.П. Русанової та Б.О. Тимошука, а раніше й експедицією Чернівецького університету та Івано-Франківської області, завдяки чому виявлено понад 30 гнізд слов'янських поселень. Їхня площа сягала в середньому 70-80 кв.км, а кількість синхронних поселень у кожному гнізді не перевищувала 10 [136, с. 79].

До одного з найбільш досліджених можна віднести Чорнівське гніздо, яке відкрите і досить масштабно обстежене наприкінці 70-х рр. ХХ ст. [181, с. 397]. Використовуючи археологічні методи, феодальні грамоти XV ст., дані мікротопонімії, визначені точні межі впливу поширення Чорнівського общинного центру. У центрі цього гнізда-общини знаходилося найбільше поселення VIII-X ст., де досліджені рештки ремісничої діяльності. За 200 м під нього знаходилося інше поселення, де, крім жителіVIII ст., зафіковані споруди V-VII ст. На думку Б.О. Тимошука, саме з цього, найдавнішого в гнізді слов'янського поселення почав розростатися адміністративно-господарський центр VIII-X ст. Неподалік останнього в уроч. Баба досліджені курганий могильник із залишками капища. Крім цих пам'яток, на території Чорнівського гнізда поселені відкрито ще 7 селищ [136, с. 77-78]. Загалом гніздо мало досить складну структуру. Найбільш розвиненим було ремісниче поселення – общинний центр, навколо якого концентрувалися великі поселення – патріархальний та малі селища – сімейні общини. Другим об'єднуючим центром для всього гнізда став могильник [250, с. 23]. Порівнюючи поселення VIII-X та VI-VII ст. у Чорнівці, Б.О. Тимошук та І.П. Русанова відзначили, що пізніші пам'ятки кардинально відрізняються від патріархально-родових общин VI-VII ст., коли ще не було великих общинних центрів, а в побуті переважали однотипні невеликі споруди. У VIII-IX ст. відбуваються різкі зміни в розвитку господарства, поширюється орне землеробство, активізується ремісниче виробництво, що призводить до збільшення кількості населення, свідченням чого стала більша кількість поселень цього часу в Чорнівці. Археологи припустили, що такі пам'ятки кінця I тис. н. е. відображали вже територіальну общину, де родинні, зв'язки відходили на другий план, поступаючись місцем господарським, адміністративним та, можливо, релігійним [250, с. 24]. Основні риси такої

общини визначено такі : 1) вона складалася з дев'яти різnotипних малих і великих поселень, віддалених одне від іншого на 1-3 км; 2) тут існував свій общинний центр з розвиненим ремеслом, що постачав свою продукцію в навколошні поселення; 3) для поховань використовувався спільній могильник; 4) територія поселення охоплювала орні землі та лісні угіддя, мала постійні кордони [250, с. 24].

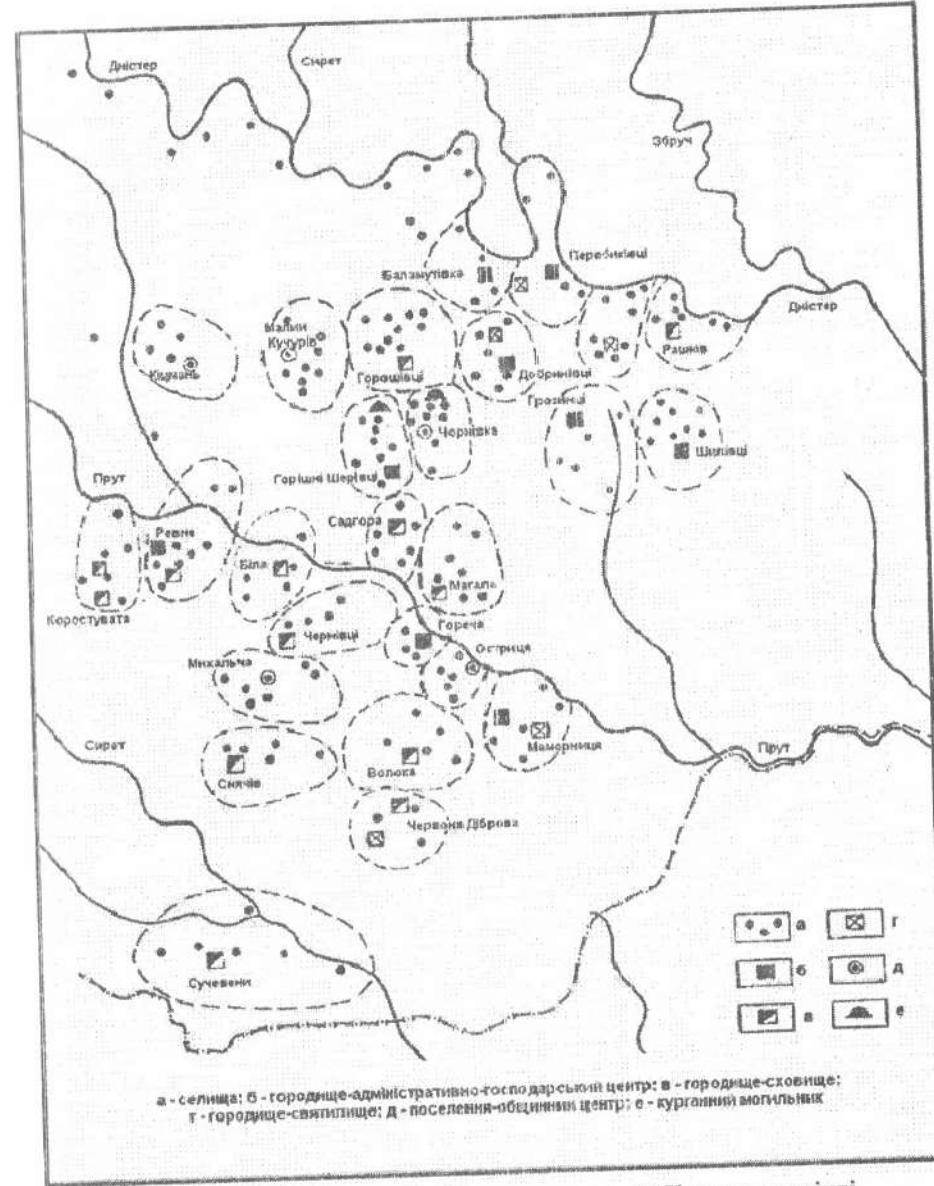
Дослідження цієї поселенської структури розкрили якісно нові дані і стосовно оборонних споруд слов'ян IX ст. Тут, на городищі-общинному центрі простежено 9 западин жител, розташованих верхині пагорба, що прикривали найбільш незахищенну частину городища. Автором розкопок досліджено дві западини, де виявлено зруби, з яких було зручно вести спостереження над навколошньою місцевістю. На думку Б.О. Тимошука, тут могли жити напівпрофесійні воїни, які охороняли общинний центр [216, с. 137].

Завдяки вивченню Чорнівського гнізда поселень та інших подібних комплексів пам'яток Б.О. Тимошуком виокремлено комплекс ознак гнізд-общин: 1) за характером групування синхронних поселень, як правило, в басейні однієї річки, враховуючи той факт, що кожне гніздо-община мали свій центр, навколо якого концентрувалися різnotипні селища; 2) за природними кордонами, що обмежували окрему групу поселень з їх центром від інших таких же комплексів поселень; 3) на основі ретроспективного вивчення давніх кордонів соціальних структур, відомих за писемними джерелами, картографічним матеріалом і даними топонімії [136, с. 79].

Актуальність і важливість вивчення комплексу слов'янських пам'яток біля Чорнівки викликали необхідність продовження дослідження цих поселень у середині 80-х рр. ХХ ст. експедицією ЧКМ під керівництвом В.М. Войнаровського. Нещодавно світ побачила ґрунтовна монографія археолога, де опубліковані матеріали з розкопок Чорнівки та визначено роль Б.О. Тимошука та І.П. Русанової в її дослідженні. Ці поселення відзначені як дуже важливі в контексті розуміння слов'янського етногенезу у I тис. н. е [1050, с. 166 с.].

Під час досліджень комплексів слов'янських поселень-гнізд вивчено структуру та визначено роль кожної пам'ятки в системі пам'яток у таких населених пунктах, як Баламутівка, Горошівці, Малий Кучурів, Біла, Волока, Карапчів, Кіцмань, Коростовата, Кулішівка, Маморниця, Михальча, Остриця, Перебіківці, Пригородок, Ревне, Рухотин, Садгора, Снячів (Чернівецька обл.), Городниця, Рудники (Івано-Франківська обл.), Круглилів (Тернопільська обл.) [136, с. 144-182].

Зважаючи на значну кількість таких поселенських структур, їх дослідження не могло не викликати розробки специфічної методики вивчення гнізд поселень. Б.О. Тимошуком сформовані критерії визначення подібних пам'яток, зокрема: 1) за характером групування синхронних поселень, коли,

Карта 11. Гнізда слов'янських поселень VI-X ст. у межиріччі Верхнього Пруту та Середнього Дністра (за Б.О. Тимошуком)

як правило, існувало городище, навколо якого знаходилися поселення; 2) за природними кордонами, що відділяли гніздо-поселення від аналогічних утворень; 3) на основі ретроспективного вивчення давніх меж соціальних структур, відомих з писемних джерел, картографічних матеріалів і даних мікротопонімії [216, с. 121].

Якщо порівняння кількості та площа слов'янських поселень VI-VII, з одного боку, та VIII-X ст., з другого, дали змогу тільки припустити про масштабні демографічні зміни в другій половині I тис. н. е. [147, с. 102-103], то після суцільного обстеження пам'яток Буковини, а також значних розвідкових досліджень на Тернопільщині та Івано-Франківщині про це стверджувалося однозначно. Наприклад, під час обстеження 21 гнізда поселень було виявлено лише 25 поселень середини I тис. н. е., тоді як пам'яток VIII-X ст. на тій же території зафіксовано 125. Крім того, площа останніх значно більша за площу поселень попереднього періоду [136, с. 86]. Ці факти, як відзначає Б.О. Тимошук, могли бути зумовлені тільки істотними зрушеннями в тваринництві, сільському господарстві, ремеслі. Археолог дійшов висновку, що в другій половині I тис. н. е. сформувався новий тип господарства, в якому нова парова система землеробства гармонійно співіснувала з тваринництвом [136, с. 91]. Про істотні зрушення в той час свідчили й окремі ремісничі поселення, яких не виявлено на пам'ятках попереднього періоду.

Значна джерельна база, доповнена писемними пам'ятками, дозволила Б.О. Тимошку визначити час переходу від переложної та підсічно-вогневої до парової системи. Про існування останньої достовірно можна стверджувати з появою у X-XIII ст., масовій кількості нових знарядь праці, насамперед для обробітку ґрунту, які і визначили зміни системи господарства. Як стверджував археолог, переход до парової системи можливий лише при умові появи орних знарядь, які під час обробітку перевертали землю. Найраніші наразіники від таких знарядь праці датують VIII-IX ст. [211, с. 141]. Дослідником простежено також удосконалення наприкінці I тис. н. е. інших сільськогосподарських знарядь: серпів, жорсен, ножів тощо. Збільшувався в той час і асортимент вирощуваних культур, зокрема, крім проса, ячменю і пшениці слов'яни культивували бобові, а найголовніше – озиме жито – основний прояв парової системи господарства [211, с. 142]. Свідченням прогресивних змін слугувала поява і активний розвиток ремісництва, яке могло виникнути тільки тоді, коли з'явилася потреба у масовому виготовленні ремісничої продукції. Результатом цих якісно нових змін у слов'янському суспільстві став демографічний прогрес та ускладнення структури суспільних відносин, що дозволило стверджувати про новий тип господарства (орного землеробства), як про основну причину таких змін. Його появу дослідник відносить до хронологічного проміжку між VII-VIII і

IX ст., наголошуючи, звичайно, на тривалості цього явища і неодночасності його впровадження на різних територіях [211, с. 145].

Співставлення писемних даних з археологічними джерелами дозволили досліднику зробити висновки про основні риси слов'янської общини VI-IX ст. Вона була віднесена до переходного періоду від первісності до класового суспільства, коли йшов активний процес заміни кровноспоріднених зв'язків сусідськими. Сусідська (землеробська) община VI-IX ст. була складним соціальним мікроорганізмом, до складу якого входили селищно-патріархальні сім'ї, а також мініатюрні селища – малі нерозділені сім'ї і селища без майданчиків – колективних дворів, що належали малим сім'ям [285, с. 66-67]. У житті землеробської общини важливу роль відігравали общинні центри, до складу яких входили поселення ремісників і напівпрофесійних воїнів (войнів-землеробів), святилища та склепи. На території таких центрів відбувалися народні збори, релігійні святкування. Розселення окремих селищ в безпосередній близькості до общинного центру, або на значній віддалі Б.О. Тимошук пояснює початком майнового розшарування. Проте, дослідником підкреслено, що землеробська община, втрачаючи багато ознак первісного ладу, ще не була феодальною структурою [136, с. 107-108]. Фахівець з Воронежа В.М. Ковалевський, підсумовуючи дослідження соціальної структури слов'ян за останні 75 років, повністю погоджується з подібними гіпотезами Б.О. Тимошука та розробленою ним типологією поселень [1173]. Наводячи цитати археолога, він в додатках своєї роботи навів основи концепції Б.О. Тимошука, відзначаючи про його „велику роботу у складенні соціальної типології слов'янських поселень” [1173].

Аналізуючи археологічні джерела, дослідник зазначає, що у другій половині I тис. н.е. східнослов'янське поселення являло собою комплекс садиб (іноді одну колективну садибу), кожна з яких належала кільком сім'ям. Окремі сім'ї, які об'єднували родинні зв'язки по батьківській лінії, розташовувалися навколо майданчики двору загального користування [216, с. 132]. На відміну від таких великосімейних общин, відомі й інші соціальні структури, представлені мініатюрними селищами. Досліджуючи старожитності с. Бузовиця (Кельменецький р-н Чернівецької обл.), Б.О. Тимошук на значній відстані від великого слов'янського поселення виявив три невеликі комплекси, що складалися із трьох-шести западин-жител. На думку дослідника, це свідчення існування малої нерозділеної сім'ї, яка складалася з двох поколінь родичів [216, с. 133].

Третім типом слов'янських поселень названо індивідуальну сімейну садибу, яка виникає у VIII-IX ст. і ще малодосліджена. Одну з таких садиб розкопано Б.О. Тимошуком спільно з Л.П. Михайлиною у 1982 р. поблизу слов'янського поселення Кідріна, що входило у Ревнянське гніздо поселень. Тут досліджено садибу з розмірами 35x14 м, розділену водним джерелом на

дві частини: житлову (напівземлянка з піччю-кам'яною та стінами каркасно-стовпової конструкції) та господарську (две господарські прямокутні будівлі та дві господарські ями) [81, с. 5-8; 216, с. 134].

Процес феодалізації общини відбувся тоді, коли з кінця IX ст. почалося насильницьке їх підкорення князівською феодальною владою. Археологічною ознакою цього Б.О. Тимошук вважає масову ліквідацію общинних центрів і будівництво князівських фортець – опорних пунктів князівської влади на місці. Починаючи з цього часу, на думку дослідника, настає період сусідської общини, яка виступає у формах селянської, відносно вільної общини-верви, феодально-залежної общини, а також міської (посадської) общини [136, с. 142]. Такі висновки підтвердилися і писемними джерелами. Щоправда, треба погодитися з думкою І.Я. Фроянова, який, аналізуючи погляди Б.О. Тимошука, зазначає, що нема підстав коментувати будівництво князем Олегом міст як спорудження князівських фортець, пов'язаних з державним освоєнням земель, на яких вони будувалися [1149, с. 370].

Найбільш масовими, за Б.О. Тимошуком, були общини-верви, кожна з яких являла собою об'єднання малих сімей селян-власників орної землі. Через князівські фортеці ці общини експлуатувалися, що проявлялось у формі податків. Відбувається поступовий процес розшарування селянства, більша частина яких потрапляє в різні форми феодальної залежності [136, с. 142-143]. На основі вивчення таких общин іншими науковцями, а також власних спостережень, археологом визначено такі основні їх риси: 1) Вона була територіальним об'єднанням власників, які вели індивідуальне господарство; 2) Орна земля, що перебувала у власності, переходила у спадок, а до общинних земель належали ліси, пасовища, водойми; 3) Основою створення общини-верви стала землеробська община. Вона мала самоуправління, вибирала свої органи влади мала свій общинний суд; 4) Община-верва поступово втрачала свою самостійність. Починаючи з другої половини XI ст. вона потрапила в залежність від феодалів. Її члени з власників перетворювалися у держателів землі [136, с. 125-126].

Феодально-залежні общини (Х-ХІ ст.) були складовими частинами князівських фортець і розташовувались у безпосередній близькості від них. Дослідник відзначав, що в таких общинах все ще зберігалися общинні порядки, свідченням чого є розкопані тут довгі доми-контини. [136, с. 142]. Шляхи появи таких утворень він убачав у процесі ліквідації общинних центрів, коли частина населення, котра чинила опір, потрапила в полон, але була наділена землею. Залежне населення жило окремими поселеннями. Діяльність таких общин повністю підпорядковувалася інтересам феодального центру. Її члени зобов'язувалися будувати, ремонтувати і оберігати укріплення фортеці, постачати гарнізон продуктами харчування і ремісничими виробами, виконувати інші повинності. Відзначаючи, що

вивчення феодальної общини почалося недавно, Б.О. Тимошук припустив, що до її складу входили напіввільні землероби і ремісники, які традиційно зберігали общинні відносини. Члени такого утворення мали індивідуальні господарства, але являлися не власниками, а держателями землі [136, с. 124-125].

Міська або посадська община, на думку Б.О. Тимошука, стала важливою структурою давньоруського міста і склалася в результаті внутрішнього соціально-економічного розвитку східнослов'янського суспільства. Її виникнення викликане необхідністю створення сприятливих умов для торгово-ремісничої діяльності вільного ремісничого населення. Структура такої общини була досить складною, тут постійно відбувався процес майнової диференціації суспільства, а влада переходила з рук у руки багатьох міщан [136, 107-108, 142-143]. Археолог, провівши дослідження на багатьох пам'ятках міського типу та грунтово займаючись проблематикою походження та розвитку давньоруських міст, виділив наступні ознаки їхнього посаду: 1) Посади Х-ХІ ст., як правило, укріплялися і мали свої лінії оборони; 2) Територія посаду була густо забудована, мала вулично-садибне планування і центральну торгову площею; 3) Посад знаходився біля дитинця і до нього примикали приміські поселення [189, с. 70-71; 214, с. 69-89; 136, с. 131]. Міська община, на відміну від вище згаданих, мала більшу незалежність, тут існували свої вічові порядки і старійшини (виборні посадники, соцькі та ін.). У часи міжусобиць відомі випадки, коли посадська влада призначала на князівський престол свого ставленника [136, с. 142; 137, с. 109-110]. Ще однією характерною ознакою посаду стало існування на його території церков з храмами біля них [137, с. 113].

Одним із об'єктів наукових досліджень Б.О. Тимошука став процес вивчення полюддя у слов'ян напередодні і під час утворення централізованої держави [302, с. 223-234; 219, с. 8-21]. Воно, на думку історика, відіграво істотну роль у розвитку тогочасного суспільства, і саме з ним пов'язане зародження у суспільстві прошарку служилих людей-дружинників, інституту князівської влади, початок розвитку міжнародної торгівлі, складання податкової системи, існування святилищ та інших передумов виникнення держави [149, с. 168]. Напередодні утворення Давньої Русі полюддя, на думку дослідника, являло собою щорічний ритуальний об'їзд князем громад, які входили до складу княжиння, під час якого він міг виконати свої основні обов'язки – придушити separatizm, здійснити жертвоприношення, прийняти знаки вірності, одержати дари і зібрати данину [149, с. 68].

У процесі утворення ранньофеодальної держави роль полюддя зменшувалася. У давньоруський період до особливостей полюддя віднесена та, що проводилося воно не тільки племінними князями, але й київським князем, об'єктами збору були як і землеробські общини, так і міські. У процесі припинення „племінних“ княжинь воно відмирає не

пізніше, ніж у кінці Х ст. [149, с. 146]. Приблизно таке ж розуміння терміна „полюддя” і в інших дослідників [1149, с. 467-468].

Отже, можемо стверджувати про значний внесок Б.О. Тимошука у вивчення слов'янської історії VI-XIII ст., зокрема духовної культури, суспільного ладу та соціальної структури населення. Величезний резонанс у науковому світі викликали відкриття Б.О. Тимошука та І.П. Русановою перебування знаменитого Збрuczького ідола, співвідношення його з давньоруськими старожитностями, а після тривалих польових досліджень – твердження про існування на території Русі у важкодоступних лісових місцевостях острівців язичництва, датованих X-XIII ст. Це категорично спростувало поширену на той час думку про швидку та остаточну перемогу християнства на теренах давньоруської держави. Дослідники показали, що функціонування язичницьких осередків не є винятковим явищем у слов'янському світі, свідченням чого стали подібні пам'ятки у західних слов'ян. Опрацювання матеріалів культових слов'янських пам'яток на території, що охоплює простір від європейської частини Росії та до території Східної Німеччини дало змогу досліднику комплексно розглянути особливості розвитку однієї з основних складових духовної культури – релігії.

Іншим вагомим здобутком Б.О. Тимошука можна вважати новий підхід до історичної інтерпретації археологічного матеріалу, завдяки чому вивчено та проаналізовано особливості суспільного ладу східних слов'ян напередодні та під час утворення держави. Археологом виділено 8 типів центрів суспільного життя слов'ян: общинні, великосімейні, общинні сковища, общинні адміністративно-господарські, надобщинні (племінні), князівські (державні) фортеці, феодальні замки-садиби, давньоруські міста. Визначення головних ознак цих центрів, їхнє хронологічне розчленування в поєднанні з даними про соціально-економічний розвиток слов'ян дали змогу вченому визначити стадії розвитку слов'янського суспільства у VI-XIII ст., а саме: первіснообщинну (VI-VII ст.), передкласову (VIII-IX ст.), ранньофеодальну (кінець IX – друга половина XI ст.) та феодальну (друга половина XI – перша половина XIII ст.). Після проведених досліджень і зроблених висновків вивчення історії слов'ян у перехідний період досягло якісно нового рівня, коли археологічні джерела максимально доповнювали писемні та навпаки.

ВИСНОВКИ

Проблема, досліджена в монографії, – перша спроба в історичній науці глибоко розкрити, узагальнити й об'єктивно оцінити постать і наукову спадщину історика й археолога, вченого з європейським іменем – Бориса Онисимовича Тимошука (1919-2003). За період більш ніж піввікової науково-дослідницької роботи Б.О. Тимошук зробив вагомий внесок у розвиток археологічної науки, зокрема слов'яно-руської, втілив у життя новий підхід до історичної інтерпретації археологічного матеріалу, що дозволило вивчати такі складові життя давньої людини, як духовна культура, суспільні та соціальні відносини. Творчі здобутки дослідника, його наукова спадщина особливо актуальні на даний час, коли в наукових колах продовжуються гострі дискусії щодо слов'янського етногенезу.

Історіографія досліджені проблеми упродовж останньої третини ХХ ст. – початку ХХІ ст. досить численна, проте належна оцінка здобутків і діяльності Б.О. Тимошука дана тільки у пострадянський період, після зняття ганебного „ярлика” з колишнього військовополоненого та в'язня німецьких концтаборів. З початку 90-х рр. ХХ ст. і до цього часу з'явилася чимала низка праць наукового та науково-популярного характеру, які різносторонньо та об'єктивно оцінюють життєвий та творчий шлях археолога. Поте до останнього часу не були достатньо вивчені окремі віхи життєвого шляху науковця, а деякі напрацювання щодо вивчення окремих історичних проблем давніх спільнот згадувалися побіжно.

Нами висвітлено відомі та мало з'ясовані до цього факти із життя Б.О. Тимошука, подано аналіз основних етапів його життєвого і творчого шляхів, котрі тією чи іншою мірою вплинули на світогляд і наукові погляди археолога:

1) 7 квітня 1919 – весна 1946 рр. – дитячі та юнацькі роки майбутнього дослідника, навчання у Житомирському та Одеському педінститутах, участь у Другій світовій війні і демобілізація;

2) липень 1947 – кін. 1967 рр. – робота в Чернівецькому краєзнавчому музеї, інтенсивні пошукові роботи по виявленню нових та обстеженню та дослідженю раніше відомих старожитностей, активна популяризація через ЗМІ історико-культурної спадщини. Цей період закінчується захистом кандидатської дисертації;

3) лютий 1968 – квітень 1984 рр. – перехід на роботу до Чернівецького державного університету, потім у структуру Інституту історії АН УРСР, а пізніше – у Інститут соціальних і економічних проблем зарубіжних країн АН УРСР, захист докторської дисертації. Упродовж цього періоду Б.О. Тимошук проявив себе як фаховий педагог, з одного боку, з іншого – основні акценти його діяльності направлені на вивчення ранньослов'янських пам'яток і відтворення суспільного ладу та інших сторін життя східних слов'ян;

4) квітень 1984 – 26 лютого 2003 рр. – переїзд до Москви, робота в Інституті археології АН СРСР (РАН), вихід на пенсію, повернення до Чернівців, публікація численних наукових статей та монографій. Найвагоміші здобутки Б.О. Тимошука стосуються дослідження духовної культури населення Русі, зокрема найбільшого резонансу у науковому світі набуває відкриття язичницького культового центру на Збручі. Паралельно з цим вивчаються особливості еволюції слов'янської общини на переходному етапі розвитку від первісності до утворення держави. Результатом проведених робіт стали численні монографічні праці археолога, які високо оцінені серед вітчизняних та іноземних фахівців-славістів, а Бориса Онисимовича справедливо визнано „Патріархом слов'яно-руської археології”.

У результаті проведеного дослідження встановлено, що археолог на початковому етапі своєї діяльності провів велику роботу з пошуку та інтерпретації нових археологічних старожитностей у межах Північної Буковини. Край, який до цього був „білою плямою” в археологічному відношенні, став справжньою „Меккою” для археологів. Археолог виявив і дослідив пам'ятки періоду палеоліту, неоліту, трипільської культури, бронзового, ранньозалізного часу, черняхівської культури, культури карпатських курганів, слов'янські культури типу Корчак, райковецької та давньоруської. Певну увагу приділяв дослідник і старожитностям пізнішого періоду (XIV–XVIII ст.). Серед виявлених і досліджених Б.О. Тимошуком пам'яток „хрестоматійними” стали Василів, Ленківці, Мартинівка, Онут, Ревне, Добринівці, Хотин та ін. У процесі дослідження поступово увага археолога акцентувалася на слов'янських і давньоруських старожитностях. Він першим на основі матеріалу з більше ніж 300 об'єктів цього часу доводить беззаперечний факт про Буковину у давньоруський час, як складову Київської Русі, а потім Галицького і Галицько-Волинського князівства.

У роботі простежено хід вивчення археологом такої категорії пам'яток, як слов'янські та давньоруські городища. Значна кількість виявлених і, що особливо важливо, досліджених, дозволила розробити їх класифікацію, якою більшість археологів послуговуються і на цей час для типологізації аналогічних старожитностей на всій території їх поширення.

Проаналізовано і наукові здобутки Б.О. Тимошука у пошуку та вивченні ранньослов'янських пам'яток VI–VII ст. Значних масштабів ця робота набрала з кінця 60-х рр., а після об'єднання зусиль у цьому напрямку з І.П. Русановою ще більше активізувалася і тривала до середини 80-х рр. ХХ ст. Б.О. Тимошук став першовідкривачем перших у межах Східної Європи слов'янських пам'яток (Кодин I, II), чітко віднесених до другої половини V ст. н. е. Після виявлення подібних старожитностей, по-перше, була доведена теза про слов'янський характер населення Східного Прикарпаття в середині I тис. н. е., по-друге, вдалося заповнити той

хронологічний розрив, який існував до цього часу між культурами римських віливів та, власне, слов'янськими.

У процесі осмислення й аналізу творчих здобутків ученої відзначено, що одним з найбільших його досягнень є віднайдення спільно з І.П. Русановою місцезнаходження знаменитого Збрuczького ідола та віднесення його до давньоруських старожитностей. Дослідження комплексу язичницьких святилищ на Збручі дали сенсаційні результати, які довели існування на Русі у X – першій половині XIII ст. осередків язичництва як альтернативи християнській релігії. Теза деяких істориків про раптову перемогу християнства була спростована. Відкінuto і твердження про нібито невисокий рівень розвитку дохристиянських вірувань. На основі досліджень стверджувалося про існування у слов'ян спеціальних язичницьких храмів, місць для принесення жертв, прошарку жерців і т.д., тобто доведено багатство і цілісність язичницького світогляду східних слов'ян як складової системи, що розвивалася в часі і була характерною для всіх слов'янських народів. Подальша робота в цьому напрямку дозволила Б.О. Тимошуку та І.П. Русанові узагальнити дані з інших святилищ і визначити загальні тенденції в історичному розвитку слов'янства.

Під час вивчення наукової спадщини Б.О. Тимошука з'ясовано визначальну роль дослідника у вивченні суспільного ладу та соціального устрою східних слов'ян. Основою для таких студій були „гнізда” поселень, як археологічна ознака окремої слов'янської общини. Виокремлення окремих центрів життя слов'ян (общинні та великосімейні селища, общинні ховища, общинні адміністративно-господарські, надобщинні (племінні), князівські (державні) фортеці, феодальні замки-садиби, давньоруські міста) та їх хронологічний поділ дали можливість визначити стадії розвитку слов'яно-руського суспільства у V–XIII ст.: первіснообщинну (V–VII ст.), передкласову (VIII–IX ст.), ранньофеодальну (кінець IX – друга половина XI ст.) та феодальну (друга половина XI – перша половина XIII ст.). Стадіальне вивчення дозволило вченому дійти висновку, що не пізніше IX ст. у найбільш розвинених регіонах розселення східних слов'ян відбувся соціальний переворот, що призвів до формування ранньофеодальних відносин. На основі археологічних джерел і при максимальному зачлененні писемних учений простежив також особливості та хід еволюції східнослов'янської общини напередодні та під час утворення Київської Русі, охарактеризував великосімейну, землеробську, сусідську общини, розкрив шляхи формування індивідуальних сімей та деяких категорій феодально-залежного населення.

Аналізуючи наукову спадщину вченого, яка нараховує кілька десятків монографій (одноосібно й у співавторстві), сотні статей, путівників, заміток у пресі, наголосимо, що вона до сьогодні не тільки не втратила актуальності та історичного значення, але й набула більшої ваги, оскільки праці написані напочуд майстерно, викладені логічно та ясно. Ці праці представляють для

науки сьогодення велику вагу є тому, що багатий матеріал про археологічні старожитності, який у них знаходиться, є часто єдиним джерелом інформації про пам'ятки, які на цей час частково або повністю зруйновані.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

I. НЕОПУБЛКОВАНІ ДЖЕРЕЛА:
АРХІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

1. Личное дело №169. Тимошук Борис Анисимович. Начато 19.12.1967. Окончено 14.11.1970. // Архів Чернівецького національного університету імені Юрія Федъковича.
ДЕРЖАВНИЙ АРХІВ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (ДАЧО – ДАЧО)
ФОНД 2921. ТИМОЩУК БОРИС ОНИСИМОВИЧ.
2. Альбом зі статтями Б.О. Тимошука про археологічні дослідження на території Чернівецької області. Т.1. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 83. – 287 арк.
3. Альбом зі статтями Б.О. Тимошука про археологічні дослідження на території Чернівецької області. Т.2. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 84. – 146 арк.
4. Альбом зі статтями Б.О. Тимошука про археологічні дослідження на території Чернівецької області. Т.3. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 85. – 146 арк.
5. Альбом зі статтями Б.О. Тимошука про археологічні дослідження на території Чернівецької області. Т.4. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 86. – 343 арк.
6. Альбом з рукописними роботами Б.О. Тимошука // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – 14 арк.
7. Документи особистого характеру. Диплом кандидата та доктора історичних наук // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – Спр. 2-5. – 6 арк.
8. Документи особистого характеру. Свідоцтво про народження. Тимошук Борис Анісімович // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – Спр. 1. – 4 арк.
9. Документи особистого характеру. Трудова книжка // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. Спр.6. – 32 арк.
10. Збірка альбомів (фото та схеми) з розкопок Б.О. Тимошука // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – Спр. 90-94. – 46 арк.
11. Інші документи особистого характеру // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – Спр. 162. – 26 арк.
12. Негативи та фото з розкопок Б.О. Тимошука // ДАЧО. – Ф.2921. – Оп. 1. – Спр. 96-144. – 129 арк.
13. Листи Б.О. Тимошуку з поздоровленнями із 70-річним ювілеєм від співробітників Чернівецького краєзнавчого музею, колег-археологів з Інституту археології РАН, учасників війни, президента Росії Б.М. Єльцина, мера Москви Ю.М. Лужкова, академіка Б.О. Рибакова та ін. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 20. – 38 арк.
14. Листи Б.О. Тимошуку від І.П. Русанової // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 21. – 182 арк.

15. Листи Б.О. Тимошуку від І.П. Русанової // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 22. – 104 арк.
16. Листи Б.О. Тимошуку від Л.Крушельницької, Г.Логвина, Г.Мезенцевої, В.Ауліха, І.Винокура, С.Рапопорта, О.Масана, С.Гріци, Ю.Малеєва, Г.Штихова, О.Приходнюка, Л.Вакуленко, Л.Абрамовича // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 23. – 41 арк.
17. Листування Б.О. Тимошука з Міжнародною службою розшуку у м. Бад Апользен, музеєм концентраційного табору в м. Флосенбург, державним музеєм в м. Майданеку (Люблін), Швейцарським Фондом жертв Голокосту (м. Берн з особистих питань) // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 31. – 22 арк.
18. Михайлина Л.П. Звіт про археологічні дослідження в с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл. за 1989 р. / Л.П. Михайлина, Тимошук Б.О. // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 18. – 16 арк.
19. Михайлина Л.П. Отчет об археологических исследованиях славянского поселения в с. Ревне Кицманского р-на Черновицкой обл. в 1977-1979 гг. / Л.П. Михайлина, И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 14. – 169 с.
20. Русанова И.П. Новые открытия языческих святилищ славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 74. – 16 арк.
21. Русанова И.П. Отчет о работе славянской экспедиции в г. Черновцы, Черновицкой и Ивано-Франковской обл. в 1981 г. / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 15. – 46 арк.
22. Русанова И.П. Религиозное двоеверие на Руси XI-XIII вв. / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 75. – 135 арк.
23. Тимошук Б.А. Отчет о проведенной работе за 1984-1990, 1993-1996 гг. / Б.А. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 9. – 27 арк.
24. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження Грозинського городища Хотинського р-у Чернівецької обл в 1971 р. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 9. – 45 арк.
25. Тимошук Б.О. Звенигород – язичницьке місто / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 88. – 4 с.
26. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження давньоруського городища „Галиця” в с. Ломачинці Сокирянського р-ну Чернівецької області в 1968 р / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 8. – 18 с.
27. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження слов'янського поселення в с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл у 1972 р. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 11. – 21 с.
28. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки Добринівського городища в с. Добринівці Заставнівського р-ну Чернівецької обл. у 1974-1975 р. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 12. – 219 с.
29. Тимошук Б.О. Лекції „Археологія слов'ян-Русі”, „Археологічна культура I половини I тисячоліття на території Східної Європи”, „Давньоруська археологічна культура”, „Археологічні розкопки” / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 22. – 97 с.
30. Тимошук Б.О. Лист Генеральному консулу Росії у м. Львові про вирішення питання щодо скасування російського громадянства у зв'язку з бажанням отримати українське / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 30. – 2 арк.
31. Тимошук Б.О. Облікові картки археологічних поселень Чернівецької обл. та м. Чернівці та їх описання / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 162. – 182 арк.
32. Тимошук Б.О. Польовий щоденник за 1995 р. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 160. – 18 арк.
33. Тимошук Б.О. Програма проведення археологічної практики зі студентами кафедри історії СРСР Чернівецького державного університету / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 36. – 2 арк.
34. Тимошук Б.О. Пруто-Дністровське межиріччя X-XIII ст. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 77. – 159 с.
35. Тимошук Б.О. Східнокарпатська територія в V-XI ст н.е. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 76. – 147 арк.
36. Тимошук Б.О. Теребовль – давньоруське місто Галицької Русі / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 78. – 8 арк.
37. Тимошук Б.О. Щоденники про археологічні розкопки городищ в селах Чернівецької області та городища-святилища Богіт в Тернопільській обл. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 158. – 164 арк.
38. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження біля м. Теребовля, в Бучацькому, Гусatinському, Зборівському, Козівському районах Тернопільської обл. за 1987-1988 рр. / Б.О. Тимошук, М.О. Ягодинська // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 16. – 126 арк.
39. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження древньоруського городища в с. Перебіківці Хотинського р-ну Чернівецької обл. / Б.О. Тимошук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 10. – 108 арк.
40. Томенчук Б.П. Звіт про археологічні дослідження урочища „Городок” в с. Карапчів Вижницького р-ну Чернівецької обл. за 1979 р. / Б.П. Томенчук // ДАЧО. – Ф. 2921. – Оп. 1. – Спр. 13. – 5 арк.
- НАУКОВИЙ АРХІВ БУКОВИНСЬКОГО ЦЕНТРУ АРХЕОЛОГІЧНИХ
ДОСЛІДЖЕНЬ ПРИ ЧЕРНІВЕЦЬКУМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ
УНІВЕРСИТЕТИ ТІМЕІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА (ДАЛІ – НА БЦАД)**
41. Анотовані списки пам'яток археології. Глибоцький р-он // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.3б. 12. – 90 с.
42. Анотовані списки пам'яток археології. Кельменецький р-он // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.3б. 13. – 70 с.

43. Анотовані списки пам'яток археології. м. Чернівці //НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб. 17. – 28 с.
44. Анотовані списки пам'яток археології. Сокирянський р-он //НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб. 14. – 123 с.
45. Анотовані списки пам'яток археології. Сторожинецький р-он //НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб. 15. – 33 с.
46. Анотовані списки пам'яток археології. Хотинський р-он //НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб. 16. – 211 с.
47. Михайлина Л.П. Звіт про археологічні роботи Буковинського центру археологічних досліджень при ЧНУ ім. Ю.Федьковича на городищі поблизу с. Зелена Липа Хотинського р-ну Чернівецької обл в 2000-2001 рр. / Михайлина Л.П., Пивоваров С.В. // НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп. 1. Од.зб. 8. – 54 с.
48. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали (пам'ятки бронзового часу) / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.5. – 78 с.
49. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали (пам'ятки ранньозалізного часу) / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.6. – 59 с.
50. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали (пам'ятки трипільської культури) / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.4. – 110 с.
51. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали (пам'ятки XIV-XV ст.) // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.8. – 29 с.
52. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали. Давня Русь (могильники) / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.1. – Оп.2. – Од.зб.10. – 30 с.
53. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали. Давня Русь (поселення і городища) / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.9. – 100 с.
54. Тимошук Б.О. Рукописні матеріали. Нумізматика антична та середньовічна / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.2. – Од.зб.12. – 29 с.
55. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки поселення III-IV ст. Гореча II в Чернівцях в 1971-1976 рр. / Б.О. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА БЦАД. – Ф.3. – Оп.1. – Од.зб.1. – 42 с.
56. Тимошук Б.О. Звіт про наукові розвідки у 1949 р. / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп.3. – Од.зб. 29. – 5 с.
57. Тимошук Б.О. Звіт про наукову командировку в с. Магала Садгірського р-ну / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп.3. – Од.зб. 27. – 2 с.
58. Тимошук Б.О. Звіт про наукову командировку в складі трипільської експедиції АН УРСР і АН СРСР / Б.О. Тимошук // НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп.3. – Од.зб. 26. – 2 с.

ПРИВАТНІ АРХІВИ

59. Особистий архів М.О. Ягодинської.
60. Особистий архів О.М. Масана.
61. Особистий архів С.В. Пивоварова.
62. Особистий архів Т.Б. Тимошук.

ФОНДИ ЧЕРНІВЕЦЬКОГО КРАЄЗНАВЧОГО МУЗЕЮ (ДАЛІ – ЧКМ)

63. Особова справа №96. Старший науковий робітник музею Тимошук Борис Анісімович. Розпоч. 5 липня 1947 р. // ЧКМ. Відділ кадрів. – 73 с.
64. Тимошук Б. Звіт про роботу об'єднаної археологічної експедиції ЧДУ та ЧКМ у 1970 р. / Б. Тимошук, Л. Кулініченко, В. Чорний // Архів наукового відділу Чернівецького краєзнавчого музею (далі – АНВ ЧКМ). – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. – 187. – 19 с.
65. Тимошук Б.О. Археологічне дослідження Середнього Подністров'я (1947 р.) / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф. 23/42. – Оп. 2. – Од.зб. 4. – 10 с.
66. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження у верхів'ї р. Серет у 1951 р. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ -Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб.15. – 11 с.
67. Тимошук Б.О. Звіт про дослідження слов'янських пам'яток VIII – IX ст. в Заставнівському р-ні Чернівецької обл. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. 237. – 36 с.
68. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки давньоруського городища в с Перебиківці Хотинського р-ну Чернівецької обл. в 1969 р. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб.375. – 14 с.
69. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки давньоруського храму в с. Василів, Чернівецької обл. в 1958-1959 рр. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. 39. – 21 с.
70. Тимошук Б.О. Лекція „Середньовічні міста Буковини (Василів, Чернівці, Хотин) / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. 73. – 17 с.
71. Тимошук Б.О. Справа про обслідування пам'яток, які руйнуються під час різних земляних робіт / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. 13. – 13 с.
72. Тимошук Б.О. Щоденники за 1947-1950 рр. №1-5 / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – 170 с.
73. Томенчук Б.П. Звіт про розкопки давньоруського городища Замчище (дитинця літописного Василева на Дністрі) в с. Василеві Заставнівського району Чернівецької області в 1978р. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб. 293. – 18 с.
74. Томенчук Б.П. Звіт про розкопки давньоруського городища Замчище (дитинця літописного Василева на Дністрі) в с. Василеві Заставнівського району Чернівецької області в 1977 р. / Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб.287. – 69 с.
75. Томенчук Б.П. Звіт про розкопки давньоруського городища Окопи в с. Молодія Глибоцького р-ну Чернівецької обл. в 1977 р. / Б.П. Томенчук, Б.О. Тимошук // АНВ ЧКМ. – Ф.23/42. – Оп.2. – Од.зб.286. – 39 с.
76. ЧКМ. – Фонди. – Група II. – археологічна.
77. ЧКМ. – Фонди. – Група III. – нумізматична.
78. ЧКМ. – Фонди. – Група IV. – негативи.

**ФОНДИ НАУКОВОГО АРХІВУ ІНСТИТУТУ АРХЕОЛОГІЙ
НАЦІОНАЛЬНОЇ АКАДЕМІЇ НАУК УКРАЇНИ
(ДАЛІ – НА ІАНАНУ)**

79. Михайлина Л.П. Отчет о полевых исследованиях археологической экспедиции Черновицкого госуниверситета / Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-9820 а (1979/123). – 20 с.
80. Тимошук Б.А. Отчет об исследовании Ленковецкого городища (древние Черновцы) / Б.А. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-1792 (1953/18). – 11 с.
81. Тимошук Б.А. Отчет археологической экспедиции Черновицкого ГУ за 1982 г. / Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА ІА НАНУ. – ФЕ-20459 (1982/59). – 8 с.
82. Тимошук Б.А. Отчет о работе совместной археологической экспедиции Черновицкого университета и обл. организации об-ва охраны памятников истории / Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА ІА НАНУ. – ФЕ-9679 (1980/61). – 23 с.
83. Тимошук Б.А. Отчет об археологических исследованиях Черновицкого университета / Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА ІА НАНУ. – ФЕ-20289 (1981/146). – 7 с.
84. Тимошук Б.А. Отчет о работе Прикарпатской экспедиции ИА АН СССР за 1985 г. / Б.А. Тимошук, И.П. Русанова // НА ІА НАНУ. – ФЕ-21898 (1985/110). – 67 с.
85. Тимошук Б.А. Отчет о работе Прикарпатской экспедиции ИА АН УССР за 1987 г. / Б.А. Тимошук, И.П. Русанова // НА ІА НАНУ. – ФЕ-22625 (1987/111). – 55 с.
86. Тимошук Б.А. Отчет о работе Прикарпатской экспедиции Института археологии АН СССР за 1988 г. / Б.А. Тимошук, И.П. Русанова // НА ІА НАНУ. – ФЕ-21898 (1988/110). – 54 с.
87. Тимошук Б.А. Отчет о работе Прикарпатской экспедиции Института археологии АН СССР за 1988 г. / Б.А. Тимошук, И.П. Русанова // НА ІА НАНУ. – ФЕ-23063 (1988/62). – 41 с.
88. Тимошук Б.А. Отчет о работе Славянской экспедиции ИА АН СССР за 1981 г. / Б.А. Тимошук, И.П. Русанова // НА ІА НАНУ. – ФЕ-20244 (1981/130). – 22 с.
89. Тимошук Б.А. Отчет об исследовании городища XI-XII вв. в с. Черновка Новоселицкого р-на Черновицкой обл. в 1982 г. / Б.А. Тимошук, М.А. Филипчук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-20458 (1982/58). – 5 с.
90. Тимошук Б.О. Археологічні розвідки в с. Онут Заставнівського р-ну Чернівецької обл. в 1965 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5003 (1965/70). – 5 с.
91. Тимошук Б.О. Археологічні розвідки Чернівецького краєзнавчого музею в 1950 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-1.182 (1950/14). – 9 с.
92. Тимошук Б.О. Археологічні розвідки Чернівецького музею на Дністрі 1949

- р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-894 (1949/37). – 13 с.
93. Тимошук Б.О. Глибоцький курганий могильник (звіт про розкопки підкарпатських курганів в басейні р. Серет в 1951 році) / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-1538 (1951/21). – 13 с.
94. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки слов'янського поселення Кодин на Буковині // НА ІА НАНУ. – ФЕ-6004-6005 (1971/39). – 6 с.
95. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження в с. Ревна Кіцманського району Чернівецької обл. в 1971 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-6156-6157 (1972/49). – 27 с.
96. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження Гроздинського городища в 1971 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-6053-6054 (1971/61). – 10 с.
97. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження давньоруського городища в с. Дарабани Хотинського р-ну в 1966 р. (XII-XIII ст.) / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5004 (1966/86). – 5 с.
98. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження Чернівецького краєзнавчого музею в 1957 р. м. Чернівці, 1958 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-2892 (1957/21). – 4 арк.
99. Тимошук Б.О. Звіт про археологічні дослідження Чернівецького краєзнавчого музею в 1960 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-3489 (1960/23). – 11 с.
100. Тимошук Б.О. Звіт про дослідження слов'янських пам'яток VIII-IX ст. в Заставнівському р-ні Чернівецької обл в 1973 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-6607-6608 (1973/57). – 23 арк.
101. Тимошук Б.О. Звіт про роботу археологічної експедиції Чернівецького краєзнавчого музею в 1963 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5002 (1963/57). – 3 с.
102. Тимошук Б.О. Звіт про роботу Чернівецького краєзнавчого музею в 1967 р. (Розкопки Хотинської фортеці та м. Василева XII-XIII ст.) / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5005 (1967/87). – 7 с.
103. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки в Хотинській фортеці в 1961-1962 роках / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-3888-3889 (1961-1962/24). – 13 с.
104. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки давньоруського храму в с. Василів Чернівецької обл. в 1958-1959 рр. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-3347 (1959/22). – 16 с.
105. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки Добринівського городища в 1974 р. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-7264-7265 (1974/44). – 13 с.
106. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки давньоруського городища в с. Перебиківці Хотинського р-ну Чернівецької обл. / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5502-5503 (1969/40). – 9 с.
107. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки на давньоруському городищі Галиця в с. Ломачинці Сокирянського р-ну Чернівецької обл. в 1968 р. (XI-XIII ст.) / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5006 (1968/77). – 8 с.

108. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки на Перебиківському городищі та слов'янських поселень (ур. Цегельня та Лука) / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-5870, 5871, 5872 (1970/54). – 13 с.
109. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки слов'янського городища Толока в с. Добринівці Заставнівського р-ну / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-7608-7609 (1975/36). – 11 с.
110. Тимошук Б.О. Розвідка слов'янських пам'яток на Дністрі в 1954 році / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-2224 (1954/15). – 5 с.
111. Тимошук Б.О. Розкопки старослов'янського храму в с. Василів Чернівецької області / Б.О. Тимошук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-2448 (1958/19). – 8 арк.
112. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки поселення 3-7 ст. Гореча 2 в Чернівцях в 1971-1976 рр. / Б.О. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА ІА НАНУ. – ФЕ-8190 (1976/135). – 13 с.
113. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки слов'янського поселення в с. Ревне Кіцманського р-ну Чернівецької обл. в 1977 р. / Б.О. Тимошук, Л.П. Михайлина // НА ІА НАНУ. – ФЕ-8492 (1977/57). – 19 с.
114. Тимошук Б.О. Звіт про розкопки давньоруського городища Окопи в с. Молодія Глибоцького р-ну Чернівецької обл. 1976 р. / Б.О. Тимошук, Б.П. Томенчук // НА ІА НАНУ. – ФЕ-8427 (1976/135). – 16 с.

ІІ. ОПУБЛІКОВАНІ ДЖЕРЕЛА.

СПОГАДИ

115. Тимошук Б.А. В сорок первом / Б.А. Тимошук // Археологи на войне (Воспоминания ветеранов Великой Отечественной войны). – М., 1991. – С. 50-59.
116. Тимошук Б.О. Найкраща моя знахідка (спогади) / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 30-89.
117. Тимошук Т.Б. Спогади про батька / Т.Б. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 90-114.

ЩОДЕННИКИ

118. Тимошук Б.О. Щоденник учасника Середньо-дністровської археологічної експедиції Інституту археології АН УРСР у 1947 р. Розпочато 26 липня. Закінчено 14 вересня 1947 р. / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 116-135.
119. Тимошук Б.О. Археологічна розвідка Чернівецького музею в 1948 р. у північних районах області / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 136-151.
120. Тимошук Б.О. Щоденник археологічної розвідки по правому березі Дністра на дільниці Хотин-Онут (травень-червень 1949 р.) / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 152-159.

121. Тимошук Б.О. Щоденник Хотинської експедиції / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 160-166.
122. Тимошук Б.О. Щоденник археологічної експедиції в с. Глибока / Б.О. Тимошук // Найкраща моя знахідка / Б.О. Тимошук – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 166-174.

МОНОГРАФІЇ

123. Бошерніцан Ю.М. Советская Буковина: Справочник-путеводитель / Бошерніцан Ю.М., Голубев В.А., Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпаты, 1971. – 288 с.
124. Винокур І.С. Давні слов'яни на Дністрі: Історико-краєзнавчі нариси / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук – Ужгород: Карпати, 1977. – 111 с.
125. Винокур І.С. Історико-архітектурний пам'ятник в Чернівцях – колишня резиденція буковинських митрополитів. / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук – Чернівці: Вид-во Чернів. ун-ту, 1959. – 24 с.
126. Винокур І.С. Що повинен знати юний турист про археологічні пам'ятки Буковини / І.С. Винокур, Б.О. Тимошук – Чернівці: Облвидав, 1958. – 19 с.
127. Деркачук Д.А. Хотин: Путеводитель / Д.А. Деркачук, Б.О. Тимошук – Ужгород: Карпати, 1977. – 79 с.
128. Новицький Л.Ф. Чернівці: Путівник / Л.Ф. Новицький, Б.О. Тимошук. – Чернівці: Облвидав, 1959. – 116 с.
129. Русанова И.П. Древнерусское Поднестровье: Историко-краеведческие очерки / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – Ужгород: Карпати, 1981. – 140 с.
130. Русанова И.П. Кодын – славянские поселения V-VIII вв. на р. Прут / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – М.: Наука, 1984. – 87 с.
131. Русанова И.П. Языческие святилища древних славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – М.: АРХЭ, 1993. – 144 с. /Перевидання: Русанова И.П. Языческие святилища древних славян / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук. – М., Ладога-100, 2007. – 304 с.).
132. Тимошук Б.О. Așezări slave în Bucovina de Nord: Schițe istorice-etnografice / Тимошук Б.О.. – Ujgorod: Carpați, 1976. – 103 р.
133. Тимошук Б.О. Ашезэръ славе ын Буковина де Норд: Скице историче-етнографиче / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1976. – 110 п.
134. Тимошук Б.О. Фортэряча де пе Прут. Дин история апарицией Чернеуцюлуй: Скицэ / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1979. – 96 п.
135. Тимошук Б.О. Ынтылнире ку леженда: Скице историче-етнографиче / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1974. – 135 п.
136. Тимошук Б.А. Восточнославянская община VI-X вв. н.э. / Тимошук Б.А. – М.: Наука, 1990. – 192 с.
137. Тимошук Б.А. Восточные славяне: От общин к городам / Тимошук Б.А. – М: Изд-во МГУ, 1995. – 261 с.
138. Тимошук Б.А. Общинный строй восточных славян VI-X вв. (по

- археологическим данным Северной Буковины): автореф. дис на соискание уч. степени доктора ист. наук: спец. 07.00.06. „Археология” / Б.О. Тимошук – М., 1983. – 38 с.
139. Тимошук Б.А. Северная Буковина IX-XIV вв. по археологическим данным: автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук / Б.О. Тимошук. – Черновцы, 1967. – 21 с.
140. Тимошук Б.А. Хотин: Путеводитель / Б.А. Тимошук, Г.К. Чайковский. – Ужгород: Карпати, 1986. – 64 с.
141. Тимошук Б.О. Археологічні пам'ятки Чернівецької області (Конспект лекцій) / Тимошук Б.О. – Чернівці: Вид-во Чернівецького ун-ту, 1970. – 40 с.
142. Тимошук Б.О. Василів – місто Галицької Русі / Тимошук Б.О. – Чернівці: Прут, 1992. – 30 с.
143. Тимошук Б.О. Давньоруська Буковина (Х – перша половина XIV ст.) / Тимошук Б.О. – К.: Наук. думка, 1982. – 206 с.
144. Тимошук Б.О. Дорогами предків / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1968. – 123 с.
145. Тимошук Б.О. Зустріч з легендою: Історико-краєзнавчі нариси / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1974. – 127 с.
146. Тимошук Б.О. Північна Буковина – земля слов'янська / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1969. – 192 с.
147. Тимошук Б.О. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. / Тимошук Б.О. – К.: Наук. думка, 1976. – 176 с.
148. Тимошук Б.О. Слов'янські гради Північної Буковини / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1975. – 111 с.
149. Тимошук Б.О. Східні слов'яни VII-X ст.: полюддя, язичництво, початки держави / Тимошук Б.О. – Чернівці: Прут, 1999. – 176 с.
150. Тимошук Б.О. Твердиня на Прutі. З історії виникнення Чернівців / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1978. – 88 с.
151. Тимошук Б.О. Хотин. Путівник / Тимошук Б.О. – Ужгород: Карпати, 1972. – 71 с.
- НАУКОВІ СТАТТІ, ТЕЗИ ПОВІДОМЛЕНЬ НА КОНФЕРЕНЦІЯХ,
РОЗДЛІ У КОЛЕКТИВНИХ МОНОГРАФІЯХ**
152. Вакуленко Л.В. Розвідки в Прикарпатті / Л.В. Вакуленко, Б.О. Тимошук // Археологічні дослідження на Україні в 1969 р. – К., 1972. – С. 377-381.
153. Винокур И.С. Памятники эпохи полей погребений на Буковине / И.С. Винокур, Б.А. Тимошук // КСИА. – 1962. – Вып. 90. – С. 73-76.
154. Гриценко И.А. Чернівці / И.А. Гриценко, Б.О. Тимошук, М.Т. Шепета // Історія міст і сіл Української РСР. Чернівецька область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – С. 63-97.
155. Логвин Г.Н. Белокаменный храм XII в. в с. Василеве / Г.Н. Логвин, Б.А. Тимошук // Памятники культуры СССР: Исследования и реставрация. –
- М., 1961. – Т. 3. – С. 37-50.
156. Логвин Г.Н. Раскопки древнерусского храма в с. Васильеве / Г.Н. Логвин, Б.А. Тимошук // Строительство и архитектура. – 1960. – №8. – С. 26-27.
157. Малевская М.В. Раскопки Ленковецкого поселения / М.В. Малевская, П.А. Раппопорт, Б.А. Тимошук // АО 1967 г. – М.: Наука, 1968. – С. 242.
158. Малевская М.В. Раскопки на Ленковецком поселении в 1967 г. / М.В. Малевская, П.А. Раппопорт, Б.А. Тимошук // СА. – 1970. – № 4. – С. 112-127.
159. Михайлина Л.П. «Длинный» дом Х в. на городище Ревно I / Л.П. Михайлина, И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // АО 1981 г. – М.: Наука, 1983. – С. 289-290.
160. Михайлина Л.П. Раскопки славянского города на р. Прут / Л.П. Михайлина, И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // АО 1977 г. – М.: Наука, 1978. – С. 358.
161. Михайлина Л.П. Селища и городища Ревное I / Л.П. Михайлина, И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // АО 1979 г. – М.: Наука, 1979. – С. 370-371.
162. Михайлина Л.П. Исследования в окрестностях Черновиц / Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук // АО 1983 г. – М.: Наука, 1985. – С. 317-318.
163. Михайлина Л.П. Славянские памятники бассейна Верхнего Прута VIII-X вв. / Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук // Славяне на Днестре и Дунае. – К.: Наук. думка, 1983. – С. 205-219.
164. Михайлина П.В. Буковина / П.В. Михайлина, Б.А. Тимошук // История Украинской ССР: В 10 т. – К.: Наук. думка, 1982. – Т.2. – С. 65-67.
165. Михайлина П.В. Північна Буковина / П.В. Михайлина, Б.О. Тимошук // Історія Української РСР: В 8т., 10 кн. – К.: Наук. думка, 1979. – Т.1. – Кн. 2. – С. 98-100, 164-166.
166. Михайлина Л.П. Новые славянские памятники в бассейне Прута / Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук // АО 1979 г. – М.: Наука, 1979. – С. 411.
167. Никитенко М.Ф. Материалы к истории млекопитающих Северной Буковины / М.Ф. Никитенко, Б.А. Тимошук // Науч. ежегодник Чернов. ун-та за 1959 г. Биолог. ф-т. – Черновцы, 1960. – С. 432-433.
168. Русанова И.П. Збручское святилище (предварительное сообщение) / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // СА. – 1986. – № 4. – С. 90-99.
169. Русанова И.П. Славянские городища-святилища и языческий храм / И.П. Русанова, Л.П. Михайлина, Б.А. Тимошук // АО 1982 г. – М.: Наука, 1984. – С. 325-326.
170. Русанова И.П. Во времена Збручского идола / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // ВИ. – 1990. – № 8. – С. 153-157.
171. Русанова И.П. Второе Збручское (Крутиловское) святилище (по материалам раскопок 1985 г.) / И.П. Русанова, Б.А. Тимошук // Древности славян и Руси. – М., 1988. – С. 78-91.
172. Русанова И.П. Исследование второго Збручского (Крутиловского)

- святилища / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // АО 1985 г. – М.: Наука, 1987. – С. 401-402.
- 173.Рusanova И.П. Исследование славянских поселений VII-X вв. в Черновицкой обл. / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // АО 1981 г. – М.:Наука, 1983. – С. 313.
- 174.Рusanova И.П. Рец.: Рыбаков Б.А. Язычество Древней Руси. – М.: Наука, 1987 / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // СА. – 1988. – № 2. – С. 260-264.
- 175.Рusanova И.П. Славянское поселение Кодын на Буковине / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // АО 1975 г. – М.: Наука, 1976 – С. 389.
- 176.Рusanova И.П. Язычники на Збруче // Наука в России / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук – М., 1994. – №2. – С. 72-77. / англ. Rusanova I. Pagans on the Zbrutsch river: Archeologists' Discoveries / I. Rusanova, B. Timoschuk // Science in Russia – 1994. – №2. – р. 72-77.
- 177.Рusanova И.П. Религиозное „двоеверие” на Руси XI-XIII вв. / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // Культура славян и Русь. – М.: Наука, 1998. – С. 144-163.
- 178.Рusanova И.П. Збручское святилище / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // Достижения советской археологии в XV-й пятилетке: Тез. докл. Всесоюз. археол. конф. – Баку, 1985. – С. 303-304.
- 179.Рusanova И.П. По следам Збручского идола / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // Знание – сила. – 1987. – № 3. – С. 42-44.
- 180.Рusanova И.П. Поселение Кодын II в Северной Буковине / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // Археологические исследования на Украине в 1976-1977 гг.: Тез. докл. XVII конф. Ин-та археологии АН УССР. – Ужгород, 1978. – С. 96.
- 181.Рusanova И.П. Раскопки и разведки Славянской экспедиции / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // АО 1979 г. – М: Наука, 1979. – С. 397.
- 182.Рusanova И.П. Поселение Кодын II в бассейне р. Прут / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // АО 1976 г. – М.: Наука, 1977. – С. 364-365.
- 183.Рusanova И.П. Стратиграфия поселения Кодын II на Буковине / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // АО 1977 г. – М.: Наука, 1978. – С. 381.
- 184.Рusanova И.П. Еще раз о славянском языческом центре на реке Збруч / И.П. Рusanova, Б.А. Тимошук // РА. – 1998. – № 2. – С. 234-243.
- 185.Тимошук Б. Пэмынтул буковинян ыш трекутул ындепертат ши ыш епока феудализмулуй. Буковина ыш компоненца кнежатилор русешть ши а Молдовей // Буковина де Норд, трекутул ши презентул ей / В. Курило, Н. Лищенко, О. Романец. – Ужгород: Карпати, 1974. – П. 5-31.
- 186.Тимошук Б.А. Новые поселения культуры карпатских курганов / Б.А. Тимошук, Л.В. Вакуленко // Археологические исследования на Украине в 1968 г. – К., 1971. – Вып. 3. – С. 208-211.
- 187.Тимошук Б.А. Археологические признаки восточнославянских городищ-убежищ / Б.А. Тимошук // КСИА. – 1989. – Вып. 195. – С. 15-20.
- 188.Тимошук Б.А. Археологические признаки древнерусского посада / Б.А. Тимошук // Труды V Междунар. конгресса славян. археологии. Тез. докл. сов. делегации. – М., 1988. – С. 70-71.
- 189.Тимошук Б.А. Археологические признаки посада древнерусского города / Б.А. Тимошук // Тез. докладов сов. делегации на V-м Междунар. конгрессе славянской археологии. – М.: Наука, 1985. – С. 70-71.
- 190.Тимошук Б.А. Военная крепость XIII-XIV вв. на Среднем Днестре / Б.А. Тимошук // АО 1969 г. – М: Наука, 1970. – С. 291-292.
- 191.Тимошук Б.А. Восточные хорваты // Тез. докл. сов. делегации на VI-м Междунар. конгрессе славян. археологии / Б.А. Тимошук – М.: Наука, 1990. – С. 97-100.
- 192.Тимошук Б.А. Городища-крепости Северной Буковины / Б.А. Тимошук // Археология Прикарпатья, Волыни и Закарпатья. – К., 1990. – С. 147-148.
- 193.Тимошук Б.А. Декоративные плитки XII-XIII вв. из Василева / Б.А. Тимошук // КСИА. – 1969. – Вып. 120. – С. 112-113.
- 194.Тимошук Б.А. Деревянная крепость восточных славян / Б.А. Тимошук // АО 1971 г. – М.: Наука, 1972. – С. 374-375.
- 195.Тимошук Б.А. Древнерусские города Северной Буковины / Б.А. Тимошук // Древнерусские города. – М.: Наука, 1981. – С. 116-136.
- 196.Тимошук Б.А. Древнерусские поселения Северной Буковины / Б.А. Тимошук // КСИИМК. – 1955. – Вып. 57. – С. 109-114.
- 197.Тимошук Б.А. Древнерусское городище Галица в Северной Буковине / Б.А. Тимошук // АО 1968 г. – М.: Наука, 1969. – С. 335-337.
- 198.Тимошук Б.А. Исследование древнерусских памятников Северной Буковины / Б.А. Тимошук // АО 1967. – М.: Наука, 1968. – С. 240-241.
- 199.Тимошук Б.А. Исследование славянских памятников Буковины / Б.А. Тимошук // АО 1980 г. – М.: Наука, 1981. – С. 314-315.
- 200.Тимошук Б.А. Исследования в Теребовле / Б.А. Тимошук // АО 1986 г. – М.:Наука, 1988. – С. 341-342.
- 201.Тимошук Б.А. Исследования летописного Онута / Б.А. Тимошук // Тезисы докладов XXII научной сессии Черновицкого университета. – Черновцы, 1965. – С. 33-35.
- 202.Тимошук Б.А. Исторические связи предков украинцев и молдаван / Б.А. Тимошук // Исторические корни связей и дружбы украинского и молдавского народов. – К.: Наук, думка, 1980. – С. 34-45.
- 203.Тимошук Б.А. Исчезнувшие города Буковины / Б.А. Тимошук // ВИ. – 1964. – №5. – С. 213-217.
- 204.Тимошук Б.А. Княжеские (государственные) крепости IX-XI вв. / Б.А. Тимошук // Общее и особенное в развитии феодализма в России и Молдавии. Чтения, посвящ. памяти акад. Л.В. Черепнина: Тез. докл. и сообщ. – М., 1988. – С. 115-121.
- 205.Тимошук Б.А. Ленковецкое древнерусское городище / Б.А. Тимошук // СА. – 1959. – №4. – С. 250-257.

206. Тимошук Б.А. Надгробие из с. Мусоровка Черновицкой области / Б.А. Тимошук // СА. – 1957. – № 3. – С. 254-256.
207. Тимошук Б.А. Население Северо-Восточных Карпат в X-XI вв. по археологическим данным / Б.А. Тимошук // Культура та побут населення Українських Карпат: Тези доп. наук. конф. – Ужгород, 1972. – С. 89-90.
208. Тимошук Б.А. Начало классовых отношений у восточных славян (по материалам поселений Украинского Прикарпатья) / Б.А. Тимошук // Научный Вестник Украинского Университета. – М., 2002. – Т.2. – С. 239-245.
209. Тимошук Б.А. Начало классовых отношений у восточных славян (по материалам поселений Украинского Прикарпатья) / Б.А. Тимошук // СА. – 1990. – № 2. – С. 62-76.
210. Тимошук Б.А. Новые славянские памятники Северной Буковины / Б.А. Тимошук // АО 1973 г. – М.: Наука, 1974. – С. 351-352.
211. Тимошук Б.А. О сложении систем земледелия у восточных славян / Б.А. Тимошук // Природа и человек. – М., 1988. – С. 140-147.
212. Тимошук Б.А. О социальной сущности Большого Боршевского городища / Б.А. Тимошук // Археология и история юго-востока Восточной Европы. – Воронеж, 1994. – С. 99-107.
213. Тимошук Б.А. Об археологических признаках восточнославянских городищ-святилищ / Б.А. Тимошук // Древние славяне и Киевская Русь. – К.: Наук. думка, 1989. – С. 74-83.
214. Тимошук Б.А. Об археологических признаках древнерусского города / Б.А. Тимошук // Археологические источники об общественных отношениях эпохи средневековья. – М., 1988. – С. 69-89.
215. Тимошук Б.А. Об инструментах для письма („стилях“) / Б.А. Тимошук // КСИИМК. – 1956. – Вып. 62. – С. 155-158.
216. Тимошук Б.А. Об исследовании восточнославянских поселений VI-IX вв. / Б.А. Тимошук // Проблемы изучения древних поселений в археологии (социологический аспект). – М., 1990. – С. 128-149.
217. Тимошук Б.А. Оборонительный вал XII-XIII вв. Ленковецкого городища / Б.А. Тимошук // КСИА АН ССР. – 1967. – Вып. 110. – С. 98-101.
218. Тимошук Б.А. Отдельный комплекс культовых сооружений святилища Звенигород / Б.А. Тимошук // РА. – 1996. – № 1. – С. 133-144.
219. Тимошук Б.А. Первобытные княжения (VIII-IX вв.) и полюдье в них (Світлій пам'яті почесного голови Українського Історичного Клубу м. Москви присвячується) / Б.А. Тимошук // Научный Вестник Украинского Университета. – М., 2003. – Т. VII. – С. 8-21.
220. Тимошук Б.А. Подкарпатские курганы III-V вв. н. э. / Б.А. Тимошук // КСИИМК. – 1953. – Вып. 52. – С. 54-59.
221. Тимошук Б.А. Раннефеодальный город восточных славян на р. Прут // Роль ранних міських центрів в становленні Київської Русі. / Б.А. Тимошук / Матеріали польового історико-археологічного семінару. Серпень 1993., с Зелений Гай Сумського району, Сумської області. – Суми, 1993. – С. 34-37.
222. Тимошук Б.А. Раннефеодальный город восточных славян на верхнем Пруте / Б.А. Тимошук // Тезисы докл. советской делегации на IV Междунар. конгрессе славянской археологии. София, 1980 г. – М., 1980. – С. 49-51.
223. Тимошук Б.А. Раскопки Добрыновского городища / Б.А. Тимошук // АО 1975 г. – М.: Наука, 1976. – С. 399-400
224. Тимошук Б.А. Руины славянского города на р. Прут / Б.А. Тимошук // АО 1972 г. – М.: Наука, 1973. – С. 337-338.
225. Тимошук Б.А. Сакральные границы языческих святилищ / Б.А. Тимошук // Истоки русской культуры. Археология и лингвистика. – М., 1995. – С. 56-76.
226. Тимошук Б.А. Северная Буковина IX-XIV вв. по археологическим данным. / Б.А. Тимошук. Автореф. дис. на соиск. уч. степени канд. ист. наук. – Черновцы, 1967. – 20 с.
227. Тимошук Б.А. Славянские памятники Переbyковской излучины Днестра / Б.А. Тимошук // АО 1970 г. – М.: Наука, 1971. – С. 292-293.
228. Тимошук Б.А. Славянские поселения VI-VII вв. Северной Буковины / Б.А. Тимошук // Древняя Русь и славяне. – М., 1978. – С. 186-191.
229. Тимошук Б.А. Славянские поселения IX-X вв. на территории Северной Буковины / Б.А. Тимошук // КСИИМК – 1954. – Вып. 53. – С. 86-90.
230. Тимошук Б.А. Славянское ремесленное поселение IX в. на Буковине / Б.А. Тимошук // Новейшие открытия советских археологов: Тез. докл. конф. – К., 1975. – Ч. 3. – С. 66.
231. Тимошук Б.А. Социальная сущность городища Зимно / Б.А. Тимошук // Раннеславянский мир: Материалы и исследования. – М., 1990. – С. 98-101.
232. Тимошук Б.А. Социальная типология селищ VI-X вв. / Б.А. Тимошук // Археологические исследования средневековых памятников в Днестровско-Прутском междуречье. – Кишинев, 1985. – С. 3-24.
233. Тимошук Б.А. Социально-территориальная структура княжеской крепости X-XI вв. в Теребовле / Б.А. Тимошук // Задачи советской археологии в свете решений XXVII съезда КПСС: Тез. докл. конф. – М., 1987. – С. 251-252.
234. Тимошук Б.А. Структура восточнославянской общины X-XI вв. / Б.А. Тимошук // Всесоюз. сессия по итогам полевых этнограф. и антрополог. исследований 1982-1983 гг. – Черновцы, 1984. – Ч. 1. – С. 96.
235. Тимошук Б.А. Томенчук Б.П. Раскопки древнерусского городища на Буковине / Б.А. Тимошук, Б.П. Томенчук // АО 1976 г. – М.: Наука, 1977. – С. 379-380.
236. Тимошук Б.А. Укрепления ремесленного поселка славян / Б.А. Тимошук // АО 1974 г. – М.: Наука, 1975. – С. 361-362.
237. Тимошук Б.А. Черновцы. Исторический очерк / Б.А. Тимошук // Советская историческая энциклопедия. – М., 1974. – Т. 15. – С. 850

238. Тимошук Б.А. Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов (по материалам Черновицкой обл.) / Б.А. Тимошук // Позднейшие судьбы Черняховской культуры: Тез. докл. симпозиума. – Каменец-Под., 1981. – С. 46-48.
239. Тимошук Б.А. Черняховская культура и древности культуры карпатских курганов / Б.А. Тимошук // КСИА. – 1984. – № 178. – С. 86-91.
240. Тимошук Б.А. Черняховская культура и древности культуры Карпатских курганов (по материалам Черновицкой области). (Світлій пам'яті почесного голови Українського Історичного Клубу м. Москви присвячується) / Б.А. Тимошук // Научный Вестник Украинского Университета – М., 2003. – Т. IV. – С. 267-271.
241. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси (по материалам городищ-святилищ). / Б.А. Тимошук // Научный Вестник Украинского Университета. – М., 2001. – Т. 1. – С.165-173.
242. Тимошук Б.А. Языческое жречество Древней Руси (по материалам городищ-святилищ) / Б.А. Тимошук // РА. – 1993. – № 4. – С. 110-121.
243. Тимошук Б.А. Памятники Черняховской культуры на Буковине / Б.А. Тимошук, И.С. Винокур // МИА. – 1964. – №116. – С. 186-195.
244. Тимошук Б.А. Кодын – славянское поселение переходного периода / Б.А. Тимошук, Л.Г. Кулиниченко. // АО 1971 г. – М.: Наука, 1972. – С. 368-369.
245. Тимошук Б.А. Раскопки славянского поселения X в. на р.Пруте / Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // Археологические исследования в Украине в 1976-1977 гг. Тез. докл. XVII конф. Ин-та археологии АН УССР. – Ужгород, 1978. – С. 115-116.
246. Тимошук Б.А. Раскопки у с. Ревно / Б.А. Тимошук, Л.П. Михайлина // АО 1982 г. – М.: Наука, 1984. – С. 298-299.
247. Тимошук Б.А. Памятники первых веков н. э. у с. Неполоковцы / Б.А. Тимошук, Г.Ф. Никитина // Вопросы древней и средневековой археологии Восточной Европы. – М., 1978. – С. 89-94.
248. Тимошук Б.А. Первый могильник черняховской культуры на Буковине / Б.А. Тимошук, Г.Ф. Никитина // АО 1972 г. – М., 1973. – С. 338-339.
249. Тимошук Б.А. Второе Збручское (Крутиловское) святилище / Б.А. Тимошук, И.П. Рusanova // Научный Вестник Украинского Исторического Клуба. – М., 2001. – Т.1. – С. 159-165.
250. Тимошук Б.А. Гнездо славянских поселений у с. Черновка Черновицкой области / Б.А. Тимошук, И.П. Рusanova // КСИА. – 1984. – Вып. 179. – С. 19-25.
251. Тимошук Б.А. Збручское Святилище / Тимошук Б.А., Рusanova И.П. // Научный Вестник Украинского Исторического Клуба – М., 2001. – Т.1. – С. 148-153.
252. Тимошук Б.А. Раскопки славянского поселения Кодын / Б.А. Тимошук, И.П. Рusanova // АО 1974 г. – М.: Наука, 1975. – С. 362-363.
253. Тимошук Б.А., Рusanova И.П. Славянские святилища на Среднем Днестре и в бассейне Прута / Б.А. Тимошук, И.П. Рusanova // СА. – 1983. – № 4. – С. 161-173.
254. Тимошук Б.А., Рusanova И.П., Михайлина Л.П. Итоги изучения славянских памятников Северной Буковины V – X вв. / Б.А. Тимошук, И.П. Рusanova, Л.П. Михайлина // СА. – 1981. – №2. – С. 80-93.
255. Тимошук Б.О. Археологічна карта Чернівецької області / Б.О. Тимошук // Археологія. – 1973. – Т. 10. – С. 95-96.
256. Тимошук Б.О. Археологічні дані про приналежність Північної Буковини до Галицької Русі в XII-XIII ст. / Б.О. Тимошук // Минуле і сучасне Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1972. – Вип. 1. – С. 7-13.
257. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження на Буковині за роки Радянської влади / Б.О. Тимошук // Розквіт економіки і культури Радянської Буковини: Матеріали конф., присв. 50-річчю Вел. Жовт. соц. рев-ції. – Львів, 1969. – С. 46-53.
258. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження Чернівецького музею в 1949-1951 рр. / Б.О. Тимошук // АП УРСР. – 1956. – Т. VI. – С. 205-208.
259. Тимошук Б.О. Археологічні пам'ятки с. Василів Чернівецької області / Б.О. Тимошук // АП УРСР. – 1952. – Т. III. – С. 395-400.
260. Тимошук Б.О. Василів / Б.О. Тимошук // Археология Украинской ССР: В 3 т. – К.: Наук. думка, 1986. – Т. 3. – С. 339-340.
261. Тимошук Б.О. Василів / Б.О. Тимошук // Археология Української РСР.: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т.3. – С. 264-265.
262. Тимошук Б.О. Давні слов'яни на території Північної Буковини / Б.О. Тимошук // УДЖ. – 1979. – №6. – С. 89-98.
263. Тимошук Б.О. Давні слов'яни на території Північної Буковини / Б.О. Тимошук // Научный Вестник Украинского Университета. – М., 2001. – Т. 1. – С.184-191.
264. Тимошук Б.О. Двовір'я у стародавній Русі / Б.О. Тимошук // Науковий вісник Українського Історичного Клубу. – М., 1998. – Т. II. – № 1. – С. 56-63.
265. Тимошук Б.О. Дослідження давньоруського городища Дарабани-Щовб / Б.О. Тимошук // Середні віки на Україні. – 1971. – Вип.1. – С. 187-190.
266. Тимошук Б.О. Дослідження давньоруської Теребовлі / Б.О. Тимошук // Тези VI Подільської іст.-краєзн. конф. – Кам'янець-Под., 1985. – С. 57-59.
267. Тимошук Б.О. Дослідження культової споруди ранньозалізного віку в селі Новосілка Кіцманського району / Б.О. Тимошук // Тези доп. міжвуз. конф., присвяч. 25-річчю возз'єднання Північної Буковини з Українською РСР. – Чернівці, 1965. – С. 98-99.
268. Тимошук Б.О. Дослідження курганів середньотрипільського часу в Подністров'ї / Б.О. Тимошук // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції (жовтень, 1965 р.). – Хмельницький, 1965. – С. 67.

68.

269. Тимошук Б.О. Дослідження слов'янських пам'ятників на Буковині / Б.О. Тимошук // УДЖ. – 1965. – № 6. – С. 152-154.
270. Тимошук Б.О. Дослідження слов'янських пам'яток на Буковині / Б.О. Тимошук // УДЖ. – 1963. – № 6. – С. 152-154.
271. Тимошук Б.О. Древньоруські городища Буковини / Б.О. Тимошук // Матеріали Другої Подільської історико-краснавчої конференції. – Львів: Каменяр, 1968. – С. 135-136.
272. Тимошук Б.О. З минулого Хотинської фортеці / Б.О. Тимошук // УДЖ. – 1963. – № 3. – С. 103-105.
273. Тимошук Б.О. Земля буковинська в далекому минулому і в епоху феодалізму. Буковина в складі руських князівств і Молдавії // В. Курило, М. Ліщенко, О. Романець, Б. Тимошук. Північна Буковина, її минуле і сучасне. – Ужгород: Карпати, 1969. – С. 8-45.
274. Тимошук Б.О. Ілівське городище-святилище / Б.О. Тимошук // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції: Тези доп. і повід. Міжнар. наук. конф. Галич. – Львів, 1993. – С. 28-29.
275. Тимошук Б.О. Князівська дружина Х-ХІ ст. за даними поселень Українського Прикарпаття / Б.О. Тимошук. // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині: Тези виступів на наук. конф., присвяч. 90-річчю від дня народження М.Ю. Смішка. – Львів, 1993. – Вип. 2. – С. 69-71.
276. Тимошук Б.О. Краєзнавча експедиція / Б.О. Тимошук. // Нове в музеях України. – К., 1965. – № 2. – С. 27-30.
277. Тимошук Б.О. Культовий центр на Збручі / Б.О. Тимошук. // Тези доп. VII-ї Подільської іст.-красн. конф. – Кам'янець-Под., 1987. – С. 40-41.
278. Тимошук Б.О. Ленківецьке городище / Б.О. Тимошук. // Археологія Української РСР.: В 3-х т. – К.: Наук. думка, 1975. – Т. 3. – С. 288-289.
279. Тимошук Б.О. Літописні міста Буковини за археологічними даними / Б.О. Тимошук. // УДЖ – 1960. – № 6. – С. 164-166.
280. Тимошук Б.О. Ломачинське городище / Б.О. Тимошук. // Археологія. – 1973. – Т. 9. – С. 100-107.
281. Тимошук Б.О. Мовою речей і документів. З досвіду науково-атеїстичної пропаганди в Чернівецькому музеї / Б.О. Тимошук. // Соціалістична культура. – 1964. – № 8. – С. 42-43.
282. Тимошук Б.О. Молдавське князівство / Б.О. Тимошук. // Радянська енциклопедія історії України. – К., 1971. – Т. 3. – С. 163.
283. Тимошук Б.О. Напрацювання Вченого Ради Українського Університету в Москві (1992-2000 рр.) / Б.О. Тимошук. // Науковий вісник Українського Університету в Москві. – М., 2007. – Т. XIII. – С. 34-37.
284. Тимошук Б.О. Нові дані про населення Північної Буковини в другій половині I тис. н. е. / Б.О. Тимошук. // Боротьба трудящих Північної Буковини і Бессарабії за своє соціальне і національне визволення. – Чернівці, 1990. – С. 3-8.

285. Тимошук Б.О. Община у східних слов'ян VI-X ст. / Б.О. Тимошук. // Тези доп. і повід. I-ї Тернопільської обл. наук. іст.-красн. конф. – Тернопіль, 1990. – С. 66-67.
286. Тимошук Б.О. Останні напрацювання Українського Історичного Клубу / Б.О. Тимошук. // Научный Вестник Украинского Исторического Клуба. – М., 1997. – Т. 1. – № 6. – С. 182-183.
287. Тимошук Б.О. Останні напрацювання Українського Історичного Клубу / Б.О. Тимошук. // Научный Вестник Украинского Исторического Клуба. – М., 1999. – Т. III. – С. 111.
288. Тимошук Б.О. Первіснообщинний лад на території Північної Буковини / Б.О. Тимошук // Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 13-25.
289. Тимошук Б.О. Північна Буковина в IX-XI ст. / Б.О. Тимошук. // УДЖ. – 1980. – № 9. – С. 94-100.
290. Тимошук Б.О. Поганські городища-святилища Галицької Русі / Б.О. Тимошук. // Буковинський журнал. – 1996. – Ч. 1-2. – С. 83-96.
291. Тимошук Б.О. Поганські городища-святилища Галицької Русі / Б.О. Тимошук. // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першого – на початку другого тисячоліть н. е.: Тези доп. та повід. Міжнар. іст.-археол. семінару. – Чернівці, 1994. – С. 35-37.
292. Тимошук Б.О. Пропаганда наукового атеїзму / Б.О. Тимошук. // З досвіду роботи музеїв УРСР. – К., 1961. – С. 123-129.
293. Тимошук Б.О. Ранньотрипільське поселення Рогатка в Чернівцях / Тимошук Б.О. // Археологія. – 1979. – Вип. 31. – С. 107-108.
294. Тимошук Б.О. Рец. на кн.: Винокур І.С. Історія і культура черняхівських племен Дністро-Дніпровського межиріччя II-V ст. н. е. – К., 1973 / Б.О. Тимошук. // УДЖ. – 1974. – № 3. – С. 146-147.
295. Тимошук Б.О. Розвиток феодальних відносин у другій половині XIV – першій половині XVI ст. / Б.О. Тимошук. // Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 45-57.
296. Тимошук Б.О. Розвідка в басейні р. Пруту / Тимошук Б.О. // АП УРСР. – 1952. – Т. III. – С. 409-416.
297. Тимошук Б.О. Розвідки Чернівецького історико-краснавчого музею в 1947 р. / Б.О. Тимошук. // АП УРСР. – 1953. – Т. IV. – С. 177-178.
298. Тимошук Б.О. Розкопки слов'янського городища в Грозинцях / Б.О. Тимошук. // Тези пленар. і секц. доп. XV-ї наук. конф. Інституту археології АН УРСР. – Одеса, 1972. – С. 347-350.
299. Тимошук Б.О. Середньовічний Хотин / Б.О. Тимошук. // Археологія – 1977. – Т. 22. – С. 29-39.
300. Тимошук Б.О. Слов'янське городище Грозинці на Буковині

- / Б.О. Тимошук. // Археологія. – 1973. – Т. 13. – С. 86-92.
- 301.Тимошук Б.О. Східні хорвати / Б.О. Тимошук. //МДАПВ. – 1995. – № 6. – С. 214-218.
- 302.Тимошук Б.О. Східнослов'янське полюддя / Б.О. Тимошук. // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці: Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 223-234
- 303.Тимошук Б.О. Східнослов'янське полюддя / Б.О. Тимошук. // БЖ. – 1999. – Ч. 1-2. – С. 78-94.
- 304.Тимошук Б.О. Теребовль – місто Галицької Русі / Б.О. Тимошук. // Галич і Галицька земля. – Київ – Галич, 1998. – С. 124-127.
- 305.Тимошук Б.О. Формування і розвиток феодальних відносин (VI - середина XIV ст.) / Б.О. Тимошук. // Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 26-44.
- 306.Тимошук Б.О. Хотинська фортеця / Б.О. Тимошук. // Наука і суспільство. – 1968. – №10. – С. 29-39
- 307.Тимошук Б.О. Хотинська фортеця / Б.О. Тимошук. // УДЖ. – 1967. – №4. – С. 109-111.
- 308.Тимошук Б.О. Чернівецька область / Б.О. Тимошук // Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 200-222.
- 309.Тимошук Б.О. Чернівецька область / [Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І. та ін.] // Довідник з археології України: Хмельницька, Чернівецька і Закарпатська області. – К.: Наук. думка, 1984. – С. 109-171.
- 310.Тимошук Б.О. Шипинська земля / Б.О. Тимошук // Матеріали Ш-ї Подільської іст.-краєзн. конф. – Львів, 1970. – С. 143-146.
- 311.Тимошук Б.О. Шипинська земля за археологічними даними / Б.О. Тимошук // Минуле і сучасне Північної Буковини. – К., 1973. – Вип. 2. – С. 21-26.
- 312.Тимошук Б.О. Ювілейна наукова конференція / Б.О. Тимошук // УДЖ. – 1968. – № 1. – С. 157-158.
- 313.Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі / Б.О. Тимошук // Історико-філологічний вісник Українського Інституту. – М., 1997. – Т.1. – С. 176-181.
- 314.Тимошук Б.О. Язичницькі святилища Галицької Русі / Б.О. Тимошук // Медобори і духовна культура давніх, середньовічних слов'ян (до 150-річчя виявлення Збрuczького „Святої Види“): Матеріали наук. конф. (8-9 жовтня 1998 р., Гримайлів). – Львів, 1998. – С. 39-50.
- 315.Тимошук Б.О. Нові місцезнаходження палеоліту на р. Прут / Б.О. Тимошук, М.К. Анісюткін // Археологія. – К., 1970. – Т. 23. – С. 201-203.
- 316.Тимошук Б.О. Слов'янські пам'ятки Буковини / Б.О. Тимошук, І.С. Винокур // Наук. записки Чернів. ун-ту. – Чернівці, 1961. – Т. 54. – Серія

- іст. наук. – Вип.3. – С. 83-96.
- 317.Тимошук Б.О. Слов'янські старожитності Середнього Подністров'я / Б.О. Тимошук, В.Й. Довженок, І.С. Винокур, О.М. Приходнюк // Матеріали Ш-ї Подільської іст.-краєзн. конф. – Львів, 1970. – С. 124-127.
- 318.Тимошук Б.О. Слов'янські старожитності Середнього Подністров'я / Б.О. Тимошук, В.Й. Довженок, І.С. Винокур, О.М. Приходнюк // Матеріали ХШ-ї конф. Інституту археології АН УРСР. – К., 1972. – С. 31-36.
- 319.Тимошук Б.О. Розкопки в Хотинській фортеці / Б.О. Тимошук, Л.Г. Кулініченко // Тези доповідей Подільської історико-краєзнавчої конференції. – Хмельницький, 1965. – С. 88-89.
- 320.Тимошук Б.О. Хотин. Історичний нарис / Б.О. Тимошук, П.В. Михайлина // УРЕ. – К., 1964. – Т. 15. – С. 537.
- 321.Тимошук Б.О. Чернівці. Історичний нарис / Б.О. Тимошук, П.В. Михайлина // УРЕ. – К., 1964. – Т. 16. – С. 138-139.
- 322.Тимошук Б.О. Посилення феодально-кріпосницьких відносин та гніту іноземних загарбників. Боротьба народних мас проти соціального і національного гноблення (друга половина XVI – третя четверть XVIII ст.) / Б.О. Тимошук, П.В. Михайлина // Нариси з історії Північної Буковини. – К.: Наук. думка, 1980. – С. 60-80.
- 323.Тимошук Б.О. Ранньослов'янські пам'ятки VI-VII ст. в Середньому Подністров'ї / Б.О. Тимошук, О.М. Приходнюк // Слов'яно-руські старожитності. – К., 1969. – С. 71-79.
- ПУБЛІКАЦІЇ В ПРЕСІ**
- 324.Бараніскін А. Після однієї лекції / А. Бараніскін., Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 29 жовтня.
- 325.Вакуленко Л. Нові розкопки в Хотинській фортеці / Л. Вакуленко, Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 12 серпня.
- 326.Винокур І. Археологічні розкопки / І. Винокур, Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 31 травня.
- 327.Винокур І. Речі починають говорити... / І. Винокур, Б. Тимошук // Україна. – 1959. – № 4. – 15 лютого.
- 328.Винокур І. Цікава сторінка історії нашого краю / І. Винокур, Б. Тимошук // РБ. – 1959. – 15 серпня.
- 329.Гойло І. Розкопки у Добринівцях І. Гойло, О. Іваницька, Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 31 серпня.
- 330.Гойло І. Дерев'яна фортеця / І. Гойло, Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 7 вересня.
- 331.Гойло І. Руїни слов'янського міста / І. Гойло, В. Чорний, Б. Тимошук // РБ. – 1972. – 18 жовтня.
- 332.Гойло І. Розкопки в Добринівцях / І. Гойло, О. Іваницька, Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 31 серпня.

- 333.Жажделюк І. Вивчаймо історичні пам'ятки Буковини / І. Жажделюк, Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 10 червня.
- 334.Кирей Г. Будинок на вулиці Івана Франка / Г. Кирей, Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 16 жовтня.
- 335.Ключовий Б. Історія сільського млина / Б. Ключовий // РБ. – 1966. – 17 серпня.
- 336.Ключовий Б. На лінії вогню / Б. Ключовий // РБ. – 1966. – 4 вересня.
- 337.Ключовий Б. Читаючи меморіальні дошки / Б. Ключовий // РБ. – 1966. – 22 лютого.
- 338.Ключовий Б. Ювілейна Шевченківська медаль / Б. Ключовий // РБ. – 1968. – 16 червня.
- 339.Комарницький С. Етапи героїчної боротьби / С. Комарницький, Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 14 квітня.
- 340.Комарницький С. Солдатська каска / С. Комарницький, Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 19 грудня.
- 341.Кулиниченко Л. Стоянка первісних землеробів у Чернівцях / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 29 вересня.
- 342.Кулініченко Л. Амфора / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 2 грудня.
- 343.Кулініченко Л. Золота діадема / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 19 травня.
- 344.Кулініченко Л. Кодин – поселення хорватів / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 26 жовтня.
- 345.Кулініченко Л. Монетний скарб / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 1 вересня.
- 346.Кулініченко Л. Напис на камені / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ – 1970. – 19 травня.
- 347.Кулініченко Л. Ще один монетний скарб / Л. Кулиниченко, Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 19 липня.
- 348.Куліш А., Тимошук Б. Збірник наукових праць університету / А. Куліш, Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 30 листопада.
- 349.Курило В. Інтернаціональна єдність народів-братьїв / В. Курило, П. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 3 листопада.
- 350.Михайлина Л. Воїни-землероби / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 15 листопада.
- 351.Михайлина Л. Господарство давньоруського смерда / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1984. – 3 лютого.
- 352.Михайлина П. Економічні основи нашої дружби / П. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 21 серпня.
- 353.Михайлина Л. Захисні споруди слов'янського міста / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 2 грудня.
- 354.Михайлина Л. Історія давніх укріплень / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. –

1980. – 21 серпня.
- 355.Михайлина Л. Найдавніша селянська садиба / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1983. – 31 травня.
- 356.Михайлина Л. Поселення ранніх слов'ян / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1976. – 6 січня.
- 357.Михайлина Л. Східнослов'янський некрополь / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1980. – 29 листопада.
- 358.Михайлина Л. Фортеця галицьких князів / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1980. – 10 лютого.
- 359.Михайлина Л. Хлібопекарні...1000 років / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 23 грудня.
- 360.Михайлина Л. Розкопки слов'янського міста / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 3 вересня.
- 361.Михайлина П. Сторінки боротьби / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 8 січня.
- 362.Михайлина П. Торжество історичної справедливості / Л. Михайлина, Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 13 січня.
- 363.Новицький Л. Сільський музей / Л. Новицький, Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 21 квітня.
- 364.Педченко Ф. Нові мелодії Дністра / Ф. Педченко, Б. Тимошук // Сільські Вісти. – 1967. – 9 серпня.
- 365.Пестик В. Вшанування пам'яті народного героя / В. Пестик, Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 8 вересня.
- 366.Пестик В. Історія одного експоната / В. Пестик, Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 10 лютого.
- 367.Руденко Х. Бережно охороняти пам'ятники культури / Х. Руденко, Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 13 березня.
- 368.Рудій Д. Миговська залізоплавильна піч / Д. Рудій, Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 13 травня.
- 369.Тимошук Б. „Велница“ / Б. Тимошук // Зориле Буковиней. – 1968. – 2 июні.
- 370.Тимошук Б. Буковина де норд ын компоненца кнезатулуй Халич-Вольнія / Б. Тимошук // Зориле Буковиней. – 1971. – 23 июня.
- 371.Тимошук Б. Буковина де норд ын секолеле XIV-XVI / Б. Тимошук // Зориле Буковиней. – 1971. – 14 юлие.
- 372.Тимошук Б. Буковина ын компоненца Русией Киевене / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 16 марта.
- 373.Тимошук Б. Валя Козминулуй / Б. Тимошук // Зориле Буковиней. – 1975. – 25 марта.
- 374.Тимошук Б. Василив де пе Нистру / Б. Тимошук // Зориле Буковиней. – 1976. – 20 марта.
- 375.Тимошук Б. Деспре стрэвекя популацие а цинутулуй / Б. Тимошук

- // Зориле Буковиней. – 1976. – 26 февруаре.
376. Тимошчук Б. История уней дескоперирь / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1968. – 14 юлие.
377. Тимошчук Б. История уней монеде / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1968. – 21 сентябрье.
378. Тимошчук Б. Кастел феудал ла Молодия / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1975. – 16 ноембrie.
379. Тимошчук Б. Конвецуире мултисекуларэ / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1977. – 20 май.
380. Тимошчук Б. Монументе славе дин Буковина / Б. Тимошчук // РБ. – 1971. – 9 фебруарие.
381. Тимошчук Б. О ноуе экспозицione ла музейм етнографик / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1977. – 18 марта.
382. Тимошчук Б. О ноуэ лукраре деспире славий стревень / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1977. – 13 декабрис.
383. Тимошчук Б. Пе урмелe унуй христов / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1968. – 29 май.
384. Тимошчук Б. Санктуар Стрэвекъ ла Хорбова / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1976. – 16 януарие.
385. Тимошчук Б. Стрэвекий локуиторъ ай цинутулуй / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1975. – 14 ноембrie.
386. Тимошчук Б. Чернэуцюл Стрэвекъ / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1976. – 23 марта.
387. Тимошчук Б. Четате а кнежилор киевенъ / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1977. – 31 май.
388. Тимошчук Б. Четатя феудалэ «Замка» / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1968. – 27 априлие.
389. Тимошчук Б. Четатя Хотинулуй / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1976. – 26 май.
390. Тимошчук Б. „Пуста Чорнівка” / Б. Тимошчук // РБ. – 1973. – 16 червня.
391. Тимошчук Б. 50-річчя першої російської революції / Б. Тимошчук // РБ. – 1955. – 10 квітня.
392. Тимошчук Б. Археологічна карта області / Б. Тимошчук // Радянський студент. – 1969. – 17 жовтня
393. Тимошчук Б. Археологічні дослідження стародавніх Чернівців / Б. Тимошчук // РБ. – 1955. – 9 жовтня.
394. Тимошчук Б. Археологічні пам'ятки Кам'яної / Б. Тимошчук // Радянське село. – 1966. – 19 квітня.
395. Тимошчук Б. Археологічні розкопки поблизу Дністра / Б. Тимошчук // РБ. – 1954. – 13 липня
396. Тимошчук Б. Археологія спростовує релігійні догми / Б. Тимошчук // Наддністрянська Правда. – 1962. – 10 липня.
397. Тимошчук Б. Архів історії / Б. Тимошчук // РБ. – 1981. – 16 листопада.
398. Тимошчук Б. Архітектор з Василева / Б. Тимошчук // РБ. – 1965. – 13 червня
399. Тимошчук Б. Баба / Б. Тимошчук // РБ. – 1968. – 20 жовтня.
400. Тимошчук Б. Башта-«столп» / Б. Тимошчук // РБ. – 1980. – 13 липня.
401. Тимошчук Б. Берладська дорога / Б. Тимошчук // РБ. – 1976. – 3 липня.
402. Тимошчук Б. Білівці колись і тепер / Б. Тимошчук // РБ. – 1963. – 11 травня.
403. Тимошчук Б. Бойова сокира скіфів / Б. Тимошчук // РБ. – 1968. – 10 грудня.
404. Тимошчук Б. Боротьба за радянську владу на Хотинщині / Б. Тимошчук // Радянське життя. – 1957. – 18 жовтня.
405. Тимошчук Б. Бронзові “Писала” / Б. Тимошчук // РБ – 1966. – 5 лютого.
406. Тимошчук Б. Будинок на Сталінградській / Б. Тимошчук // РБ – 1960. – 24 липня.
407. Тимошчук Б. Будівлі – 5 тисяч років / Б. Тимошчук // РБ. – 1969. – 20 грудня.
408. Тимошчук Б. Будівлі – 500 років / Б. Тимошчук // РБ. – 1966. – 2 березня.
409. Тимошчук Б. Буковина – земля слов'янська / Б. Тимошчук // Будівник комунізму. – 1968. – 27 червня.
410. Тимошчук Б. Буковина – земля слов'янська / Б. Тимошчук // РБ. – 1967. – 17 червня.
411. Тимошчук Б. Буковина – стародавня слов'янська земля / Б. Тимошчук // РБ. – 1961. – 20 вересня.
412. Тимошчук Б. Буковина де норд ын сколеле XVII-XVIII / Б. Тимошчук // Зориле Буковиней. – 1971. – 21 аугуст.
413. Тимошчук Б. Буковина. Звідки пішла назва / Б. Тимошчук // РБ. – 1971. – 28 лютого.
414. Тимошчук Б. Буковинська митрополія на службі експлуататорських класів / Б. Тимошчук // Блокнот агітатора. – Чернівці, 1957. – №21. – с. 26-31.
415. Тимошчук Б. Буковинська митрополія на службі експлуататорських класів / Б. Тимошчук // РБ. – 1955. – 18 січня.
416. Тимошчук Б. Буковинські експонати в Ермітажі / Б. Тимошчук // РБ. – 1964. – 8 вересня.
417. Тимошчук Б. Буковинські опришки / Б. Тимошчук // РБ. – 1966. – 6 липня.
418. Тимошчук Б. Буковинці в антитурецьких війнах / Б. Тимошчук // РБ. – 1971. – 2 березня; 3 березня.
419. Тимошчук Б. Булаві...800 літ / Б. Тимошчук // РБ. – 1965. – 26 грудня.
420. Тимошчук Б. Бюст поета-борця / Б. Тимошчук // РБ. – 1961. – 4 березня.
421. Тимошчук Б. В борні за волю і крашу долю / Б. Тимошчук // РБ. – 1965. – 15 січня.
422. Тимошчук Б. В залах краєзнавчого музею / Б. Тимошчук // РБ. – 1955. – 8 лютого.
423. Тимошчук Б. В літопис нашого краю / Б. Тимошчук // РБ. – 1964. – 15 травня.
424. Тимошчук Б. В Чернівецькому краснавчому / Б. Тимошчук // Радянська культура. – 1960. – 7 квітня.

425. Тимошук Б. Валя Кузьмина / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 26 листопада.
426. Тимошук Б. Валівська толока / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 16 січня.
427. Тимошук Б. Вашківці / Б. Тимошук // Зоря Прикарпаття - 1962. – 15 грудня.
428. Тимошук Б. Вашківці / Б. Тимошук // Радянське село. – 1963. – 9 липня.
429. Тимошук Б. Вивчайте рідний край / Б. Тимошук // РБ. – 1953. – 6 червня.
430. Тимошук Б. Визвольні походи українських козаків на Буковину / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 20 серпня.
431. Тимошук Б. Височні кільця / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 19 листопада.
432. Тимошук Б. Вишнівці – зникле село / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 14 квітня.
433. Тимошук Б. Виявлено нові поховання древньоруського часу / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 1 липня
434. Тимошук Б. Від давнини до сучасності / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 28 січня
435. Тимошук Б. Відважний кельменчанин / Б. Тимошук // Наддністрянська Правда. – 1962. – 23 січня.
436. Тимошук Б. Відданість науці: Олексі Романцеві – 50 / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 30 березня.
437. Тимошук Б. Військово-феодальне поселення / Б. Тимошук // РБ. – 1976. – 24 липня.
438. Тимошук Б. Вони боролись за Радянську Буковину / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 20 березня.
439. Тимошук Б. Ворота міста / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 17 грудня.
440. Тимошук Б. Вулиця Леніна в Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 22 квітня.
441. Тимошук Б. Вшанування пам'яті І.Д. Стасюка / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 1 липня.
442. Тимошук Б. Гайманка / Б. Тимошук // РБ – 1970. – 17 лютого.
443. Тимошук Б. Галич / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 1 квітня.
444. Тимошук Б. Галич / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 22 травня.
445. Тимошук Б. Герб Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 22 січня.
446. Тимошук Б. Герца / Б. Тимошук // Буковинське село – 1962. – 13 жовтня.
447. Тимошук Б. Глиняні грузила / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 29 грудня.
448. Тимошук Б. Гончарі літописного Василева / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 15 серпня.
449. Тимошук Б. Горбівське городище / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 5 січня.
450. Тимошук Б. Горбова / Б. Тимошук // Буковинське село – 1962. – 24 листопада.
451. Тимошук Б. Городища-сховища / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 3 січня.
452. Тимошук Б. Городище в Ломачинцях / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 7 грудня.
453. Тимошук Б. Городище в Рухотині / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 6 серпня
454. Тимошук Б. Городище Червона Діброва / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 8 травня.

455. Тимошук Б. Городок на Черемоші / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 9 червня.
456. Тимошук Б. Гроши...із шкури / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 23 січня.
457. Тимошук Б. Грунтovne дослідження / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 5 вересня.
458. Тимошук Б. Грушівський скарб / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 10 серпня.
459. Тимошук Б. Давньоруська коса / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 1 листопада.
460. Тимошук Б. Давньоруська фортеця / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 20 вересня.
461. Тимошук Б. Давньоруський замок / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 30 серпня.
462. Тимошук Б. Давньоруський феодальний замок / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 8 липня.
463. Тимошук Б. Дарунок державного Ермітажу / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 29 липня.
464. Тимошук Б. Дві історії села / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 19 листопада.
465. Тимошук Б. Дві людські долі / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 10 січня.
466. Тимошук Б. Дволика статуя / Б. Тимошук // Людина і світ. – 1966. – № 12. – С. 46.
467. Тимошук Б. Двоповерховим будинкам...4500 років / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 11 березня.
468. Тимошук Б. Де розміщувався Кучелмин / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 22 вересня.
469. Тимошук Б. Дністер – ріка слов'янська / Б. Тимошук // РБ. – 1976. – 12 червня.
470. Тимошук Б. Домна на Буковині / Б. Тимошук // Україна. – 1957. – №6. – С. 24-25.
471. Тимошук Б. Дорогоцінні реліквії / Б. Тимошук // Наддністрянська правда. – 1963. – 20 квітня.
472. Тимошук Б. Дослідження ведуть студенти / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 5 вересня.
473. Тимошук Б. Дослідження літописного Черна / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 1 листопада.
474. Тимошук Б. Дослідник Євзебій Лазар / Б. Тимошук // Наддністрянська Правда. – 1964. – 31 жовтня.
475. Тимошук Б. Древній Черн / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 8 квітня.
476. Тимошук Б. Древньоруська фортеця / Б. Тимошук // Зоря Прикарпаття – 1963. – 18 травня.
477. Тимошук Б. Древньоруські прикраси / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 1 червня.
478. Тимошук Б. Екскурсія в Бушу / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 11 серпня.
479. Тимошук Б. Експонати з території району в Ермітажі / Б. Тимошук // Наддністрянська правда. – 1963. – 8 серпня.
480. Тимошук Б. Житла древніх слов'ян / Б. Тимошук // РБ – 1970. – 16 серпня.
481. Тимошук Б. З глибини віків / Б. Тимошук // РБ – 1966. – 6 травня.
482. Тимошук Б. З історії перепису населення Буковини // РБ. – 1958. – 4 листопада.

483. Тимошук Б. З історії села / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 18 липня.
484. Тимошук Б. З історії села Берегомет / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 2 грудня.
485. Тимошук Б. За владу рад / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 12 грудня.
486. Тимошук Б. За возз'єднання з Радянською Україною / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 1 грудня.
487. Тимошук Б. Загадкова пам'ятка старовини (зольники біля с. Іванківці) / Б. Тимошук // Надністрянська правда. – 1963. – 19 вересня.
488. Тимошук Б. Загадкове укріплення / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 5 вересня.
489. Тимошук Б. Загублене місто / Б. Тимошук // Радянське село. – 1963. – 23 травня.
490. Тимошук Б. Задубрівка / Б. Тимошук // Буковинське село – 1962. – 17 листопада.
491. Тимошук Б. Замок у Коростуватій / Б. Тимошук // РБ – 1970. – 16 січня.
492. Тимошук Б. Заставна / Б. Тимошук // Зоря Прикарпаття – 1962. – 1 грудня.
493. Тимошук Б. Звідки пішла назва „Буковина” / Б. Тимошук // Надністрянська Правда. – 1968. – 22 січня.
494. Тимошук Б. Звідки пішла назва „Чернівці” / Б. Тимошук // РБ. – 1972. – 3 жовтня.
495. Тимошук Б. Звідки походить назва «Хотин» / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 22 липня.
496. Тимошук Б. Земля – архів історії / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 7 травня.
497. Тимошук Б. Земляна споруда наших предків / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1965. – 16 грудня.
498. Тимошук Б. Знахідка в Ленківцях / Б. Тимошук // Надністрянська Правда. – 1967. – 25 листопада.
499. Тимошук Б. Знахідка на березі Дністра / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 9 квітня.
500. Тимошук Б. Знахідка сивої давнини / Б. Тимошук // Зоря Прикарпаття. – 1963. – 23 листопада.
501. Тимошук Б. Знахідки в Топорівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 22 листопада.
502. Тимошук Б. Знахідки на березі Дністра / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 12 липня.
503. Тимошук Б. Знахідки на горі Цецино / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 2 листопада.
504. Тимошук Б. Знахідки сільських краєзнавців / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 18 травня.
505. Тимошук Б. Знахідки юних краєзнавців / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 11 травня.
506. Тимошук Б. Знахідки юних краєзнавців / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 21 липня.
507. Тимошук Б. Зниклі села / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 18 червня

508. Тимошук Б. Зуб вагою...4,2 кілограми / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 4 червня.
509. Тимошук Б. І оживає історія... // Б. Тимошук / РБ. – 1964. – 3 квітня.
510. Тимошук Б. Історія глечика / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 18 червня.
511. Тимошук Б. Історія горба / Б. Тимошук // Надністрянська правда. – 1966. – 20 серпня.
512. Тимошук Б. Історія городища / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 20 липня.
513. Тимошук Б. Історія залізної стрілі / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 5 лютого.
514. Тимошук Б. Історія мідної монети / Б. Тимошук // Надністрянська правда. – 1966. – 18 червня.
515. Тимошук Б. Історія однієї срібної монети / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 6 січня.
516. Тимошук Б. Історія однієї шаблі / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 16 листопада.
517. Тимошук Б. Історія одного пропора / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 18 листопада.
518. Тимошук Б. Історія пам'ятки / Б. Тимошук // РБ. – 1982. – 13 травня.
519. Тимошук Б. Історія слов'янського селища / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 27 липня.
520. Тимошук Б. Кам'яна сокира з Луківців / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 4 лютого.
521. Тимошук Б. Кам'янське городище / Б. Тимошук // Будівник комунізму. – 1965. – 30 листопада.
522. Тимошук Б. Кінджали з кременю / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 15 грудня.
523. Тимошук Б. Кличківці – зникле село / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 12 червня.
524. Тимошук Б. Клішківці / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1955. – 4 грудня.
525. Тимошук Б. Ключі Хотинської фортеці / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 2 грудня.
526. Тимошук Б. Книга неписаної історії / Б. Тимошук // РБ. – 1960. – 28 червня.
527. Тимошук Б. Кодин / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 26 січня.
528. Тимошук Б. Колекції вчителя / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 8 квітня.
529. Тимошук Б. Колекції Івана Перевізняка / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 4 січня.
530. Тимошук Б. Колекції робітника / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 16 серпня.
531. Тимошук Б. Коли виник Хотин? / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 22 січня.
532. Тимошук Б. Коли виникла Герца / Б. Тимошук // Будівник комунізму. – 1963. – 17 жовтня.
533. Тимошук Б. Коли виникло село Шипинці / Б. Тимошук // Радянське життя – 1966. – 2 квітня.
534. Тимошук Б. Коли з'явились люди в Придністров'ї / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 4 грудня.
535. Тимошук Б. Коли з'явились перші люди / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 25

липня.

536. Тимошук Б. Коли і ким збудована кам'яна фортеця у Хотині / Б. Тимошук // РБ. – 1955. – 1 листопада.
537. Тимошук Б. Корисний довідник / Б. Тимошук // РБ. – 1983. – 9 липня.
538. Тимошук Б. Корчаги / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 7 червня.
539. Тимошук Б. Краєзнавець Прикарпаття / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 7 липня.
540. Тимошук Б. Краєзнавці / Б. Тимошук // Надністрянська правда. – 1963. – 18 травня.
541. Тимошук Б. Край букових лісів. Про походження назви „Буковина” / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 14 жовтня.
542. Тимошук Б. Кулішівська пам'ятка / Б. Тимошук // РБ. – 1983. – 4 січня.
543. Тимошук Б. Легенди і дійсність / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 7 вересня.
544. Тимошук Б. Легенди і дійсність. Записки археолога / Б. Тимошук // Жовтень. – 1971. – №8. – С. 106-117.
545. Тимошук Б. Лекторій в музеї / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 4 січня.
546. Тимошук Б. Лелеківці // РБ. – 1979. – 29 липня.
547. Тимошук Б. Ленінське слово кликало до боротьби / Б. Тимошук // РБ. – 1960. – 18 червня.
548. Тимошук Б. Літературно-мистецька карта Буковини / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 21 червня.
549. Тимошук Б. Літописний Василів / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 7 жовтня.
550. Тимошук Б. Літописний Онут / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 3 березня.
551. Тимошук Б. Літописний Плав / Б. Тимошук // РБ. – 1972. – 13 лютого.
552. Тимошук Б. Лужани / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 12 січня.
553. Тимошук Б. Люди їм не простять / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 2 квітня.
554. Тимошук Б. М.В. Лисенко на Буковині / Б. Тимошук // РБ. – 1959. – 22 березня.
555. Тимошук Б. Майстерні кам'яного віку / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 6 березня.
556. Тимошук Б. Майстерня стародавнього гончара / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 16 вересня.
557. Тимошук Б. Макет Хотинської фортеці / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 27 травня.
558. Тимошук Б. Мамонтові бивні / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 17 вересня.
559. Тимошук Б. Мандрівка по Буковині / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 21 жовтня.
560. Тимошук Б. Медуші / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 8 грудня.
561. Тимошук Б. Медуші / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 3 березня.
562. Тимошук Б. Михальча / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 26 жовтня.
563. Тимошук Б. Міст на Руській... / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 26 квітня.
564. Тимошук Б. Мовчазні свідки давнини / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 23 січня.
565. Тимошук Б. Могила героя ставчанської битви / Б. Тимошук // РБ. – 1965. –

11 квітня.

566. Тимошук Б. Молодіївські укріплення / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 17 квітня.
567. Тимошук Б. Монета вагою... 20 кілограмів / Б. Тимошук // Радянське село – 1966. – 12 квітня.
568. Тимошук Б. Монета з Македонії / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 15 травня.
569. Тимошук Б. Музей в сільській школі / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 1 липня.
570. Тимошук Б. Музей в сільській школі / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 15 травня.
571. Тимошук Б. Музей поповнюється знахідками / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 26 січня.
572. Тимошук Б. Музей у дитбудинку / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 14 січня.
573. Тимошук Б. Музей у квартирі / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 31 травня.
574. Тимошук Б. Музей у сільському клубі / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 18 липня.
575. Тимошук Б. Музейний заповідник у Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 28 жовтня.
576. Тимошук Б. На міжнародних шляхах / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 27 грудня.
577. Тимошук Б. Найдавніша споруда Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 3 грудня.
578. Тимошук Б. Найдавніше укріплення / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 6 лютого.
579. Тимошук Б. Найдавніші землероби / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 28 вересня.
580. Тимошук Б. Найдавніші землеробські знаряддя / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 14 січня.
581. Тимошук Б. Найстаріший краєзнавець / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 13 червня.
582. Тимошук Б. Наочно, переконливо / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 10 лютого.
583. Тимошук Б. Невтомний більшовик Мардар'єв / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 30 травня.
584. Тимошук Б. Нікулиха / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 13 вересня.
585. Тимошук Б. Нова експозиція про Хотинське повстання / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 10 лютого.
586. Тимошук Б. Нова книга з історії нашого краю / Б. Тимошук // Надністрянська правда. – 1962. – 9 жовтня.
587. Тимошук Б. Нова праця з історії Єгипту / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 14 лютого.
588. Тимошук Б. Нова слов'янська пам'ятка / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 24 жовтня.
589. Тимошук Б. Нова сторінка історії наших предків / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 23 вересня.
590. Тимошук Б. Нові археологічні знахідки / Б. Тимошук // РБ. – 1955. – 22 травня.

591. Тимошук Б. Нові відкриття археологів / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 28 вересня.
592. Тимошук Б. Нові експонати / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 17 липня.
593. Тимошук Б. Нові експонати музею / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 6 лютого.
594. Тимошук Б. Нові експонати краєзнавчого музею / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 10 березня.
595. Тимошук Б. Нові експонати краєзнавчого музею / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 20 жовтня.
596. Тимошук Б. Нові знахідки останків первісних людей / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 13 березня.
597. Тимошук Б. Нові історичні пам'ятки / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 3 вересня.
598. Тимошук Б. Нові матеріали про Хотинське повстання / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 31 серпня.
599. Тимошук Б. Нові пам'ятки східних слов'ян / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 3 червня.
600. Тимошук Б. Оборонні вали на Дністрі / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 23 травня.
601. Тимошук Б. Оселя наших предків / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 13 серпня.
602. Тимошук Б. Острицьке городище / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 23 червня.
603. Тимошук Б. Остриця / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 7 квітня.
604. Тимошук Б. Паланка / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 30 березня.
605. Тимошук Б. Пам'ятка наших предків / Б. Тимошук // Будівник комунізму. – 1963. – 30 липня.
606. Тимошук Б. Пам'ятка наших предків / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 24 листопада.
607. Тимошук Б. Пам'ятка російських воїнів / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 29 травня.
608. Тимошук Б. Пам'ятки вогнепоклонників / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 18 грудня.
609. Тимошук Б. Пам'ятки Непоротова / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 3 грудня.
610. Тимошук Б. Пам'ятки Подністров'я / Б. Тимошук // Україна – 1966. – №41.
611. Тимошук Б. Пам'ятки Снячева / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 8 січня.
612. Тимошук Б. Пам'ятні знаки / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 1 травня
613. Тимошук Б. Пам'ятки стародавньої магії / Б. Тимошук // Людина і світ. – 1965. – № 4 – С. 56.
614. Тимошук Б. Пам'ятна книжечка / Б. Тимошук // Радянське життя – 1965. – 18 грудня.
615. Тимошук Б. Педагог досліджує історію села / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 4 вересня.
616. Тимошук Б. Перебіківські кургани / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 16 жовтня.
617. Тимошук Б. Перстень із скла / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 11 липня.

618. Тимошук Б. Перший збройний виступ селян / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 10 лютого.
619. Тимошук Б. Перший у Подністров'ї / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 22 січня.
620. Тимошук Б. Перші здобутки / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 17 липня.
621. Тимошук Б. Печери Подністров'я / Б. Тимошук // РБ – 1961. – 23 липня.
622. Тимошук Б. Печери-сховища / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 22 серпня.
623. Тимошук Б. Північна Буковина – земля слов'янська / Б. Тимошук // РБ. – 1977. – 1 травня.
624. Тимошук Б. Північна Буковина – земля слов'янська / Б. Тимошук // Життя і слово. – 1980. – 16 червня.
625. Тимошук Б. Під прапором пролетарського інтернаціоналізму / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 10 березня.
626. Тимошук Б. Підплітові поховання / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 23 червня.
627. Тимошук Б. Побувайте в музеях, діти / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 4 січня.
628. Тимошук Б. Повстанці з Рацкова / Б. Тимошук // Червона зірка – 1966. – 15 вересня.
629. Тимошук Б. Подорож у глибину віків / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 23 березня.
630. Тимошук Б. Показують юні слідопити / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 20 червня.
631. Тимошук Б. Поселення мідного віку / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 15 серпня.
632. Тимошук Б. Поселення ранніх слов'ян // РБ. – 1976. – 6 січня.
633. Тимошук Б. Поселення ремісників / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 6 липня.
634. Тимошук Б. Поселення ремісників / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 29 листопада.
635. Тимошук Б. Пошуки і знахідки археологів / Б. Тимошук // Радянський студент. – 1969. – 22 січня.
636. Тимошук Б. Празький грош / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 29 листопада.
637. Тимошук Б. Про заснування Великого Кучурова / Б. Тимошук // Радянське село – 1966. – 20 вересня.
638. Тимошук Б. Про тих, що полювали на мамонтів / Б. Тимошук // Радянська Україна. – 1969. – 11 червня.
639. Тимошук Б. Про що розповіла срібна монета (с. Іванківці) / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 22 червня.
640. Тимошук Б. Про що розповіла срібна монета / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 27 червня.
641. Тимошук Б. Про що розповіла стара газета / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 1 березня.
642. Тимошук Б. Про що розповіли кургани / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 1964 – 14 листопада.
643. Тимошук Б. Про що розповіли траншеї газопроводу / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 29 грудня.

644. Тимошук Б. Променеві фібули / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 1 липня.
645. Тимошук Б. Пуцита / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 11 червня.
646. Тимошук Б. Радянська площа в Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 18 червня.
647. Тимошук Б. Ранньослов'янське поселення / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 2 листопада.
648. Тимошук Б. Ранньослов'янське поселення в Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 18 листопада.
649. Тимошук Б. Ранньослов'янське поселення на Дністрі / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 18 серпня.
650. Тимошук Б. Ранньослов'янське поховання / Б. Тимошук // РБ. – 1972. – 19 квітня.
651. Тимошук Б. Ранньослов'янські гончарі / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 1 грудня
652. Тимошук Б. Ранньослов'янські поселення / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 4 вересня
653. Тимошук Б. Раціківський млин / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 27 червня.
654. Тимошук Б. Реліквій революційного минулого / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 16 жовтня.
655. Тимошук Б. Репужинські знахідки / Б. Тимошук // Прапор Перемоги – 1966. – 11 серпня.
656. Тимошук Б. Речі віком у 2,5 тисячі років / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 24 серпня.
657. Тимошук Б. Речі заговорили / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 21 грудня.
658. Тимошук Б. Римська монета / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 11 жовтня.
659. Тимошук Б. Рищинці / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 27 лютого.
660. Тимошук Б. Ровесник Львова: нові матеріали з Хотина / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 27 серпня.
661. Тимошук Б. Ровесники єгипетських пірамід / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 28 листопада.
662. Тимошук Б. Розвіяна легенда / Б. Тимошук // Людина і світ. – 1965. – №6. – С. 58.
663. Тимошук Б. Розвіяна легенда / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1965. – 3 липня.
664. Тимошук Б. Розкопки в Добринівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 3 вересня.
665. Тимошук Б. Розкопки в Кодині / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 16 серпня.
666. Тимошук Б. Розкопки в Ломачинцях / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 7 серпня.
667. Тимошук Б. Розкопки в Михальчи / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 15 червня.
668. Тимошук Б. Розкопки в Хотині / Б. Тимошук // Наддністрянська правда. – 1962. – 25 липня.
669. Тимошук Б. Розкопки в Хотині / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 30 липня.

670. Тимошук Б. Розкопки стародавнього міста / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 1 вересня.
671. Тимошук Б. Розкопки стародавнього міста / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 24 вересня.
672. Тимошук Б. Розкопки у Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 13 грудня.
673. Тимошук Б. Розкриті таємниці курганів / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 11 жовтня.
674. Тимошук Б. Розповідають науковці / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 11 листопада.
675. Тимошук Б. Розшукаємо і збережемо реліквії революційної боротьби / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 18 травня.
676. Тимошук Б. Рослини-археологи / Б. Тимошук // Україна. – 1958. – №10. – С. 12-13.
677. Тимошук Б. Руїни давніх укріплень / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 22 травня.
678. Тимошук Б. Руїни феодального замку / Б. Тимошук // Червона зірка. – 1966. – 19 липня.
679. Тимошук Б. Рукинські редути / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 30 січня.
680. Тимошук Б. Руські замки / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 17 червня.
681. Тимошук Б. Руські хорвати / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 5 липня.
682. Тимошук Б. Рухотинський вал / Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 29 липня.
683. Тимошук Б. Садгора / Б. Тимошук // Буковинське село – 1962. – 6 жовтня.
684. Тимошук Б. Садгора / Б. Тимошук // Вперед до комунізму. – 1959. – 7 січня.
685. Тимошук Б. Свидетели борьбы / Б. Тимошук // Огонек. – 1964. – № 19.
686. Тимошук Б. Свідки сивої давнини / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 8 січня.
687. Тимошук Б. Свідки сивої давнини / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 9 травня.
688. Тимошук Б. Свідки феодальних воєн / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 17 серпня.
689. Тимошук Б. Селище древніх слов'ян / Б. Тимошук // Прапор Перемоги. – 1966. – 25 жовтня.
690. Тимошук Б. Селище древніх слов'ян / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 3 грудня.
691. Тимошук Б. Селище ремісників / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 28 вересня.
692. Тимошук Б. Селище у Гаврилівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 7 лютого.
693. Тимошук Б. Село відкриває назву / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 18 грудня.
694. Тимошук Б. Село на Рокитній / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 5 грудня.
695. Тимошук Б. Село одержує метрику / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 28 червня.
696. Тимошук Б. Селянське повстання 1490-1492 рр. / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1962. – 31 березня.
697. Тимошук Б. Серпи з... каменю / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 28 січня.
698. Тимошук Б. Сільський краєзнавець / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1966. – 27 серпня.
699. Тимошук Б. Скарби культури / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 19 жовтня.

700. Тимошук Б. Славні сторінки історії революційного руху / Б. Тимошук // РБ – 1958. – 19 жовтня.
701. Тимошук Б. Славні традиції буковинського села / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 18 серпня.
702. Тимошук Б. Слідами клішковецького літопису / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 16 квітня.
703. Тимошук Б. Слідами легенд / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 4 грудня
704. Тимошук Б. Слідами легенди / Б. Тимошук // Радянське село. – 1963. – 5 грудня.
705. Тимошук Б. Слідами легенди / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 27 грудня.
706. Тимошук Б. Слідами народних легенд / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 5 жовтня
707. Тимошук Б. Слідами стародавнього села / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 21 липня.
708. Тимошук Б. Сліди первісних людей / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 24 квітня.
709. Тимошук Б. Слов'янське городище / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 2 квітня.
710. Тимошук Б. Слов'янське городище-сховище / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 30 вересня
711. Тимошук Б. Слов'янське поселення / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 11 лютого.
712. Тимошук Б. Слов'янське поселення Біла / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 27 березня.
713. Тимошук Б. Слов'янське поселення Клокучка / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 13 липня.
714. Тимошук Б. Слов'янське поселення Ращків / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 16 листопада.
715. Тимошук Б. Слов'янські пам'ятки Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1972. – 12 березня.
716. Тимошук Б. Сокирі п'ятитисячолітньої давності / Б. Тимошук // РБ. – 1959. – 5 серпня
717. Тимошук Б. Сокирі – три тисячі років / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 1 червня.
718. Тимошук Б. Сонячні узори / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 21 вересня.
719. Тимошук Б. Спорядження ранньослов'янського вояна / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 11 лютого.
720. Тимошук Б. Ставчани / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1955. – 10 листопада.
721. Тимошук Б. Ставчанська битва (1739) / Б. Тимошук // РБ – 1958. – 2 лютого.
722. Тимошук Б. Старі промисли / Б. Тимошук // Наддністрянська правда. – 1963. – 1 серпня.
723. Тимошук Б. Стародавнє Берестя / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1966. – 22 жовтня.

724. Тимошук Б. Стародавнє населення Подністров'я / Б. Тимошук // РБ. – 1976. – 5 листопада.
725. Тимошук Б. Стародавні Кельменці / Б. Тимошук // Наддністрянська правда. – 1966. – 24 грудня.
726. Тимошук Б. Стародавні Малятинці / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 6 жовтня.
727. Тимошук Б. Стародавні могили / Б. Тимошук // РБ. – 1979. 3 червня.
728. Тимошук Б. Стародавні Репужинці / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 21 лютого.
729. Тимошук Б. Стародавні села Буковини / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 19 серпня.
730. Тимошук Б. Стародавні слов'яни Північної Буковини / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 17 травня
731. Тимошук Б. Стародавні Топорівці / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 17 листопада.
732. Тимошук Б. Стародавні укріплення Чернівців / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 20 листопада.
733. Тимошук Б. Стародавні Чернівці / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 12 вересня.
734. Тимошук Б. Стародавній Кіцмань / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1966. – 21 квітня.
735. Тимошук Б. Стародавня Погорилівка / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 16 лютого.
736. Тимошук Б. Старожитності села Прилипче / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 19 жовтня.
737. Тимошук Б. Старожитності у нашім краї / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 1 серпня.
738. Тимошук Б. Створимо літопис народного героїзму / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 25 листопада.
739. Тимошук Б. Стійбища мисливців на мамонта / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 9 жовтня
740. Тимошук Б. Стійбище неандертальців / Б. Тимошук // РБ. – 1979. – 25 квітня.
741. Тимошук Б. Стійбище стародавніх мисливців / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 7 березня.
742. Тимошук Б. Сторінка історії села / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 23 липня
743. Тимошук Б. Сторінки далекого минулого / Б. Тимошук // РБ. – 1955. – 11 листопада.
744. Тимошук Б. Сторінки історії / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 18 серпня.
745. Тимошук Б. Сторінки історії / Б. Тимошук // Україна. – 1965. /– №27. – С. 28-29.
746. Тимошук Б. Сторожинець / Б. Тимошук // Радянське село. – 1953. – 13 червня.
747. Тимошук Б. Сторожова фортеця / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 20 вересня.
748. Тимошук Б. Сторожовий курган / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 31 жовтня.

749. Тимошук Б. Сторожові кургани / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 2 березня.
750. Тимошук Б. Сторожові пости стародавніх Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 12 березня.
751. Тимошук Б. Стоянка мисливців на мамонтів / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 13 листопада.
752. Тимошук Б. Стрибок через сторіччя / Б. Тимошук // Життя і слово. – 1967. – 20 березня.
753. Тимошук Б. Таємниці городища / Б. Тимошук // РБ. – 1983. – 17 червня.
754. Тимошук Б. Таємниці цецинського лісу / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 24 червня.
755. Тимошук Б. Таємниця безіменного міста / Б. Тимошук // Радянський студент. – 1972. – 24 листопада.
756. Тимошук Б. Таємниця Вікнянських курганів / Б. Тимошук // РБ – 1960. – 6 серпня.
757. Тимошук Б. Таємниця стародавнього сховища / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 27 серпня.
758. Тимошук Б. Тайна Белого Потока / Б. Тимошук // Ізвестия. – 1960. – 23 augusta.
759. Тимошук Б. Талісман первісної людини / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 23 листопада.
760. Тимошук Б. Там, де стояв древній Черн / Б. Тимошук // РБ – 1962. – 7 січня.
761. Тимошук Б. Театральна площа / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 8 липня.
762. Тимошук Б. Театральна площа в Чернівцях / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 13 липня.
763. Тимошук Б. Тисячолітні підвали / Б. Тимошук // РБ. – 1980. – 5 квітня.
764. Тимошук Б. Тисячолітні трофеї / Б. Тимошук // Життя і слово. – 1968. – 26 травня.
765. Тимошук Б. Трофеям – тисячоліття / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 13 листопада.
766. Тимошук Б. У глиб віків / Б. Тимошук // Життя і слово. – 1969. – 24 березня.
767. Тимошук Б. У державному історичному музеї в Москві / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 26 серпня.
768. Тимошук Б. У краєзнавчому музеї / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 17 листопада.
769. Тимошук Б. У складі Русі / Б. Тимошук // РБ. – 1968. – 14 травня.
770. Тимошук Б. У шкільному музеї / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 19 травня.
771. Тимошук Б. У Шубранці знайшли діадему / Б. Тимошук // Україна. – 1971. – №37 – С. 54.
772. Тимошук Б. Україленню 2,8 тисячі років / Б. Тимошук // РБ. – 1974. – 15 січня.
773. Тимошук Б. Україлення гори Цецино / Б. Тимошук // РБ. – 1975. – 15

- жовтня.
774. Тимошук Б. Унікальна пам'ятка стародавнього мистецтва // / Б. Тимошук Наддністрянська правда. – 1963. – 7 травня.
775. Тимошук Б. УРЕ про історію нашого краю / Б. Тимошук // РБ – 1966. – 22 березня.
776. Тимошук Б. Учасниця Хотинського повстання / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 2 червня.
777. Тимошук Б. Учні вивчають історію села / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 9 грудня.
778. Тимошук Б. Фортепія на Горечі / Б. Тимошук // РБ. – 1973. – 6 травня.
779. Тимошук Б. Фортепія на Диістрі / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 22 липня.
780. Тимошук Б. Фортепія наших предків / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 3 серпня.
781. Тимошук Б. Фортепія під фортецею / Б. Тимошук // РБ – 1962. – 13 листопада.
782. Тимошук Б. Фронтові газети розповідають / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 29 березня.
783. Тимошук Б. Хвилюючі документи / Б. Тимошук // РБ. – 1967. – 7 березня.
784. Тимошук Б. Хотинське повстання / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1957. – 23 травня.
785. Тимошук Б. Хотину - 700 років / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1961. – 1 серпня.
786. Тимошук Б. Хотинщина в період лютневої революції 1917 р / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1957. – 13 березня.
787. Тимошук Б. Хроніка проєрея Костецького / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 27 травня.
788. Тимошук Б. Центр суспільного життя давніх слов'ян / Б. Тимошук // РБ. – 1983. – 2 жовтня.
789. Тимошук Б. Центральна площа / Б. Тимошук // РБ. – 1981. – 19 березня.
790. Тимошук Б. Центральна площа Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1955. – 9 грудня.
791. Тимошук Б. Центральна площа Чернівців / Б. Тимошук // РБ. – 1965. – 24 листопада.
792. Тимошук Б. Цецин / Б. Тимошук // РБ. – 1976. – 10 квітня.
793. Тимошук Б. Цецино / Б. Тимошук // Буковинське село. – 1962. – 3 листопада.
794. Тимошук Б. Цецинська фортеця (XIV-XV ст.) / Б. Тимошук // РБ. – 1956. – 8 січня.
795. Тимошук Б. Цінна знахідка / Б. Тимошук // РБ. – 1961. – 16 липня.
796. Тимошук Б. Цінний дарунок / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 26 травня.
797. Тимошук Б. Цінний документ про революцію 1905-1907 рр. / Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 13 січня.
798. Тимошук Б. Цінний документ про революцію 1905-1907 рр. / Б. Тимошук //

- РБ. – 1955. – 25 листопада.
799. Тимошук Б. Цінні історичні пам'ятки / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 2 серпня.
800. Тимошук Б. Через три століття / Б. Тимошук // Життя і слово. – 1968. – 30 вересня.
801. Тимошук Б. Чернівці – древньоруське місто / Б. Тимошук // РБ. – 1954. – 3 жовтня.
802. Тимошук Б. Чернівці / Б. Тимошук // Радянське село – 1965. – 10 листопада.
803. Тимошук Б. Чернівці XII століття / Б. Тимошук // РБ - 1962. – 24 червня.
804. Тимошук Б. Чернівцям 550 років / Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 26 січня.
805. Тимошук Б. Чорний Потік / Б. Тимошук // РБ. – 1978. – 14 березня.
806. Тимошук Б. Шипинецькі колекції / Б. Тимошук // РБ – 1966. – 13 квітня.
807. Тимошук Б. Шипинська земля / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 23 березня.
808. Тимошук Б. Шипинці стародавні / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 22 жовтня
809. Тимошук Б. Школа Мардар'єва / Б. Тимошук // РБ – 1966. – 17 вересня.
810. Тимошук Б. Ще одна Паланка / Б. Тимошук // РБ. – 1969. – 2 листопада.
811. Тимошук Б. Ювелірні прикраси / Б. Тимошук // РБ. – 1971. – 21 червня.
812. Тимошук Б. Ювілейна виставка. До 150-річчя Бородінської виставки / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 5 вересня.
813. Тимошук Б. Юні дослідники / Б. Тимошук // РБ. – 1966. – 6 серпня.
814. Тимошук Б. Юні краєзнавці / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 14 листопада.
815. Тимошук Б. Юні краєзнавці / Б. Тимошук // РБ. – 1962. – 20 липня.
816. Тимошук Б. Як відзначались ленінські дні на Буковині за часів поневолення // Прапор Перемоги. – 1960. – 22 квітня.
817. Тимошук Б. Загальний політичний страйк на Буковині в 1905 році / Б. Тимошук, Є. Біллер // Сталінським шляхом. – 1955. – 27 листопада.
818. Тимошук Б. Поблизу Новоселиці / Б. Тимошук, М. Брофман // РБ. – 1964. – 22 січня.
819. Тимошук Б. Буковина – місце стародавніх поселень / Б. Тимошук, Й. Винокур // РБ. – 1958. – 29 липня.
820. Тимошук Б. Слов'янське поселення ремісників / Б. Тимошук, І. Гойло // РБ. – 1973. – 11 вересня.
821. Тимошук Б. Хроніка подій на Буковині / Б. Тимошук, О. Іваницька // РБ. – 1976. – 12 листопада.
822. Тимошук Б. Розкопки в Добринівцях / Б. Тимошук, О. Іваницька, А. Разумов // Вісті з України. – 1975. – №42. – С. 28.
823. Тимошук Б. Розкопки слов'янського селища / Б. Тимошук, Л. Михайлина, П. Яценюк // РБ. – 1977. – 4 січня.
824. Тимошук Б. Пошук археологів / Б. Тимошук, А. Попов // Радянська освіта. – 1968. – 27 квітня.
825. Тимошук Б. Лист з Бухареста / Б. Тимошук, А. Телефус // РБ. – 1957. – 21

- травня
826. Тимошук Б. Перший театр на Буковині / Б. Тимошук, А. Телефус // РБ. – 1956. – 9 вересня.
827. Тимошук Б. Переування Ф. Ліста на Буковині / Б. Тимошук, А. Телефус // РБ. – 1956. – 24 червня.
828. Тимошук Б. Хотинці в боротьбі за радянську владу / Б. Тимошук, А. Телефус // РБ. – 1956. – 27 листопада.
829. Тимошук Б. Історія городища / Б. Тимошук, Б. Томенчук // РБ. – 1976. – 10 вересня.
830. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження на Дністрі / Б. Тимошук // РБ. – 1949. – 17 вересня.
831. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження стародавнього Галича / Б. Тимошук // РБ – 1951. – 21 жовтня.
832. Тимошук Б.О. Археологічні дослідження Чернівців / Б. Тимошук // РБ – 1952. – 5 листопада.
833. Тимошук Б.О. Археологічні розкопки в с. Глибока / Б.О. Тимошук // Новий шлях. – 1951. – 1 липня.
834. Тимошук Б.О. Водогонові – п'ятсот років / Б. Тимошук // Україна. – 1962. – №3. – С. 32.
835. Тимошук Б.О. Грунтовне дослідження / Б. Тимошук // Радянське Поділля. – 1972. – 10 жовтня.
836. Тимошук Б.О. Дорогами предків / Б. Тимошук // Радянське життя. – 1969. – 14 червня, 17 червня, 19 червня.
837. Тимошук Б.О. Екскурсії учнів за місто / Б. Тимошук // РБ. – 1948. – 15 вересня.
838. Тимошук Б.О. Екскурсії, зустрічі, конференції / Б. Тимошук // РБ. – 1964. – 22 грудня.
839. Тимошук Б.О. Екскурсія на слов'янське городище / Б. Тимошук // РБ. – 1950. – 5 квітня.
840. Тимошук Б.О. Експедиція по вивченням історії Хотина / Б. Тимошук // РБ. – 1950. – 19 травня.
841. Тимошук Б.О. Загадкове каміння / Б. Тимошук // Радянське село. – 1966. – 13 вересня.
842. Тимошук Б.О. Імператор на полюванні / Б. Тимошук // Радянське село. – 1966. – 5 лютого.
843. Тимошук Б.О. Конференція юних краєзнавців / Б. Тимошук // РБ. – 1963. – 6 березня.
844. Тимошук Б.О. Московські археологи в нашій області / Б. Тимошук // РБ – 1948. – 15 жовтня.
845. Тимошук Б.О. Новий документ про татарські напади на Буковину / Б. Тимошук // РБ. – 1949. – 8 червня.

846. Тимошук Б.О. Нові археологічні знахідки / Б. Тимошук // РБ. – 1951. – 22 травня.
847. Тимошук Б.О. Розкопки в селі Василів / Б. Тимошук // РБ. – 1948. – 14 листопада.
848. Тимошук Б.О. Розкопки Глибоцького могильника / Б. Тимошук // РБ. – 1951. – 7 липня.
849. Тимошук Б.О. Розширення колгоспного музею / Б. Тимошук // РБ. – 1950. – 19 вересня.
850. Тимошук Б.О. Таємниця Хотинської фортеці // РБ. – 1952. – 6 липня.
851. Тимошук Б.О. Чернівці – давньоруське місто / Б. Тимошук // Літературна газета. – 1952. – 18 грудня.
852. Тимошук Б.А. Говорить історія / Б. Тимошук // Трудова слава. – 1986. – 16 augusta.
853. Тимошук Б.А. Теребовля 1100 лет / Б. Тимошук // Трудова слава. – 1986. – 23 липня
854. Тимошук Б.О. Нові археологічні відкриття / Б. Тимошук // Ленінським шляхом. – 1987. – 11 липня.
855. Тимошук Б.О. Розкопки в Кругилові / Б. Тимошук // Будівник комунізму. – 1986. – 12 серпня.
856. Филипович О. Поширення марксизму на Буковині / О. Филипович, Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 5 травня.
857. Хролінський Л. Наука спростовує релігію / Л. Хролінський, Б. Тимошук // РБ. – 1958. – 9 грудня.
858. Хролінський Л. Науково-атеїстична виставка / Л. Хролінський, Б. Тимошук // РБ. – 1957. – 5 квітня.
859. Чорний В. Замчище в Рухотині / В. Чорний, Б. Тимошук // РБ. – 1970. – 11 вересня.

СТАТТІ, НАПИСАНІ ПІД ПСЕВДОНІМОМ

860. Ключовий Б. В залах краєзнавчого музею / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 139.
861. Ключовий Б. Зворушливі розповіді / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 144.
862. Ключовий Б. З щоденника отця Миколая / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 146-147.
863. Ключовий Б. Історія звичайного буковинського села / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 48.
864. Ключовий Б. Коли закінчився трудовий день / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 134.
865. Ключовий Б. Лекції науковців у селах / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 143.
866. Ключовий Б. На берегах Дністра / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 83.

867. Ключовий Б. На березі Білого Потоку / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 153.
868. Ключовий Б. По місцях революційних подій / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 45.
869. Ключовий Б. Твори Леніна на Буковині / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 65.
870. Ключовий Б. У сокирянських харчовиків / Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 137.
871. Філіпченко І. Мовою речей і документів / І. Філіпченко, Б. Ключовий // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 131.

ОПУБЛІКОВАНІ В ПРЕСІ СТАТТІ, ВИХІДНІ ДАНІ ЯКИХ НЕ ВСТАНОВЛЕНІ

872. Винокур І. Археологічні дослідження / І. Винокур, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 31.
873. Винокур І. Археологічні розкопки І. Винокур, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 22-23.
874. Винокур І. Речі починають говорити І. Винокур, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 117.
875. Гойло І. Руїни слов'янського міста / І. Гойло, В. Чорний, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 2.
876. Пестик В. Ваза з медальйоном / В. Пестик, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 19.
877. Пестик В. Вшанування пам'яті народного героя / В. Пестик, Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 107.
878. Тимошук Б. Ашезаре де кроаць / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.83. Т.1. – арк. 174.
879. Тимошук Б. Городищя дин Добрынівци / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.83. Т.1. – арк. 191.
880. Тимошук Б. Академік М.М. Тихомиров у Чернівцях / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 78.
881. Тимошук Б. Амулети / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 93.
882. Тимошук Б. Археологічні розкопки в Чернівцях / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 4.
883. Тимошук Б. Археологічні розкопки на берегах Дністра / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 27.
884. Тимошук Б. В боротьбі за волю і кращу долю / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 49.
885. Тимошук Б. Велосипед столітньої давньості / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 15.
886. Тимошук Б. Вивчаймо історію сіл та району / Б. Тимошук // ДАЧО. –

- P.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 31.
887. Тимошук Б. Вивчимо революційне минуле району / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 43.
888. Тимошук Б. Відкрито музейну кімнату / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 117.
889. Тимошук Б. Вірили, ждали, боролись / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 140.
890. Тимошук Б. Вшанування пам'яті Й. Мардар'єва / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 122.
891. Тимошук Б. Дволикий ідол / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 134.
892. Тимошук Б. Дослідження історії наших предків / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 44.
893. Тимошук Б. Дослідник Іван Прокопович / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 97.
894. Тимошук Б. Древние экспонаты молодого музея / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 60
895. Тимошук Б. З історії села Берегомет / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 111-112.
896. Тимошук Б. Звідки походить назва „Путила” / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 71.
897. Тимошук Б. Звідкіля походить назва нашого міста / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 28.
898. Тимошук Б. Земляні споруди наших предків / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 137.
899. Тимошук Б. Знахідка в стіні / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 113.
900. Тимошук Б. Знахідка в стрісі / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 74.
901. Тимошук Б. Знахідка на Дністрі / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 33.
902. Тимошук Б. Знахідка трактористів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 155.
903. Тимошук Б. Знахідки археологів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 67.
904. Тимошук Б. Знахідки юних / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 110.
905. Тимошук Б. Знахідки юних краєзнавців / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 46.
906. Тимошук Б. Знахідки юних краєзнавців / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 81.
907. Тимошук Б. Знахідці – 5 тисяч років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. –

- Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 102.
908. Тимошук Б. Знахідці 40 мільйонів років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 6.
909. Тимошук Б. Знахідці... 2,5 тисячі років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 69.
910. Тимошук Б. Зуб вагою... 3,7 кілограма / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 39.
911. Тимошук Б. Історія зниклого села / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 5.
912. Тимошук Б. Історія однієї листівки / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 150.
913. Тимошук Б. Історія одного портрета / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 127.
914. Тимошук Б. Історія рідкісної книги / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 133.
915. Тимошук Б. Історія старого фото / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 123.
916. Тимошук Б. Квіти не в'януть / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 56.
917. Тимошук Б. Кіцмань / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 85.
918. Тимошук Б. Краєзнавець з Малятинців / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 7.
919. Тимошук Б. Краєзнавча робота в школі / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 32.
920. Тимошук Б. Кресленню сімсот років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 138.
921. Тимошук Б. Лекторії в музеї / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 80.
922. Тимошук Б. Ленінська листівка / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 141.
923. Тимошук Б. Листя в камені / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 129.
924. Тимошук Б. Малюнки, яким десять тисяч років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 160.
925. Тимошук Б. Ми відкрили у себе музей / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 96.
926. Тимошук Б. Монети, випущені в Садгорі / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 28.
927. Тимошук Б. На Буковині плавали акули... / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 136.
928. Тимошук Б. На глибині восьми метрів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. –

- Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 43.
929. Тимошук Б. Наукова експедиція / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 122
930. Тимошук Б. Наукова конференція в Хотині / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 118.
931. Тимошук Б. Наш знатний земляк Ю.Ф. Ліскун / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 29.
932. Тимошук Б. Нова експозиція про Хотинську фортецю / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 43.
933. Тимошук Б. Новоселиця / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 77.
934. Тимошук Б. Нумізматична знахідка / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 135.
935. Тимошук Б. Перебиковецькі скарби / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 22-23.
936. Тимошук Б. Пересувний лекторій музею / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 126-127.
937. Тимошук Б. Пересувний музей / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 35.
938. Тимошук Б. Перший дослідник минулого Кіцманщини / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 87.
939. Тимошук Б. Першотравневі значки / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 121.
940. Тимошук Б. Повстання в селі Луки / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 47.
941. Тимошук Б. Подорож у глибину віків. Рец. На кн.: Черныш А.П. Палеоліт і мезоліт Придністров'я. – М.: Наука, 1973. – 126 с. // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.83. Т.1. – арк. 284.
942. Тимошук Б. Пошуки і знахідки археологів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 43.
943. Тимошук Б. Про заснування Вижниці / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 94.
944. Тимошук Б. Про що розповідають колекції / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 26.
945. Тимошук Б. Пшениця тисячолітньої давності / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 152.
946. Тимошук Б. Рештки вимерлих тварин / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 13.
947. Тимошук Б. Рідкісна монета / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 8.
948. Тимошук Б. Рогатка / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 51.

949. Тимошук Б. Розгадка давньої легенди / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 140.
950. Тимошук Б. Розкопки в Ленківцях / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 14.
951. Тимошук Б. Розкопки в Ревні / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.83. Т.1. – арк. 108.
952. Тимошук Б. Роса знищила літак / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 149.
953. Тимошук Б. Серце кликало до боротьби / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 154.
954. Тимошук Б. Сільські краєзнавці / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 20-21.
955. Тимошук Б. Скільки років Шубранцю / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 170.
956. Тимошук Б. Слідами одного листа / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 123.
957. Тимошук Б. Ставчани / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 11.
958. Тимошук Б. Стійкий революціонер-більшовик / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 136.
959. Тимошук Б. Сторінки історії / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 53.
960. Тимошук Б. Страйк пролетарської солідарності й протесту проти гноблення / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 86.
961. Тимошук Б. Таємниця древньої могили. Археологічні дослідження в с. Новосілка Кіцманського р-ну / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 112.
962. Тимошук Б. Таємниця Круглого болота / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 62.
963. Тимошук Б. Таємниця старого озера / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 19.
964. Тимошук Б. Таємниця стародавніх курганів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 33-34.
965. Тимошук Б. Таємниця старої картини / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 39.
966. Тимошук Б. Там, де стояв древній Черн / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 49.
967. Тимошук Б. Три сторожові пости стародавніх Чернівців / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 284.
968. Тимошук Б. Трудящі краю вітають миролюбну політику Радянської держави / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 87.
969. Тимошук Б. У таборі „Юний краєзнавець“ / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921.

- Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 34.
970. Тимошук Б. Хто заснував Чернівці / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 9.
971. Тимошук Б. Цікава знахідка / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 65.
972. Тимошук Б. Цікавий експонат / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 11.
973. Тимошук Б. Цікавий експонат / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 68.
974. Тимошук Б. Цікаві знахідки / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 40.
975. Тимошук Б. Цінна археологічна знахідка / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 24-25.
976. Тимошук Б. Цінні археологічні пам'ятки. Археологічні розкопки в селі Молодове / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 128.
977. Тимошук Б. Через сімнадцять років / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 42.
978. Тимошук Б. Черепківці – давнє село / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 79.
979. Тимошук Б. Шипинська земля / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.86. Т.4. – арк. 291.
980. Тимошук Б. Школа туристів / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 104.
981. Тимошук Б. Юні слідопити, краєзнавці / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 135.
982. Тимошук Б. Як були засновані Вашківці / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.84. Т.2. – арк. 8.
983. Тимошук Б. Документи розповідають / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 90-91.
984. Тимошук Б. Поширення творів Леніна на Буковині / Б. Тимошук // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.85. Т.3. – арк. 124.
985. Timoshchuk B. Some Spadework on Bukovina's History / B. Timoshchuk // ДАЧО. – Р.2921. – Оп.1. – Од. зб.83. Т.1. – арк. 27.
- РЕЦЕНЗІЙ НА МОНОГРАФІЇ Б.О. ТИМОШУКА.**
986. Валігуря К. Мандрівка в Подністров'я / К. Валігуря // РБ. – 1977. – 29 жовтня.
987. Вишневський М. Слов'янські гради Північної Буковини / М. Вишневський // Радянське життя. – 1976. – 17 лютого.
988. Даркевич В.П. // РА. – 1996. – №4. – С. 200-209.
989. Дем'ян Г. Земля розкриває таємниці / Г. Дем'ян // Прапор Перемоги. – 1974. – 2 листопада.
990. Драгомирецький А. Дорогами легенд / А. Драгомирецький // Нові книги УРСР. – 1968. – № 13. – С. 14-15.
991. Драгомирецький А. Дорогами літописних предків // РБ. – 1968 – 14 жовтня.
992. Дуб Р. // Радянське життя. – 1974. – 21 вересня.
993. Коваленко Л. У глиб віків / Л. Коваленко, І. Винокур // РБ. – 1969. – 2 грудня.
994. Комарницький С. Історична Хотинщина / С. Комарницький // МБ. – 1972. – 15 жовтня.
995. Кулініченко Л. Дорогами предків Л. Кулініченко // МБ. – 1968. – 17 квітня.
996. Кулініченко Л. Старожитності Північної Буковини / Л. Кулініченко // РБ. – 1971. – 16 травня.
997. Кухаренко Ю. Слов'яни Північної Буковини / Ю. Кухаренко // РБ. – 1976. – 2 жовтня.
998. Кухаренко Ю. Одвічно слов'янська земля / Ю. Кухаренко, М. Кравець // РБ. – 1974. – 25 червня.
999. Лісевич І. У материному лоні. / І. Лісевич / Друг читача. – 11 листопада.
1000. Маргуліс М. Путівник по Хотинщині / М. Маргуліс // РБ. – 1972. – 30 квітня.
1001. Масан А. О монографии пренциоса / А. Масан // Зориле Буковиней. – 1982. – 8 декабря.
1002. Масан О. Подорож крізь тисячоліття / А. Масан // РБ. – 1981. – 11 жовня. – С. 3.
1003. Мезенцева Г. Якби не прогалини... / Г. Мезенцева // Друг читача. – 1981. – 9 квітня.
1004. Мезенцева Г.Г. Слов'яни Північної Буковини V-IX ст. / Г.Г. Мезенцева // УДЖ. – 1978. – №7. – С. 149.
1005. Мисько Ю.В. // БЖ. – 1997. – Ч. 1. – С. 149-150.
1006. Михайлина Л. Екскурс у сиву давнину / Л. Михайлина // РБ. – 1978. – 2 серпня.
1007. Михайлина Л. З глибин віків / Л. Михайлина // МБ. – 1977. – 5 січня.
1008. Михайлина Л. Ранньослов'янське населення Подністров'я / Л. Михайлина // 1977. – 20 грудня.
1009. Михайлина Л., Пивоваров С. // БЖ. – 1996. – Ч. 3-4. – С. 138-140.
1010. Михайлина Л.П. // УДЖ. – 1976. – № 5. – С. 155-156.
1011. Михайлина П.В. // УДЖ. – 1969. – № 4. – С. 141-142.
1012. Панченко Г. Одвічно слов'янська земля / Г. Панченко // Друг читача. – 1968. – 23 квітня.
1013. Ромашко Т. Зустріч з легendoю / Т. Ромашко // Друг читача. – 1974. – 20 липня. – С. 8.
1014. Руснак Д. Дорогами рідного краю / Д. Руснак // Прапор перемоги. – 1968. – 3 вересня.

1015. Снігур С. Путівник по Хотинщині / С. Снігур // Червона зірка. – 1972. – 1 квітня.
1016. Толочко П.П. // УДЖ. – 1970. – №7. – С. 148-149.
1017. Томенчук Б. Давні слов'яни на Дністрі / Б. Томенчук // МБ. – 1977. – 7 грудня.
1018. Холевчук В. Стрэвекій локуіторь ай цинутулуй / В. Холевчук, А. Пастух // Зорилей Буковиней. – 1976. – 6 януаріе.
1019. Черезов Є. О_контрибуціє импортанте ла студиеря историей цинутулуй / Є. Черезов // Зорилей Буковиней. – 1976. – 13 октомбrie.
1020. Черезов Є. Слов'янські гради / Є. Черезов // РБ. – 1975. – 1 листопада.
1021. Szymanski W. // Archeologia Polski (Warszawa). – 1997. – Т. 42. – Z. 1-2. – S. 286-301.

ІІІ. ЛІТЕРАТУРА МОНОГРАФІЇ ТА СТАРТИ

1022. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку / Винокур І.С., Гуцал А.Ф., Пеняк С.І. та ін. – К.: Наук. думка, 1981. – 224 с.
1023. Археологічні пам'ятки УРСР (короткий список). – К.: Наук. думка. – С. 415-482.
1024. Археологія Української РСР: [в 3-х т.] / ред. колегія Бережанська С.С., Захарук Ю.М., Лесков О.М. та ін. – Т. 1. Першіна археологія. – К: Наук. думка, 1971. – 452 с.
1025. Баран В.Д. Пражская культура Поднестровья (по материалам поселений у с. Ращков) / Баран В.Д. – К.: Наук.думка, 1988. – 160 с.
1026. Баран В.Д. Черняхівська культура (за матеріалами Верхнього Дністра і Західного Бугу) / Баран В.Д. . – К.: Наук. думка, 1981. – 264 с.
1027. Баран Я.В. Слов'янська община / Баран Я.В. – Київ, Чернівці: Зелена Буковина, 2004. – 192 с.
1028. Бибиков С.Н. Дотрипольское поселение Лука-Брублевецкая / Бибиков С.Н. // КСИИМК. – 1947. – Вип. 21. – С. 60-64.
1029. Бибиков С.Н. Дотрипольское поселение Лука-Брублевецкая на Среднем Днестре / С.Н. Бибиков // АП УРСР. – 1949. – Т.2. – С. 226-242.
1030. Бибиков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Брублевецкая на Юго-Днестре. К истории ранних земледельческо-скотоводческих племён на Юго-востоке Европы / Бибиков С.Н. // МИА. – М.-Л., 1953. – С. 9-408.
1031. Бібліографія праць Б.О. Тимошук, довідкова інформація / [уклад. С.В. Пивоваров, О.В. Шманько] // Тимошук Б.О. Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 226-262.
1032. Бойчук М. Тимошук Б.О. // Література і мистецтво. Буковина в іменах / М. Бойчук. – Чернівці: Букрек, 2006. – С. 263-264.
1033. Борис Онисимович Тимошук. Бібліографічний покажчик (До 80-річчя від дня народження) / [Уклад. Ю.В. Мисько, О.М. Масан]. – Чернівці: Місто,

1999. – 40 с.
1034. Буйновська Є., Пастух Л. Дослідження Б.О. Тимошуком Хотинської фортеці / Є. Буйновська, Л. Пастух. // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 12-13.
1035. Бульбук І. Початок дослідження Ревнянського городища VIII-X ст. / І. Бульбук. // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 13-14.
1036. Вакуленко Л.В. Пам'ятки підгір'я українських Карпат першої половини I тисячоліття н.е. / Вакуленко Л.В. – К.: Наук. думка, 1977. – 142 с.
1037. Винокур І.С. Борис Анисимович Тимошук – видаючийся исследователь археологии Буковины / И.С. Винокур // Stratum plus. Славянские древности / Памяти И.П. Русановой и Б.А. Тимошука. – 2001-2002. – №5. – С. 13-20.
1038. Винокур І.С. Путь в науку / И.С. Винокур //История СССР. – 1969. – №4. – С. 174-176.
1039. Винокур І. Археолог і краснавець Б.О. Тимошук / И.С. Винокур. // Краезнавство. – 2003. – 1-4. – С. 192-195.
1040. Винокур І. Археологи І.П. Русанова, Б.О. Тимошук і Житомирщина / И. Винокур. // Бердичівщина: поступ у третє тисячоліття. Наук. зб., „Велика Волинь”. Т. 22. – Житомир-Бердичів, 2001. – С. 26-28.
1041. Винокур І.С. Археологічні дослідження на трипільському поселенні біля с. Магала / И.С. Винокур //Археология. – 1966. – Т. 20. – С. 157-162.
1042. Винокур І.С. Історія та культура черняхівських племен дністро-дністровського межиріччя II-V ст.н.е. / Винокур І.С. – К.: Наук. думка, 1972. – 182 с.
1043. Винокур І.С. Археологія України / Винокур І.С., Телегін Д.Я.. – Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2004. – 480 с.
1044. Возний І. Борис Тимошук і проблема давньої історії слов'ян / І. Возний, О. Масан // Постаті української археології // МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 108-110.
1045. Возний І. До історії відкриття Ленковецького городища / І. Возний, О. Масан // ПССІАЕ. – Чернівці, 2003. – Т.2 (16). – С. 92-96.
1046. Возний І.П. Поселення X-XIV ст. у межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра. Частина 1. Укріплені поселення та давньоруські міста / Водний І.П. – Чернівці: Золоті Літаври, 2005. – 256 с.
1047. Возний І.П. Чорнівська феодальна укріплена садиба XII-XIII ст. / Возний І.П. – Чернівці: Рута, 1998. – 153 с.
1048. Войнаровський В. Видатні дослідники археології римського часу Північної Буковини Ірина Русанова та Борис Тимошук // Постаті української

- археології / В. Войнаровський // МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 63-65.
1049. Войнаровський В. З глибин віків / В. Войнаровський // МБ. – 1991. – 20 квіт. (альманах «Крайнин»).
1050. Войнаровський В. Чорнівка-І. Поселення IV-IX ст. на Буковині / Войнаровський Віктор. – Чернівці: Зелена Буковина, 2007. – 166 с.
1051. Войцеховский В.А. Памятки архитектуры Молдавии XIV-XVIII вв. / В.А. Войцеховский // КСИИМК. – Вып. 56. – 1954. – С. 24-38.
1052. Гавритухин И.О. Об авторах этой книги / И.О. Гавритухин // Русанова И.П., Тимошук Б.А. Языческие святыни древних славян. – М., Ладога-100, 2007. – С. 5-16.
1053. Гавритухин И.О. Тимошук Борис Анисимович / И.О. Гавритухин // Институт археологии: история и современность. – М.: ИА РАН, 2000. – С. 235-236.
1054. Гавритухин И.О. Памяти Бориса Анисимовича Тимошука / И.О. Гавритухин, О.Н. Масан, В.Б. Перхавко. // РА. – 2003. – №4. – С. 175-177.
1055. Гавритухин И.О. К 80-летию Бориса Анисимовича Тимошука / И.О. Гавритухин, Л.П. Михайлина, В.Б. Перхавко // РА. – 1999. – №4. – С. 235-236.
1056. Гев'юк Н. Б.О. Тимошук – видатний дослідник-археолог Буковини / Н. Гев'юк // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Прут, 2003. – Вип. 5. – С. 19-22.
1057. Грушевський М.С. Очерки истории украинского народа / Грушевський М.С. – К.: Дніпро, 1990. – 234 с.
1058. Гуревич Ф.Д. Збручский ідол / Ф.Д. Гуревич. – МИА. – 1941. – №6. – С. 279-287.
1059. Давня історія України: в 3-х. т. – Т.1. Первісне суспільство. – К: Наук. думка, 1997. – 558 с.
1060. Довженок В.Й. Про типи городищ Київської Русі / В.Й. Довженок // Археологія. – 1975. – №16. – С. 3-14.
1061. Енциклопедія трипільської цивілізації [Бурдо Н.Б., Відейко М.Ю., Дергачев В.О. та ін.]. – В 2-х т. – Т.1. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – 704 с.; Т.2. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – 654 с.
1062. Забашта Р. Мусорівський надгробок / Р. Забашта // Родовід. – 1996. – №13. – С.10-15.
1063. Забашта Р. Фігурний надгробок XII-XIII ст. зі с. Мусорівки Чернівецької області (питання ідейно образного значення) / Р. Забашта // Сакральне мистецтво Бойківщини. Треті наукові читання пам'яті Михайла Драгана. – Дрогобич: „Відродження”. – С. 177-186.
1064. Забашта Р.В. До питання еволюції й формально-образної структури монументальної скульптури слов'ян-язичників / Р.В. Забашта. // Тези доповідей VII Подільської історико-краєзн. Конф. – Кам'янець-Подільський, 1987. – С. 38-40.
1065. Збенович В.Г. Древнейшие медные топоры в Восточной Европе / В.Г. Збенович // СА. – 1969. – № 3. – С. 135-142.
1066. Збенович В.Г. Ранний этап трипольской культуры на территории Украины / Збенович В.Г. – К.:Наук. думка , 1989. – 224 с.
1067. Ідзьо В. Борис Онисимович Тимошук як голова Вченого Ради Українського Університету в Москві у 1992-2000 рр. / В. Ідзьо // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 29.
1068. Ідзьо В. Наукова творчість та громадська діяльність Бориса Онисимовича Тимошука як Голови Вченого Ради Українського Університету в Москві (1992-2000 рр.) / В. Ідзьо // Науковий вісник Українського Університету в Москві. – М., 2007. – Т.ХІІІ. – С. 5-14.
1069. Ідзьо В.С. Український історичний клуб Москви / В. Ідзьо // УДЖ. – 2000. – №5. – С. 143-146.
1070. Каталог пам'яток археології Чернівецької області, взятих під державну охорону / [авт.-упоряд. В. Войнаровський]. – Чернівці, 1992. – 62 с.
1071. Квітковський Д. Буковина її минуле і сучасне / Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А.. – Париж – Філадельфія. – Детройт: Зелена Буковина, 1956. – 965 с.
1072. Клейн Л.С. Норманские древности Киевской Руси на современном этапе археологического изучения / Л.С. Клейн, Г.С. Лебедев, В.А. Назаренко // Исторические связи Скандинавии и России. – Л., 1970. – С. 91-114.
1073. Кожолянко Г. Археологічні дослідження житла сільського населення Буковини Борисом Тимошуком / Г. Кожолянко // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 31-33.
1074. Корнієвська О. Тимошук Борис Онисимович / О. Корнієвська // Вчені інститут історії України. Бібліографічний довідник. – 1998. – Вип. 1. – С. 322-323.
1075. Косівчук Ю. Докопався до правди Хотина / Ю. Косівчук // МБ. – 2002. – 21 вересня.
1076. Котляр Н.Ф. Формирование территории и возникновение городов Галицко-Волынской Руси IX-XIII вв. / Котляр Н.Ф. – К.: Наук. думка, 1985. – 184 с.
1077. Кузя А.В. Древнерусские городища X-XIII вв. / Кузя А.В. – М., 1996. – 256 с.

1078. Купчанко О. Хорватська проблема в російській історіографії XIX – початку ХХ ст. / О. Купчанко // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали ІІ Міжнародного наукового семінару „Кайндлівські читання”, Чернівці, 28-29 травня 2005 р. – Чернівці: Прут, 2005. – С. 166-171.
1079. Ластюк В. Слов'янські та давньоруські поселення в селі Погорилівка Заставнівського району Чернівецької області / В. Ластюк // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали ІІ Міжнародного наукового семінару „Кайндлівські читання”, 28-29 травня 2005 р. – С. 201-205.
1080. Ляшко С.М. Тимошук Борис Онисимович / Енциклопедія трипільської цивілізації. В 2-х т. / С.М. Ляшко – Т.2. – К.: Укрполіграфмедіа, 2004. – С. 523-524.
1081. Масан О. Б.О. Тимошук і дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини другої половини I – початку II тис. н. е. / О. Масан // Населення Прутсько-Дністровського межиріччя та суміжних територій в II половині першого – на початку другого тисячоліть н. е.: Тези доп. та повід. Міжнар. іст.-археол. семінару. – Чернівці, 1994. – С. 5-7.
1082. Масан О. Б.О. Тимошук – визначний дослідник археологічних пам'яток Буковини / О. Масан // З історичного минулого Буковини: Зб. наук. статей. – Чернівці: ЧДУ, 1996. – С. 237-246.
1083. Масан О. Борис Онисимович Тимошук: життя і наукова діяльність (до 85-річчя від дня народження) / О. Масан // Етнокультура у контексті світової історії. Матеріали VI міжнародного наукового семінару „Черезовські читання”. Чернівці, 20 березня 2004 р. - Чернівці: Прут, 2004. – С 72-87.
1084. Масан О. Борис Тимошук – видатний дослідник давньої історії слов'ян. (До 80-річчя від дня народження та 50-річчя наукової діяльності) / О. Масан // БЖ. – 1999. – Ч. 1-2. – С. 74-77.
1085. Масан О. Борис Тимошук – видатний дослідник давньої історії слов'ян / О. Масан // МБ. – 1999. – 2 квітня.
1086. Масан О. Колумб слов'янських старожитностей / О. Масан // МБ. – 1994. – 9 квітня.
1087. Масан О. Першовідкривач давньоруського Черна // Масан О., Чеховський І. Чернівці: 1408-1998. Нариси з історії міста. – Чернівці, 1998. – С. 141-144.
1088. Масан О. Першовідкривач літописного Черна / О. Масан // Чернівці. – 1994. – 8 квітня. – С.5; 15 квітня. – С. 5.
1089. Масан О. Подвижник слов'яно-руської археології / О. Масан // Чернівці. – 1999. – 2 квітня.
1090. Масан О. Видатний український археолог та історик Борис Онисимович Тимошук (1919-2003 рр.) / О. Масан, Т. Тимошук // Нові обрї. Наук. пр. Ін-ту фундам. дослідж. – К.: Логос, 2005. – С. 146-152.
1091. Масан О.М. Патріарх української та буковинської археології / О.М. Масан // Борис Онисимович Тимошук. Бібліографічний покажчик (До 80-річчя від дня народження) [Упорядн. Ю.В. Мисько, О.М. Масан]. – Чернівці: Місто, 1999. – С. 3-23.
1092. Масляний О. Кандидатська дисертація про Буковину / О. Масляний // РБ. – 1968. – 25 лютого.
1093. Мисько Ю.В. Борис Тимошук і розвиток археологічних досліджень у Чернівецькому університеті в контексті вивчення питань слов'яно-руської духовної культури / Ю. Мисько // МДАПВ. – 2007. – Вип. 11. – С. 402-406.
1094. Мисько Ю.В. Історія дослідження язичницьких і християнських старожитностей Буковини / Ю.В. Мисько // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври, 2001. – Т. 2. – С. 117-121.
1095. Михайлина Л. Слов'яни VIII-X ст. між Дніпром і Карпатами / Михайлина Л. – К.: Інститут археології НАН України, 2007. – 300 с.
1096. Михайлина Л. Дослідження соціального змісту поселенських структур райковецької культури / Л. Михайлина, Н. Абашіна // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 46-48.
1097. Михайлина Л. Археолог, який став легендою (до 80-річчя з дня народження Б.О. Тимошука) / Л. Михайлина, С. Пивоваров // Буковинське віче. – 1999. – 21 квітня.
1098. Михайлина Л. Вивчення старожитностей Буковини в XIX – на поч. ХХ ст. / Л. Михайлина, С. Пивоваров // Питання історії, історіографії, джерелознавства та архівознавства Центральної та Східної Європи: Зб. наук. праць. – Київ-Чернівці, 1997. – Вип. I. – С. 242-249.
1099. Михайлина Л. Розвиток археологічної науки в Чернівецькому університеті / Л. Михайлина, С. Пивоваров. // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті литаври, 2000. – Т. 3. – С. 34-45.
1100. Михайлина Л. Життєвий та творчий шлях Б.О. Тимошука / Л. Михайлина, С. Пивоваров, О. Шманько. // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 3-4.
1101. Михайлина Л.П. Населення Верхнього Попруття VIII-X ст. / Михайлина Л.П. – Чернівці: Рута, 1997. – 144 с.
1102. Михайлина Л.П. Дослідження археологічних пам'яток Північної Буковини експедицією Чернівецького держуніверситету // Л.П. Михайлина, І.П. Возний, С.В. Пивоваров // Археологічні дослідження в Україні 1991 року. – Луцьк: Надтир'я, 1991. – С. 66-67.
1103. Михайлина Л.П. Життєвий та творчий шлях видатного українського археолога Бориса Онисимовича Тимошука (1919-2003 рр.) / Л.П. Михайлина,

- С.В. Пивоваров, О.В. Шманько // Тимошук Б.О. Найкраща моя знахідка – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 6-28.
1104. Михайлина П. Дослідник слов'янських старожитностей / П. Михайлина, О. Романець // РБ. – 1979. – 7 квітня.
1105. Михайлук В. Оборонні споруди та внутрішня забудова городища XIV ст. в Зеленій Липі (за матеріалами археологічних досліджень) / В. Михайлик // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті Літаври 2007. – Т.1 (23). – С. 194-202.
1106. Нидерле Д. Славянские древности / Д. Нидерле Д. – М.: Иностр. л-ра, 1959. – 430 с.
1107. Пам'яті Бориса Онисимовича Тимошука // Свобода слова. – 2003. – 28 лютого.
1108. Пассек Т.С. Исследования трипольской культуры в УССР за 20 лет / Т.С. Пассек // ВДИ. – 1938. – №1. – С. 261-278.
1109. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений / Пассек Т.С. // МИА. – 1949. – № 10. – 245 с.
1110. Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья / Пассек Т.С. // МИА. – 1961. – №10. – С. 5-203.
1111. Пассек Т.С. Трипольська культура / Т.С. Пассек. – К.: Вид-во АН УРСР, 1941. – 84 с.
1112. Пассек Т.С. Трипольское поселение Поливанов Яр / Т.С. Пассек // КСИИМК. – 1951. – Вып. XXXVII. – С. 41-63.
1113. Пивоваров С. Археологічні матеріали про писемність у давньоруського населення Буковини / С. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті літаври, 2007. – Т.1 (23). – С. 24-30.
1114. Пивоваров С. Візантійська монета з Чернівського городища / С. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті Літаври, 1999. – Т. 3. – С. 154-155.
1115. Пивоваров С. Ленковецьке городище (середньовічне місто Черн чи Прут ?) / С. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті літаври, 2000. – Т.1 (21). – С. 7-16.
1116. Пивоваров С. Літописний Онут / С. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті літаври, 2000. – Т.2. – С. 90-99.
1117. Пивоваров С. Меморіальна дошка на честь видатного археолога / С. Пивоваров // Свобода слова. – 2006. – 10 березня.
1118. Пивоваров С. Нові знахідки предметів озброєння та спорядження вершника і верхового коня з Чернівського городища (перша половина XIII ст) / С.В. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті літаври, 2001. – Т. 2. – С. 133-141.
1119. Пивоваров С. Копайте сю скалу... (До 83-ліття Б.О. Тимошука) / С. Пивоваров, І. Чеховський // Час-2000. – 2002. – 26 квітня.
1120. Пивоваров С.В. Дослідження питань середньовічної історії Буковини (XI-перша половина XIII ст.) в працях Б.О. Тимошука / С.В. Пивоваров
- // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2005. – 2005. – Т. 1 (19). – С. 100-108.
1121. Пивоваров С.В. Нові дослідження літописного Василієва / С.В. Пивоваров // Наукові записки Кам'янець-подільського університету. – 2005. – С.145-146.
1122. Пивоваров С.В. Середньовічне населення межиріччя Верхнього Пруту та Середнього Дністра / С.В. Пивоваров. – Чернівці: Зелена Буковина, 2006. – 300 с.
1123. Пивоваров С.В. Звіт про археологічні роботи Буковинського центру археологічних досліджень при ЧНУ ім. Ю.Федьковича в с. Недобоївці та Зелена Липа Хотинського р-ну Чернівецької обл в 2003 рр./ Пивоваров С.В. // НА БЦАД. – Ф. 3. – Оп. 1. Од.зб. 9. – 31 с.
1124. Пивоваров С.В. Чернівське городище першої половини XIII ст. (нові знахідки) / С.В. Пивоваров // Р.Ф. Кайндль. Вікно в європейську науку. Матеріали II міжнародного наукового семінару. – Чернівці: Прут, 2005. – 195-201.
1125. Пивоваров С.В. На Дністрі, на „Оукраїнъ Галичъской” (матеріали та дослідження Дністровської комплексної археологічно-етнографічної експедиції ЧДУ в селі Галиця Сокирянського р-ну Чернівецької обл.) / С.В. Пивоваров, І.Г. Чеховський /Чернівецький державний університет, Буковинський центр археологічних досліджень при ЧДУ, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. – Чернівці: Місто, 2000. – 144 с.
1126. Пивоваров С. Перстені з геральдичними зображеннями з Чернівського городища / С.В. Пивоваров // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2008. – Вип.1 (25). – С. 9-18
1127. Пивоваров С. Археологічні дані про арбалетне озброєння на Буковині / С. Пивоваров, А. Федорук // Музейний щорічник – Чернівці: Золоті літаври, 2003. – Вип 2 (24). – С. 85-93.
1128. Пивоваров С.В. До питання про найманство в Галицькій Русі XIV ст. / С.В. Пивоваров, А.В. Федорук // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті Літаври, 2002. – Т. 1. – С. 140-149.
1129. Піддубний І. Сторінки щоденника / І. Піддубний // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці: Прут, 2000. – С. 22-24.
1130. Плоскач О. Борис Тимошук: „За селом я збагнув, що нас ведуть розстрілювати” / О. Плоскач // Доба. – 2001. – 22 червня.
1131. Приходнюк О.М. Слов'яни на Поділлі (VI-VII ст.н.е.) / Приходнюк О.М. – К.: Наук.думка, 1975. – 156 с.
1132. Продан В. З історії дослідження літописного Василієва / В. Продан // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: історія. – Тернопіль – 2003. – С. 4-6;
1133. Продан В. Літописний Василів: історія дослідження В. Продан,

- О. Кушнір // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Прут, 2003. – Вип. 5. – С. 135-137.
1134. Раппопорт П.А. О типології древнеруських поселень / П.А. Раппопорт // КСІА АН ССР. – 1967. – Вип. 110. – С. 3-9.
1135. Рідущ Б. Борис Тимошук і спелеоархеологія / Б. Рідущ // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 60-61.
1136. Русанова И.П. Славянские древности VI-VII вв. Культура пражского типа / Русанова И.П. – М.: Наука, 1976. – 234 с.
1137. Руснак О. Будівництво Хотинської фортеці у вітчизняній історіографії / О. Руснак // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці: Прут, 2003. – Вип. 5. – С. 71-75.
1138. Рыбаков Б.А. Искусство древних славян / Б.А Рыбаков. // История русского искусства. – М.: Изд-во АН ССР, 1953. – Т.1. – С. 75-77.
1139. Рыбаков Б.А. Язычество древней Руси / Рыбаков Б.А. – М.: Наука, 1987. – 783 с.
1140. Смішко М.Ю. Карпатські кургани першої половини I тисячоліття нашої ери / Смішко М.Ю.. – К.: Вид-во АН УРСР, 1960. – 186 с.
1141. Тиханова М.А. О раннеславянском поселении в Лука-Брублевецкой / М.А. Тиханова // Краткие сообщения института археологии. – М.: Наука, 1971. – Вып. 125. – С. 7-12.
1142. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город / Толочко П.П.. – К.: Наук. думка, 1989. – 256 с.
1143. Толочко П.П. Історичні портрети / Толочко П.П.. – К.: Наук. думка, 1990. – 270 с.
1144. Томенчук Б. Археологія городищ Галицької землі. Галицько-Буковинське Прикарпаття. Матеріали дослідження. 1976-2006 рр. / Томенчук Б. – Івано-Франківськ: Видавець Третяк І.Я., 2008. – 696 с.
1145. Томенчук Б.П. Исследование летописного Василева / Б.П. Томенчук // АО 1977 г. – М.: Наука, 1978. – С. 393.
1146. Томенчук Б.П. Исследование летописного Василева / Б.П. Томенчук // АО 1978 г. – М.: Наука, 1979. – С. 413.
1147. Томенчук Б.С. Охранные раскопки в Прикарпатье / Б.П. Томенчук // АО 1978 г. – М.: Наука, 1979. – С. 422-423.
1148. Филипчук М. Ірина Русанова та Борис Тимошук – дослідники слов'яноруської доби Прикарпаття і Волині / М. Филипчук // Постаті української археології. // МДАПВ. – Львів, 1998. – Вип. 7. – С. 65-68.
1149. Фроянов И.Я. Рабство и данничество у восточных славян (VI-X вв.) / Фроянов И.Я. – Спб: Изд-во Санкт-Петербургского университета, 1996. – 512 с.
1150. Хорошкевич Л.А. Судьба – археология. Исследователи раннего славянства – Ирина Петровна Русанова и Борис Анисимович Тимошук / Л.А. Хорошкевич // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці: Прут, 2000. – Вип. 1. – С. 4-21.
1151. Хорошкевич Л.А. Судьба – археология. Исследователи раннего славянства – Ирина Петровна Русанова и Борис Анисимович Тимошук / Л.А. Хорошкевич // Slavia Antiqua. – Т.XLI. – Poznan, 2000. – с. 191-210.
1152. Черниш К.К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Середньому Дністрі / Черниш К.К. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – 108 с.
1153. Черныш Е.К. Энеолит Правобережной Украины и Молдавии / Черныш Е.К. // Энеолит СССР. Археология СССР. – М: Наука, 1982. – С. 166-320.
1154. Чорней В. „За три дні накопав ящик цінних експонатів” / В. Чорней // МБ. – 2009. – 20-21 лютого.
1155. Шмаглій М.М. Трипільське поселення Коновка в Середньому Подністров'ї / М.М. Шмаглій, С.М. Рижов, В.П. Дудкін. //Археологія. – 1985. – Вип. 52. – С. 42-52.
1156. Шмаглій Н.М. Трипольское поселение у с. Коновка на Среднем Днестре / Н.М. Шмаглій, С.Н. Рижов, В.Н. Дудкин, Ю.Н. Олейник //АО 1977г. – М: Наука, 1978. – С. 403.
1157. Шмаглій Н.М. Раскопки трипольского поселения у с. Коновка / Н.М. Шмаглій, С.Н. Рижов, В.А. Шумова // АО 1978 г. – М: Наука, 1979. – С. 425.
1158. Шманько О. Дослідження Б.О. Тимошуком археологічних старожитностей (палеоліт – доба міді-бронзи) на Буковині / О. Шманько // Археологічні студії / Інститут археології НАН України, Буковинський центр археологічних досліджень при Чернівецькому державному університеті імені Юрія Федьковича. – Київ-Чернівці: Наші Книги, 2008. – Вип. 3. – С. 285-295.
1159. Шманько О. Питання дослідження слов'янських пам'яток у науковій спадщині Б.О. Тимошука / О. Шманько // Тези міжнародної наукової конференції „Східноєвропейські старожитності в добу середньовіччя”, присвяченої 90-річчю з дня народження видатного вітчизняного археолога Б.О. Тимошука. Чернівці, 10-11 квітня 2009 р. – Чернівці: Зелена Буковина, 2009. – С. 79-81.
1160. Шманько О. Суспільна діяльність видатного українського археолога Б.О. Тимошука / О. Шманько // Видатні науковці Чернівецького університету. Р.Ф. Кайндль. Матеріали V міжнародної наукової конференції „Кайндльські читання”, 16-17 травня 2008 р. Частина 1. – Чернівці: Прут. – 174-176.

1161. Шманько О.В. Дослідження Б.О. Тимошуком старожитностей трипільської культури в межиріччі Верхнього Сирету та Середнього Дністра / О. Шманько // ПССІАЕ. – Чернівці: Прут, 2008. – Т. 1 (25). – С. 293-300.
1162. Шманько О.В. Дослідження трипільської культури в межиріччі Верхнього Пруту і Середнього Дністра (кін. XIX – поч. ХХІ ст.) / О. Шманько // ПССІАЕ. – Чернівці: Золоті літаври, 2006. – Т. 2 (22). – С. 184-195.
1163. Шманько О.В. Історія досліджень наукової спадщини та творчого шляху виданого українського археолога Б.О. Тимошука / О. Шманько // ПССІАЕ. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – Т. 2 (26). – С. 260-270.
1164. Шманько О.В. Трипільська культура на Буковині: історія досліджень / О. Шманько // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Чернівці, 2002. – Вип. 4. – С. 16-21.
1165. Шманько О.В. Формування наукових поглядів Бориса Тимошука / О. Шманько // Буковинський журнал. – 2008. – №3. – С. 178-181.
1166. Ягольник А. Книги археолога / А. Ягольник // Правда України. – 1974. – 7 июня.
1167. Ambrojevici C. L'époque néolithique de la Bassarabie du nord-west / C. Ambrojevici // Dacia. – 1933. – Тт. 3-4. – С. 12-21
1168. Anuarul muzeului Bucovinei. – Czernauti, 1944. – p.165-178.
1169. Botez Joset. Les recherches de paleontologie humaine au nord la Besarabie. Annales scientifiques de l'universite du Jassi / J. Botez – т. XVII. – Jassi, 1933. – p. 396-471.
1170. Kaindl R.F. Archeologische Untersuchungen zu Wasilew und Panka an der Bukowina / R.F. Kaindl // Mitteilungen der k.k. Zentralkommission für Kunst-historische Dspkmale. - Wien, 1901. – Т. XXVII. – S. 47-48
1171. Moroșan Nicolai. Noi contribuții preistorice asupra Basarabiei de nord. Academia Romana Memorile Sesiunum Stientifice / N. Moroșan – S. III, Anoul I, VI. – București. – 1929. – p. 21-32.
1172. Szombathy J. Praehistorische Recognoscierungst nach der Bukovina im Jahre 1893 / J. Szombathy // Jahrbuch des Bukoviner Landesmuseums. Czernowitz, 1894. – Zweiter Jahrgang. – Р. 11 – 21.

ІНТЕРНЕТ РЕСУРСИ

1173. Ковалевский В.Н. Социальная структура славян днепро-донского междуречья VIII – первой половины XI вв. История изучения вопроса (1930-середина 1990-х гг.) // В.Н. Ковалевский – Режим доступа до ст.: http://www3.vspu.ac.ru/historic/russian_hist/publish/amee_2005/koval.htm

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

АДУ	Археологічні дослідження на Україні
АНВ ЧКМ	Архів наукового відділу Чернівецького краєзнавчого музею
АО	Археологические открытия
АСГЭ	Археологический сборник Государственного Эрмитажа
АП УРСР	Археологічні пам'ятки УРСР
БЖ	Буковинський журнал
БІЕВ	Буковинський історико-етнографічний збірник
БСЭ	Большая Советская Энциклопедия
ВИ	Вопросы истории
ДАЧО	Державний архів Чернівецької області
ЗМІ	Засоби масової інформації
КСИИМК	Краткие сообщения Института истории материальной культуры
МИА	Материалы и исследования по археологии СССР
МДАПВ	Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині
НА БЦАД	Науковий архів Буковинського центру археологічних досліджень при Чернівецькому національному університеті імені Юрія Федьковича
НА ІА	Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
НАНУ	Питання стародавньої, середньовічної історії, археології й етнології
ПССІАЕ	Науковий архів Інституту археології Національної академії наук України
РБ	Радянська Буковина
РА	Российская археология
СА	Советская археология
СВУ	Середні віки на Україні
УІЖ	Український історичний журнал
ЧНУ	Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

РЕЗЮМЕ

Всестороннее исследование вопросов исторического развития украинских земель в разные периоды относится к важным направлениям отечественной историографии. Вместе с тем растет интерес к фигурам и творчеству людей, которые посвятили свою жизнь этой проблематике, руководствуясь в своих исследованиях исключительно имеющимися фактами и объективными источниками. К таким ученым, безусловно, относится Борис Анисимович Тимошук. Известный в Украине и за ее пределами историк, археолог, краевед на основании изучения многочисленных археологических источников, письменных данных, материалов специальных исторических дисциплин при применении творческого подхода и критического осмысливания достижений других ученых, достиг вершин исторической науки, сделав значительный вклад в отрасль славяно-русской археологии. В связи с этим личность Бориса Анисимовича и его богатое научное наследие заслуживают отдельного исследования.

Монография посвящена научной деятельности Б.О.Тимошука. Она актуальна и содержит значительное количество новых данных по выбранной проблематике.

Работа подготовлена с использованием широкой базы источников, основу которой составили научные и научно-популярные работы Б.А.Тимошука. Использованы данные личного архива археолога, архивных учреждений ряда образовательных и научных учреждений. Все это оказалось необходимое основание для серьезной аргументации сделанных в монографии обобщений и обоснование положений теоретического характера.

В монографии освещены процесс исследования Б.А. Тимошуком разновременных археологических древностей в пределах Восточного Прикарпатья и Среднего Поднестровья. Новизна работы состоит в отображении научных изысканий археолога на памятниках от древнего каменного века до раннегородского периода, ведь до этого времени фигура Б.А. Тимошука была известной в основном среди специалистов-славистов. Рассматриваются в работе и научные исследования славянских (пражско-корчакской и Райковецкой культуры) и древнерусских культур. Их изучение группированы автором по категориям (городища, поселения, погребения).

После освещения основных исследований ученого автор проанализировал его теоретические наработки, которые сводились к следующему.

- Территория Восточного Прикарпатья и Поднестровья со второй половины V в.н.э. входила в ареал расселения славян, с этого времени они проживают на данной территории постоянно

- На основании проведенных работ на древнерусском комплексе памятников (Богит, Звенигород, Говда) доказано существование на территории Киевской Руси языческих центров, которые продолжали функционировать в течение нескольких столетий после принятия христианства; обработка материалов из аналогичных памятников на территории, охватывающей пространство между Восточной Германией и европейской частью России, показала существование подобных центров в отдельных регионах;

- Новый подход к интерпретации археологического материала и максимальное привлечение письменных источников позволило определить тенденции в развитии общественного строя средневековых славян, по археологическим признакам были выделены 8 типов центров общественной жизни.

- Следует особо подчеркнуть, что Борис Анисимович, как никакой другой исследователь, изданием монографий и статей научного и научно-популярного характера решительно подтвердил, что Буковина является исконно славянским древнерусской землей, то есть неотъемлемой составляющей этногенеза украинского народа.

Summary

A comprehensive research of the Ukrainian lands historical development in different periods of time is an important tendency of national historiography. However, there is a growing to the public figures and their creative works who dedicated their lives to historiography, guided in their researches by objective facts and sources. B.O. Tymoshchuk is likely to be referred to such scholars. As a historian, archaeologist, and ethnographer he is well-known in Ukraine and worldwide due to his exploring archaeological artefacts, written records, and historical data in his creative approach and critical survey of other scholars' achievements. He achieved the heights of historical science, having made an outstanding contribution in the field of Slavic-Rus archeology. In this context, the personality of B.O. Tymoshchuk and his rich scientific heritage deserve a worthy study.

The book is focused on B.O.Tymoschuk's scientific work which is topical and reveals significant new data on the issues.

This book is based on the rich sources involving B.O. Tymoshchuk's scientific and popular science publications. The data of Tymoshchuk's personal archives and the government's archive and scientific and educational institutions constituted the basis of the present book. It provided the necessary foundation for serious scientific arguments of factual generalizations of the theoretical character made in the manuscript.

The book highlights B.O.Tymoshchuk's diachronic research process of archaeological antiquities within the Eastern Carpathians and Middle Dniester regions. The novelty of the work is the reflection of the scientific research of the archaeologist's monuments from ancient Stone Age to early Iron Age. Before the time B.O. Tymoshchuk was mainly known among Slavic studies scholars. The scientific studies of Slavic (Prague- Korchak and Raikovets culture) and Old Rus cultures were investigated. In his investigation he classified those cultures into several categories (settlements, villages, burials).

After the survey of B.O.Tymoshchuk's basic research of his works, the author analyzed his theoretical fundamentals which can be pinpointed as the following:

- East Precarpathan and the Dniester regions was a constituent of the Slavic populated areal since the second half of AD V c. they have been inhabiting this area permanently.
- The work undertaken at the Old Rus site (Bohit, Zvenygorod, Govda) helped to prove the existence of heathen settlements in Kyiv Rus that survived throughout within several centuries after the conversion to Christianity. The data analysis of the similar records on the area covering the territory between East Germany and the European part of Russia proved the existence of such centers in some regions;
- A new approach to the archaeological data and written records interpretation allowed to define tendencies in the medieval Slavs' social system development.

Eight types of social life centers were classified according to the archaeological features.

- It is necessary to stress that B.O. Tymoshchuk was the ardent scholar to prove that Bukovyna is a primordial Slavic and Old Rus that is the integral part of the Ukrainian people ethnogenesis.

Наукове видання

Шманько Олег Володимирович

ЖИТТЯ, ВІДДАНЕ НАУЦІ:

БОРИС ТИМОЩУК – ДОСЛІДНИК ДАВНІХ І СЕРЕДНЬОВІЧНИХ
СТАРОЖИТНОСТЕЙ СХІДНОЇ ЄВРОПИ

Технічний редактор
Славута Ігор Мирославович

Літературні редактори О.Лупул, А.Данилевич

Підписано до друку 23.04.2012 формат 60x84/16.
Папір офсетний. Гарнітура Таймс. Ум. друк. арк. 12,32
Зам. 754. Ціна договірна. Тираж 300 прим.
Глибочинська районна друкарня, 60400, смт. Глибока,
бул. Глибочинська, 5